

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ТАВРІЙСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ В.І. ВЕРНАДСЬКОГО**

Журнал заснований у 1918 році

**ВЧЕНІ ЗАПИСКИ
ТАВРІЙСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ІМЕНІ В.І. ВЕРНАДСЬКОГО**

Серія: Юридичні науки

Том 32 (71) № 5 2021

Видавничий дім
«Гельветика»
2021

Головний редактор:

Міловська Надія Василівна – доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри публічного та приватного права Навчально-наукового гуманітарного інституту, Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського

Члени редакційної колегії:

Берназюк Інна Миколаївна – доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри публічного та приватного права, Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського

Берназюк Ян Олександрович – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри публічного та приватного права, Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського, суддя Верховного суду України

Дорохіна Юлія Анатоліївна – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри публічного та приватного права Навчально-наукового гуманітарного інституту, Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського

Іляшко Олександр Олександрович – кандидат юридичних наук, директор Навчально-наукового гуманітарного інституту, Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського

Клименко Олена Вікторівна – доктор наук з державного управління, кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри публічного та приватного права, Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського

Макаруха Зоряна Мар'янівна – доктор юридичних наук, доцент кафедри публічного та приватного права Навчально-наукового гуманітарного інституту, Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського

Недюха Микола Петрович – доктор філософських наук, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри публічного та приватного права, Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського

Петков Сергій Валерійович – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри публічного та приватного права Навчально-наукового гуманітарного інституту, Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського

Скакун Юлія Володимирівна – кандидат юридичних наук, доцент

Федоренко Владислав Леонідович – доктор хабілітованих наук правничих, доктор юридичних наук, професор, директор Науково-дослідного центру судової експертизи з питань інтелектуальної власності Міністерства юстиції України

Швачка Вікторія Юріївна – кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри публічного та приватного права, Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського

Шемчук Віктор Вікторович – доктор юридичних наук, доцент, Заслужений юрист України

Сабіна Грабовська – доктор хабілітованих, професор кафедри державної теорії, права і політики Жешувського університету, Жешув, Польща

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

**Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet
Вченою радою Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського
(протокол № 5 від 25 листопада 2021 року)**

Науковий журнал «Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Юридичні науки» зареєстровано Міністерством юстиції України (Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого ЗМІ серія КВ № 15713-4184Р від 28.09.2009 року)

Журнал включено до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б») у галузі юридичних наук (спеціальності: 081. Право, 293. Міжнародне право, 262. Правоохоронна діяльність) відповідно до Наказу Міністерства освіти і науки України № 6143 від 28.12.2019 р. (додаток 4)

Журнал включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus International (Республіка Польща)

Сторінка журналу: www.juris.vernadskyjournals.in.ua

**ISSN 2707-0581 (print)
ISSN 2707-059X (online)**

© Таврійський національний університет ім. В.І. Вернадського, 2021

ЗМІСТ

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА; ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ

Стовпець О.В., Стовпець В.Г.

КОМУНІТАРИЗМ У ФОКУСІ ДОСЛІДЖЕНЬ ТЕОРІЇ ДЕРЖАВИ І ПРАВА:
ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВІ ТА ДЕРЖАВОЗНАВЧІ АСПЕКТИ..... 1

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО; МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО

Ліпатнікова О.О.

ДО ПИТАННЯ ПРО ПІДСТАВИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА ЗАСТАВИ 7

ТРУДОВЕ ПРАВО; ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Лукаш С.С.

ВПЛИВ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА НА НАЦІОНАЛЬНЕ
ТРУДОВЕ ЗАКОНОДАВСТВО УКРАЇНИ..... 12

Протопопова Я.С., Китайгородська В.В.

МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД ОРГАНІЗАЦІЇ КОНКУРСУ
НА ЗАЙНЯТТЯ ПОСАДИ ПУБЛІЧНОГО ОРГАНА..... 17

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

Болдіжар С.О., Пішта В.І.

ТРАНСПЛАНТАЦІЯ АНАТОМІЧНИХ МАТЕРІАЛІВ ЛЮДИНИ:
ТРАНСФОРМАЦІЯ ЗАКОНОДАВСТВА..... 22

Вельма І.О.

ОБОРОННА РЕФОРМА ЯК ШЛЯХ УДОСКОНАЛЕННЯ ОРГАНІЗАЦІЇ
ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ МІНІСТЕРСТВА ОБОРОНИ УКРАЇНИ..... 28

Профатіло К.В.

СУЧАСНИЙ СТАН ТА ОСОБЛИВОСТІ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ
ДІЯЛЬНОСТІ КОМІСІЇ ІЗ РЕГУЛЮВАННЯ АЗАРТНИХ ІГОР І ЛОТЕРЕЙ..... 34

Резніченко В.О.

ЕЛЕКТРОННЕ ВРЯДУВАННЯ У СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВИЩОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ..... 41

Рибаченко С.П., Баранов С.О.

КОРДОН ЯК ОБ'ЄКТ ЗАХИСТУ СУВЕРЕНІТЕТУ УКРАЇНИ ДЕРЖАВНОЮ
ПРИКОРДОННОЮ СЛУЖБОЮ..... 45

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

Почтовий М.М.

СУБ'ЄКТ ЯК СИСТЕМОУТВОРЮЮЧИЙ ЕЛЕМЕНТ СКЛАДУ КРИМІНАЛЬНОГО
ПРАВОПОРУШЕННЯ, ПЕРЕДБАЧЕНОГО СТ. 126-1 КК УКРАЇНИ..... 51

Тимошенко В.І.

СОЦІОЛОГІЯ ЗЛОЧИННОСТІ У СУЧАСНОМУ СВІТІ..... 57

**КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА;
СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ**

Червінко М.В.

СТАНДАРТИ ОБЛАШТУВАННЯ ТА ТЕХНІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ «ЗЕЛЕНИХ КІМНАТ».....62

СУДОУСТРІЙ; ПРОКУРАТУРА ТА АДВОКАТУРА

Могілевський Л.В.

ГЕНЕЗА ПРИНЦИПУ ЄДНОСТІ ТА ДИФЕРЕНЦІАЦІЇ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПРАЦІ
ПРАЦІВНИКІВ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ УКРАЇНИ У РАДЯНСЬКИЙ ПЕРІОД..... 68

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ..... 75

CONTENTS

THEORY AND HISTORY OF STATE AND LAW; THE HISTORY OF POLITICAL AND LEGAL STUDIES

Stovpets O.V., Stovpets V.G.

COMMUNITARIANISM IN THE FOCUS OF STATE & LAW THEORETICAL STUDIES:
LEGAL-PHILOSOPHIC AND POLITICAL ASPECTS1

CIVIL LAW AND CIVIL PROCESS; FAMILY LAW; INTERNATIONAL PRIVATE LAW

Lipatnikova O.O.

ON THE QUESTION OF THE GROUNDS FOR THE EXERCISE OF THE RIGHT OF PLEDGE7

LABOR LAW; SOCIAL WELFARE LAW

Lukash S.S.

INFLUENCE OF INTERNATIONAL LAW ON THE NATIONAL LABOR LEGISLATION
OF UKRAINE12

Protopopova Ya.S., Kitaygorodskaya V.V.

INTERNATIONAL EXPERIENCE OF ORGANIZATION OF THE COMPETITION
FOR THE POSITION OF A PUBLIC BODY17

ADMINISTRATIVE LAW AND PROCESS; FINANCE LAW; INFORMATION LAW

Boldizhar S.O., Pishta V.I.

TRANSPLANTATION OF ANATOMICAL MATERIALS TO MEN:
TRANSFORMATION OF LEGISLATION22

Velma I.O.

DEFENSE REFORM AS A WAY TO IMPROVE THE ORGANIZATION
AND FUNCTIONING OF THE MINISTRY OF DEFENSE OF UKRAINE28

Profatilo K.V.

CURRENT STATE AND FEATURES OF ADMINISTRATIVE-LEGAL
REGULATION OF ACTIVITIES OF THE COMMISSION FOR REGULATION
OF GAMBLING AND LOTTERIES34

Reznichenko V.O.

E-GOVERNMENT IN THE FIELD OF HIGHER EDUCATION IN UKRAINE41

Rybachenko S.P., Baranov S.A.

BORDER AS AN OBJECT OF PROTECTION OF UKRAINE'S SOVEREIGNTY
BY THE STATE BORDER SERVICE45

CRIMINAL LAW AND CRIMINOLOGY; CRIMINAL ENFORCEMENT LAW

Pochtovyi M.M.

SUBJECT AS A SYSTEM-FORMING ELEMENT OF THE CRIMINAL OFFENSE
OF THE PROVIDED ART. 126-1 OF THE CRIMINAL CODE OF UKRAINE51

Tymoshenko V.I.

SOCIOLOGY OF CRIME IN THE MODERN WORLD57

**CRIMINAL PROCEEDINGS AND CRIMINALISTICS;
FORENSIC EXAMINATION; OPERATIONAL SEARCH ACTIVITY**

Chervinko M.V.

ARRANGEMENT STANDARDS AND TECHNICAL SUPPORT
OF "GREEN ROOMS"62

JUDICIAL SYSTEM; PROSECUTOR'S OFFICE AND ADVOCACY

Mohilevskyi L.V.

GENESIS OF THE PRINCIPLE OF UNITY AND DIFFERENTIATION OF LEGAL REGULATION
OF LABOR REGULATION OF UKRAINIAN BODIES IN THE SOVIET PERIOD.....68

INFORMATION ABOUT AUTHORS75

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА; ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ

УДК 342.7:321.01

DOI <https://doi.org/10.32838/TNU-2707-0581/2021.5/01>

Стовпець О.В.

Одеський національний морський університет

Стовпець В.Г.

Одеський національний морський університет

КОМУНІТАРИЗМ У ФОКУСІ ДОСЛІДЖЕНЬ ТЕОРІЇ ДЕРЖАВИ І ПРАВА: ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВІ ТА ДЕРЖАВОЗНАВЧІ АСПЕКТИ

Статтю присвячено вивченню комунітаризму як важливого фактору розвитку сучасного державно-правового простору та зроблено спробу оцінити загальний потенціал цього політико-правового концепту для розбудови громадянського суспільства в Україні. Наголошено на тому, що ключовими детермінантами комунітаризму є принципи колективізму і соціальної солідарності. Зазначено, що комунітаризм є різновидом соціально-політичної ідеології, сенс якої зводиться до міцного громадянського суспільства, що поєднувало би різні мікроспільноти на підставі спільних інтересів, які є передумовою для комунітарної солідарності і добровільного колективізму. До описання комунітарної моделі організації суспільства мають залучатись і такі визначальні ознаки, як зв'язки прихильності і спорідненості, почуття спільної мети і традицій. Обґрунтовано, що міцне і дієве громадянське суспільство навряд чи може бути побудованим без використання комунітарних підходів. Водночас набуває особливого значення так званий «соціальний капітал». Акцентовано увагу на суперництві ідеологічних течій індивідуалістичного та комунітарного характеру, розглянуто проблему співіснування щонайменше трьох різних напрямів усередині самого комунітаризму. Наголошено, що сучасна правова думка відкидає граничні позиції як індивідуалізму, так і колективізму, вважаючи, що благо індивіда не є антиподом суспільному благу. Проте у найважливіших суспільних відносинах благо індивіда пов'язане із соціальними і культурними практиками, загально визнаними всіма членами суспільства. Отже, цих спільно поділюваних уявлень цілком досить для того, щоб демократична держава мала змогу виробити раціональну систему критеріїв, що є, а що не є благом для громадян цієї держави. Більше того, ефективна держава має не тільки користуватися цією «соціологією» щодо загального розуміння благ, цінностей та інших спільних позицій у світогляді соціуму, але і проактивно сприяти формуванню цілей людей відповідно до концепції загального блага. Не відкидаючи значення індивідуальних благ, особистих прав та інтересів, консолідований комунітарний підхід утім наполягає, що для індивідуальної свободи у суспільстві все ж таки необхідний соціальний контекст. Отже, тут фактично бере початок більшість дискусій про громадянське суспільство, правову державу, збалансовану демократію та межі державного впливу на індивіда.

Ключові слова: громадянське суспільство, держава, комунітаризм, колективізм, індивідуалізм, соціальна солідарність, соціальний капітал.

Постановка проблеми. Як показує історія розвитку держави і права, ідеали колективістського суспільного устрою час від часу набувають суспільної ваги. Якщо сфокусувати увагу на європейській філософсько-правовій і громадсько-політичній думці останніх двох століть, то колек-

тивістські ідеї варіювались у доволі широкому діапазоні: від тверджень про класову солідарність, єдине для всіх громадянство до об'єднання за принципами етнічного походження, політичної нації, культурної ідентичності тощо. Втім майже усі політико-правові теорії та філософсько-пра-

вові конструкти, які брали за основу ці ідеали, визнавали пріоритет суспільства як первісної концептуальної ланки, що вимагає свого визначення у складних відносинах із державою.

Принцип колективізму є однією із ключових детермінант *комунітаризму* – різновиду соціально-політичної ідеології, чия назва походить від лат. *communitas* (громада, спільнота), сенс якої зводиться до міцного громадянського суспільства, котре поєднувало би різні мікроспільноти на підставі спільних інтересів, які є передумовою комунітарної солідарності і добровільного колективізму. Оксфордський філософський словник додає до описання комунітарної моделі організації суспільства такі визначальні ознаки, як зв'язки прихильності і спорідненості, почуття спільної мети і традицій [1]. У просторі громадянського суспільства (яке навряд чи може бути побудоване без використання комунітарних підходів) набуває особливого значення так званий «соціальний капітал» у тому сенсі, який закладає в цей термін П. Бурдьє. Останній розглядає соціальний капітал в якості такої форми капіталу, що продукує спільні блага для спільної мети [2]. Йдеться про різноманітні мережі взаємовідносин між людьми, які живуть і працюють у певному суспільстві, та між різними соціальними групами, що дозволяють цьому суспільству ефективно функціонувати. Така ефективність ґрунтується і на міжособистісних стосунках, і на спільному відчутті власної ідентичності, і на схожому світогляді, спільних нормах, цінностях, на взаємній довірі, кооперації, співпраці і взаємності. Така широка соціальна солідарність створює ідеологічне і праксеологічне підґрунтя для комунітарної суспільної моделі. Водночас постає завдання щодо виділення раціонального змісту різних теоретичних форм комунітаризму.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Інтерес до різних ідеологічних течій колективізму відродився останніми десятиліттями, зокрема, у середовищі політичних, правових та інших соціальних досліджень. Власне проблематикою комунітаризму серйозно займається А. Макінтайр у багатьох зі своїх досліджень, зокрема, у таких роботах, як «Секуляризація і моральні зміни» [3], «Після чеснот» [4], «Чия справедливість? Чия раціональність?» [5]. Важливими фігурами у просторі досліджень комунітаризму є А. Етціоні з його роботами «Політична уніфікація: про побудову наднаціональних спільнот» [6], «Від імперії до співтовариства: новий підхід до міжнародних відносин» [7]; М. Вальцер із його роботами

«Сфери справедливості» [8], «До глобального громадянського суспільства» [9]; М. Сендел із його роботою «Лібералізм та межі справедливості» [10]. Серед мислителів, чії ідеї надали поштовх для розвитку ідеології комунітаризму (скоріше в якості опозиційної реакції), варто назвати Дж. Роулза, чия відома робота 1971 року «Теорія справедливості» [11], як вважається, спровокувала сплеск критичної реакції у руслі комунітаризму. Певне переосмислення інституціонального проєкту Дж. Роулза можна знайти у низці сучасних досліджень [12; 13].

Постановка завдання. Основною метою цього дослідження є філософсько-правовий аналіз *комунітаризму* як фактору розвитку сучасного державно-правового простору, вивчення (у порівнянні з лібералізмом) сутності комунітаризму, оцінка загального потенціалу цього політико-правового концепту для розбудови громадянського суспільства в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Конкуренція між філософсько-правовими концептами, в основу яких покладені принципи колективізму або індивідуалізму, спостерігається упродовж декількох століть, починаючи з епохи Просвітництва. Закономірно, що коли домінує ліберальна лінія у розвитку держави, права і суспільства, то інтерес дослідників до проблем колективізму дещо знижується, оскільки втрачається вага спільноти як найвищої цінності. На перше місце ставлять питання свободи і прав кожної конкретної особистості, тобто визнається, що суспільство здатне досягати своїх колективних ідеалів лише у тому випадку, якщо підходить до власного життєвого устрою, починаючи із проблем індивіда. З іншого боку, необхідність національної мобілізації в умовах жорсткої економічної конкуренції та геополітичної мінливості доволі швидко повертає кожну державу, яка претендує на гідний статус у сучасній світовій системі, до ідей соціальної солідарності, колективізму, розбудови потужного громадянського суспільства (Україна особливо гостро відчула цю потребу в умовах російської агресії). Водночас актуалізуються проблеми ідентичності, національної культури, релігійної і цивілізаційної приналежності.

У згадуваних вище публікаціях А. Макінтайра, А. Етціоні, М. Вальцера, М. Сендела обґрунтовано цінність колективізму з нових методологічних позицій. Зокрема, якщо традиційний марксизм передбачає можливість досягнення колективістського ідеалу переважно революційним шляхом, то сучасні комунітаристи

відкидають ідеї радикально нової громадської перебудови, оскільки вважають, що спільнота вже органічно вкорінена у реальних соціальних практиках, у традиціях взаємин, у культурі. Комунітарний підхід підкреслює, що цією вкоріненістю соціальних практик неможна нехтувати. Навпаки, йому потрібно приділяти багато більше уваги у межах кожного конкретного суспільства. Благо індивідів, із погляду на цей підхід, не може визначатися конкретною особистістю, адже воно (так само, як і їхня ідентичність, здатність до моральної дії) «...пов'язане зі *спільнотами*, до яких належать індивіди, та із конкретними соціальними і політичними ролями, які ці індивіди виконують» [6, с. 173]. Подібний підхід вимагає модифікації традиційних принципів лібералізму, який акцентує увагу на індивідуалізмі у розумінні *свободи* і *справедливості*. Зміст цих категоріальних понять формувався упродовж століть, однак має неоднакові семантичні складники у різних соціокультурних просторах, як було показано в деяких попередніх наших дослідженнях [14–16]. Більше того, із приводу конкретних об'єктів можливої модифікації представники сучасного комунітаризму не є такими вже однотайними. Умовно їх можна розділити на три окремих, дискутуючих між собою напрямів.

Представники першого напрямку вважають, що спільнота сама по собі заміщує потребу у справедливості, оскільки справедливість – це «коригуюча чеснота», яка виправляє суспільство. М. Сендел, наприклад, говорить про «межі справедливості» і вважає, що її коригуючий вплив покликаний поліпшувати не недоліки матеріально-ресурсної природи (на що наголошують марксистки), а скоріш усувати брак інших суспільних чеснот, наприклад, солідарності людей між собою, вади у здатності відгукуватися на потреби іншої людини або враховувати загальносуспільні інтереси. Виходячи із цього, посилення у суспільстві вимог до справедливості і гарантування прав, за Сенделом, є індикатором погіршення моральної обстановки [10, с. 117].

Представники другого напрямку вважають, що феномени справедливості і солідарності природно співіснують у суспільстві, тож визнають за ідеєю справедливості важливу соціальну роль [8, с. 226]. Водночас саме поняття справедливості наповнюється ліберальними егалітаристами, утилітаристами, лібертаріанцями різним вмістом, але ідея справедливості визнається всіма і розцінюється як той соціальний стандарт, здійснити який має

кожне суспільство, причому у власному варіанті (що приймає абсолютна більшість).

Ідея універсального тлумачення справедливості активно критикується М. Вальцером, який вважає, що не існує ніякого зовнішнього по відношенню до суспільства погляду на його устрій, історію і культуру [8, с. 237]. Єдина можливість адекватно зрозуміти ідею справедливості полягає в тому, щоб інтерпретувати її у кожному конкретному суспільстві, виходячи із його власного розуміння соціальних благ. Ідея справедливості утілена у соціальних практиках кожного суспільства та окремих його членів. Зрештою лише можливість або неможливість втілення такої ідеї здатна служити критерієм справедливого суспільства. Ця теорія має ознаки культурного, правового і ціннісного релятивізму та, у свою чергу, може бути своїми смислами асоційована із багатовіковим філософським спором релятивістів та універсалістів. Проте М. Вальцер все ж визнає за деякими правами риси справжньої універсальності. Цю групу прав він називає тонким універсальним кодом політичної моралі, що має визнаватися будь-яким суспільством [9, с. 192].

Представники третього напрямку комунітаризму вимагають змінення концепції справедливості та наполягають на тому, що для повноцінного розуміння ідеї лібералізму слід позбавлятися не стільки від вад її універсалізму, скільки від акценту саме на індивідуалізмі, замінивши (або, щонайменше, доповнивши) політику «індивідуальних прав та свобод» політикою «спільного блага». Комунітаристи наполягають насамперед на тому, що уявлення індивідів про себе формується і коригується *соціальним середовищем*, тоді як індивідуалізм прагне всіляко абсолютизувати індивіда, персону якого (як вважають опоненти) виявляється штучно атомізованою, ізольованою і відірваною від смислів соціального середовища [13, с. 304]. У цьому випадку з боку комунітаристів проглядається певний виклик цінності самовизначення, що визнається практично всіма ліберально налаштованими течіями (тим більш лібертаріанськими). Вони стверджують, нібито індивід не може бути визнаний повною мірою «морально самодостатньою істотою» [3], адже ліберально-індивідуалістичне розуміння самовизначення не приділяє достатньої уваги ролі *соціальних передумов* у формуванні цього самовизначення.

Варто сказати, що навіть у представників лібералізму турбота у вигляді державного патерналізму передбачається не тільки по відношенню

до дітей і недієздатних громадян, нею охоплені також всі індивіди, наприклад, у питаннях національної безпеки (особливо в умовах серйозних криз, таких як пандемія), про що ми вже розмірковували в одному із попередніх досліджень [17]. Однак лібералізм переконаний у недоторканності права дієздатних індивідів самостійно обирати та інтерпретувати власні цінності, приймати на їхній основі життєві рішення. Комунітаристи ж наполягають, що навіть досягаючи порогу дієздатності, індивід далеко не завжди здатний фактично приймати найкращі рішення щодо власного життя і їх виконувати. Держава ж нібито здатна брати на себе ці функції, зокрема накласти заборону на те, що можна вважати «поганим вибором». І можливо це тому, що благо кожного закладено у тих здібностях, які він поділяє із рештою суспільства.

Такий підхід розцінюється носіями ліберальної ідеології як неприпустиме і неправомірне обмеження принципу вільного самовизначення.

Дж. Мілль, наприклад, стверджував свого часу, що індивід унікальний і відрізняється від усіх інших індивідів і, відповідно, його благо є відмінним від блага всіх інших. Отже, досвід когось іншого ще не дає підстав для спростування правильності власного судження особи [18]. Дж. Мілль посідав украй індивідуалістичну позицію, вважаючи, що індивід ані з ким взагалі не може розділити свій унікальний досвід [19, с. 76].

Ліберальний підхід виходить із того, що не можна зробити життя індивіда кращим, якщо направляти його ззовні, керуючись тими цінностями, які індивід не поділяє. Звісно, нав'язані індивіду ззовні порядки і розбудова життя на «правильних підставах» здатні змінювати людську поведінку, проте мотивація подібних змін буде, швидше за все, не такою, яка відповідає поняттю «благо». Це може бути як страх перед можливими санкціями, так і бажання отримати певні преференції із боку держави, але такі мотиви навряд чи будуть основою справжніх цінностей. Тож ймовірніше за все (вважають прибічники лібералізму) «спільне благо» є результатом консолідації різноманітних «індивідуальних благ» [20, с. 351].

Комунітаристи дивляться на цю проблему інакше. Ідея «спільного блага», за яку вони активно виступають, розуміється ними не як виведення цього загального блага із системи вподобань кожної людини. Навпаки, «спільне благо» для них є остаточним критерієм, із яким індивід повинен узгоджувати власні вподобання і чому у кінцевому рахунку має підкорятися. Отже, держави, які практикують комунітарні підходи в організа-

ції суспільства, намагаються ранжувати «зверху» системи цінностей своїх громадян (зокрема через закони), встановлюючи найбільш і найменш прийнятні соціальні практики.

Ще одне твердження, на яке спираються прибічники комунітаризму, полягає у тому, що індивід не у змозі визнавати власну цінність виключно зсередини. Тобто він у справі ранжування цінностей не є самодостатнім, адже йому завжди важливо, щоб його цінності були якось підтвержені ще і ззовні, без чого не сформується почуття самоповаги і впевненість у правильності власних суджень. У чому майже збігаються погляди лібералів і комунітаристів, так це розуміння того, що свобода – це можливість діяти заради цілей і цінностей, але у перших вони переважно особисті, у других – суспільно визнані.

Висновки. Філософсько-правовий аналіз ідей комунітаризму дозволяє зробити певні узагальнення щодо перспективної ролі цього політико-правового концепту у справі розбудови громадянського суспільства в Україні. Можна стверджувати, що ідеали соціальної солідарності, вкорінені у різних комунітарних підходах, мають істотний позитивний потенціал для консолідації наявного громадянського суспільства і розширення його просторів. Водночас потрібно розуміти деякі важливі моменти у сучасних філософсько-правових і громадсько-політичних дискусіях щодо змісту комунітаризму. Насамперед те, що хоча сучасна правова думка відкидає крайні позиції як індивідуалізму, так і колективізму, вважаючи, що благо індивіда не є антиподом суспільному благу, проте у найважливіших суспільних відносинах благо індивіда пов'язане із соціальними і культурними практиками, загальноновизнаними всіма членами суспільства.

Комунітаризм як такий містить дві різні лінії аргументації зі своєю специфічною спрямованістю. Перша із них досліджує відносини «Я» і цілей індивіда, його здатність раціонально переглядати свої індивідуальні та соціальні основи. Це доволі консервативна концепція, яка ставить під сумнів можливість окремої людини ігнорувати традиції і соціальні практики, які вона знаходить незадовільними. Друга лінія концентрується на тому, що для *індивідуальної свободи* у суспільстві (вона не заперечується як така) усе-таки потрібний *соціальний* контекст. Занепокоєність комунітаристів проявами радикального індивідуалізму пов'язана із тривогою за соціальну єдність і здатність досягати спільних цілей, а побоювання скоріше зумовлюються послабленням соціаль-

них зв'язків, зменшенням солідарності, втратою спільної ідентичності, соціальної справедливості.

На наш погляд, нинішній політичний попит на комунітаризм у різних його формах у багатьох країнах детермінований пошуком нових форм соціальності. Можна загалом підсумувати, що комунітаризм виправдовує себе на рівні критичної постановки питання про *соціальні умови індивідуальної свободи*, особливо на тлі масштабних правових реформ в Україні у контексті

євроінтеграційних прагнень (адже всередині ЄС комунітарні традиції є значно сильнішими, ніж у нашій країні). Ідеологічні колізії між індивідуалізмом і колективізмом, крайнім лібералізмом і комунітаризмом осучаснюють зміст багатьох дискусій про громадянське суспільство, владу, правову державу, збалансовану демократію, межі державного впливу на індивіда, інші питання суспільно-політичної і правової природи.

Список літератури:

1. Communitarianism. The Oxford Dictionary of Philosophy (revised). Ed. by Simon Blackburn. Oxford University Press, 2008 (online resource 2021). URL: <https://www.oxfordreference.com/view/10.1093/acref/9780199541430.001.0001/acref-9780199541430-e-634>
2. Bourdieu P. Forms of capital (Lectures at the Collège de France 1983–1984, by Pierre Bourdieu; edited by Patrick Champagne and Julien Duval, with the collaboration of Franck Poupeau and Marie-Christine Rivière), reprint. Cambridge, UK: Polity Press, 2021. 380 p.
3. Macintyre A. Secularization and moral change. London: Oxford University Press, 1967. 76 p.
4. Macintyre A. After Virtue. Notre Dame, IN: University of Notre Dame Press, 1984. 286 p.
5. Macintyre A. Whose Justice? Which Rationality? Notre Dame: University of Notre Dame Press, 2020. 423 p.
6. Etzioni A. Political unification revisited: on building supranational communities. Lanham: Lexington Books, 2001. 346 p.
7. Etzioni A. From Empire to Community: A New Approach to International Relations. New York: Palgrave Macmillan, 2004. 248 p.
8. Walzer M. Spheres of justice: a defense of pluralism and equality. New York: Basic Books, 2010. 345 p.
9. Walzer M. Toward a Global Civil Society. New York: Berghahn Books, 2009. 341 p.
10. Sandel M. Liberalism and the limits of justice. 2nd edition. Cambridge: Cambridge University Press, 2010. 231 p.
11. Rawls J. A Theory of Justice (first published in 1971). 6th edition. New Delhi: Universal Law Publishing Co Ltd., 2013. 607 p.
12. Shaomeng Li, Reidy D.A. John Rawls' theory of institutionalism: the historical movement toward liberal democracy. Lewiston, N.Y.: Edwin Mellen Press, 2009. 235 p.
13. Forrester K. In the shadow of justice: postwar liberalism and the remaking of political philosophy. Princeton, New Jersey : Princeton University Press, 2019. 401 p.
14. Borinshtein Y., Stovpets O., Kukshinova O., Kisse A., Kucherenko N. Phenomena of freedom and justice in the interpretations of T. Hobbes and J. Locke. *Amazonia Investiga*. 2021. Vol. 10 (42). P. 255–263. DOI: <https://doi.org/10.34069/AI/2021.42.06.24>
15. Stovpets O.V. Chinese legal-philosophic syncretism and its influence to value orientations of the Chinese society. *Skhid*. 2019. № 1 (159). P. 55–60. DOI: [https://doi.org/10.21847/1728-9343.2019.1\(159\).157856](https://doi.org/10.21847/1728-9343.2019.1(159).157856)
16. Stovpets O. Sinitic civilization's worldview features and their system-forming role in the complex of social relations in modern China. *Interdisciplinary Studies of Complex Systems* (Міждисциплінарні дослідження складних систем). 2020. Vol. 17. P. 59–72. DOI: <https://doi.org/10.31392/iscs.2020.17.059>
17. Стовпець О.В. Філософсько-правові роздуми щодо статусу громадянського суспільства в умовах застосування державою екстраординарних повноважень. *Часопис Київського університету права*. 2020. № 1. С. 31–37. DOI: [10.36695/2219-5521.1.2021.04](https://doi.org/10.36695/2219-5521.1.2021.04)
18. Мілль Дж.С. Про свободу, та інші есе (пер. з англ.). Київ : Основи, 2001. 463 с.
19. Ten C.L. Mill's On liberty: a critical guide. Edited by C.L. Ten. Cambridge, UK : Cambridge University Press, 2010. 243 p.
20. Rawls J., Freeman S.R. Lectures on the history of political philosophy. Cambridge, Mass. : Belknap Press of Harvard University Press, 2007. 476 p.

Stovpets O.V., Stovpets V.G. COMMUNITARIANISM IN THE FOCUS OF STATE & LAW THEORETICAL STUDIES: LEGAL-PHILOSOPHIC AND POLITICAL ASPECTS

The article is focused on the study of communitarianism as an important factor in the development of modern state & legal space. There's an attempt to make overall assessment of this political and legal concept's potential for the enlargement of civil society in Ukraine. It is emphasized that the key determinants of communitarianism are the principles of collectivism and social solidarity. It is noted that communitarianism is a kind of socio-political ideology that concentrates its meaning in a strong civil society, which would unite different micro-communities on the basis of common interests. The latter may be considered as a prerequisite for community solidarity and voluntary collectivism. The description of the communitarian model of social organization should include such defining features as ties of commitment and kinship, a sense of common purpose, and traditions. It is argued that a strong and effective civil society can hardly be built without the implementation of community-based approaches. Simultaneously, the so-called "social capital" acquires special significance. Emphasis is placed on the rivalry between ideological flows of an individualistic and communitarian nature. As well, the problem of the coexistence of at least three different directions within communitarianism itself is considered. It is underlined that modern legal thought rejects the extreme positions of both individualism and collectivism, believing that the welfare of the individual is not the antithesis of the public good. However, in the most important social relations, the welfare of the individual is associated with social and cultural practices, universally recognized by all members of society. Thus, these shared ideas and common ideals are sufficient for a democratic state to be able to develop a rational system of criteria for what is and what is not good enough for the citizens of this state. Moreover, an effective state should not only use this "sociology" in respect of a common understanding of goods, values and other shared positions in the worldview of society, but it should also be proactive in promoting the formation of people's goals in accordance with the concept of the common good. Without rejecting the importance of individual rights and freedoms, personal interests and benefits, however, the consolidated communitarian approach insists that individual freedom in the society still requires a social context. Therefore, in the communitarian space, there lies the beginning of most discussions about civil society, state power, the rule of law, a balanced democracy, and the limits of state influence on the individual.

Key words: *civil society, the state, trust, mutuality, communitarianism, collectivism, individualism, social solidarity, social capital.*

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО; МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО

УДК 347.466

DOI <https://doi.org/10.32838/TNU-2707-0581/2021.5/02>

Ліпатнікова О.О.

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

ДО ПИТАННЯ ПРО ПІДСТАВИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА ЗАСТАВИ

У статті автором представлена сучасна проблематика заставного правовідношення. Висвітлено сутність права застави та його реалізації, проведено теоретичний аналіз здійснення права і його реалізації. Здійснення суб'єктивного права особою у статті визначається як стадія його реалізації. Правове регулювання може бути індивідуальним і нормативним. Для реалізації права застави має значення саме індивідуальне правове регулювання, у тому числі за договором про задоволення вимог заставодержателя. Авторка вказала, що специфіка правового режиму полягає у тому, що його може бути створено не тільки в односторонньому порядку, це відрізняє реалізацію права застави від інших прав і схожих юридичних конструкцій.

Авторка звернула увагу на підстави реалізації права застави, висвітлила їх особливості, включаючи рішення суду. Дослідниця відокремила загальні та спеціальні підстави реалізації права застави, до загальних віднесено рішення суду про звернення стягнення на предмет застави, а до спеціальних підстав реалізації – договір, який передбачає задоволення вимог заставодержателя, та виконавчий напис нотаріуса. Визначені види рішень суду, які є підставою реалізації права застави, окреслена їхня специфіка. Автор аналізує судову практику у справах про захист права застави, висновки Верховного Суду, за якими рішення суду про порушення визнання боржника банкрутом та введення ліквідаційної процедури не є судовим рішенням про задоволення позову про звернення стягнення на предмет застави. Право застави містить у своєму змісті речові і зобов'язальні елементи, при цьому наявність речових елементів дозволяє застосувати у разі порушення права застави як спосіб захисту визнання права заставодержателя.

Ключові слова: зобов'язальне право, застава, іпотека, забезпечення виконання зобов'язань, договір.

Постановка проблеми. Актуальність дослідження реалізації права застави зумовлена складною структурою заставного правовідношення, специфічною природою застави, її особливим місцем у системі способів забезпечення виконання зобов'язань. Дослідження підстав реалізації права застави є основою для визначення специфіки цього права, з'ясування динаміки заставного правовідношення. Необхідність дослідження особливостей реалізації права застави посилюється динамікою майнового обороту, розвитком кредитних відносин, участю у відносинах застави різноманітних суб'єктів, включаючи фінансові установи.

Мета статті. Проведене дослідження сприятиме удосконаленню механізму регулювання заставних відносин, підвищенню ефективності

застосування застави як способу забезпечення виконання зобов'язань, з'ясуванню особливостей підстав реалізації права застави, що визначається метою цієї статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематику заставних правовідносин у тому чи іншому аспекті активно досліджували такі науковці, як: Ч.Н. Азімов, О.І. Виговський, І.Й. Пучковська, Ю.П. Пацурківський, А.Ю. Бабаскін, О.А. Старостіна, З.В. Ромовська, С.В. Сарбаш, С.Й. Вільнянський, О.О. Шапошников, Т.С. Шкрум, Є.О. Харитонов, Л.С. Леонова, С.В. Нижний, Д.О. Мальцев та інші, але широкі коло питань, пов'язаних із визначенням змісту права застави та його реалізації кредитором, залишаються невисвітленими, що зумовлені

складними аспектами судової і правозастосовної практики.

До невіршеного кола проблем необхідно віднести визначення сутності і природи права застави, підстав реалізації цього права та прийнятності або ж неприйнятності застосування способів захисту у разі його порушення.

Виклад основного матеріалу. Для дослідження сутності і динаміки заставних правовідносин важливим слід визнати теоретичний аналіз поняття «реалізація права».

Цінність реалізації права полягає у тому, що завдяки йому знаходять свій прояв соціальне призначення, цінність та регулятивні можливості різноманітних нормативних приписів. Під реалізацією слід розуміти втілення в життя, імплементацію правових норм шляхом правомірної поведінки суб'єктів, як колективних, так і індивідуальних. Реалізація права у всіх формах є процесом перетворення можливостей у дійсність [1, с. 93, 119]. У літературі ще з радянських часів простежується стійка тенденція розкривати здійснення права через реалізацію його змісту, задоволення інтересу уповноваженої особи шляхом вчинення тих дій, на які вона має право [2, с. 65], або ж реалізацію мір можливої поведінки шляхом здійснення належних особі правомочностей [3, с. 42].

Має сенс теза про синонімічний характер реалізації цивільного права і його здійснення, їх рівнозначність, однак смислове наповнення цих понять, виходячи з методологічних завдань, може відрізнитися [4, с. 22]. Зокрема, у разі стадійності динаміки правовідношення, що якраз і характеризує заставне правовідношення, здійснення цивільного права слід визнати стадією реалізації права конкретним суб'єктом. Про реалізацію права доцільно вести мову лише у площині належного особі суб'єктивного права, в досліджуваній ситуації йдеться про право застави, тоді як здійснення видається поняттям більш широким, спектр якого може бути поширено і на інші правові явища, зокрема об'єктивне право у формі відповідних норм. Хоча діалектика зв'язку цих явищ є взаємною і дозволяє погодитись із тим, що об'єктивне право не може бути реалізоване інакше, ніж через суб'єктивне право, це органічна єдність двох підсистем [5, с. 432]. Для заставних правовідносин проблема розмежування не виглядає суто теоретичною вправою, адже законодавець використовує ці поняття стосовно різних категорій і відносин. Приміром, законодавство про заставу поширює поняття реалізації як на реалізацію прав (наприклад, ч. 2 ст. 35 Закону України «Про іпотеку» [8]), так і реалізацію предмета застави (ст. 591 ЦК, ст. ст. 19, 20, 23, 24 Закону України «Про заставу» [7], ст. ст. 39, 41 Закону України «Про іпотеку»), іноді також ідеться про реалізацію прав, які є предметом застави. З таким рішенням законодавця складно погодитись, оскільки таким чином однозначного звучання набувають досить різні поняття. Реалізація майна, майнових прав, які входять до складу предмета застави, є відповідною процедурою, яка регулюється як нормами цивільного законодавства, так і нормами іншої галузевої належності (наприклад, законодавство про виконавче провадження). Тоді як реалізація права стосовно досліджуваної сфери стосується виключно суб'єктивних цивільних прав, до яких належить право застави. Не викликає сумнівів необхідність розмежування понять «реалізація права» і «реалізація майна».

У приватно-правовій сфері реалізація суб'єктивного права, у тому числі і права застави, тісно пов'язується з індивідуальним правовим регулюванням і саморегулюванням, які мають у праві піднормативний характер, тобто здійснюються на основі нормативних регуляторів. У разі використання диспозитивного методу, недостатності цих нормативних регуляторів відкривається широкий простір для саморегулювання, коли воля учасників висувається на перший план, а роль держави є вторинною і полягає лише у встановленні загальних рамок, у межах яких здійснюється саморегулювання [6, с. 197, 199]. Видається, що для реалізації права застави важливим є саме індивідуальне правове регулювання. Вважаємо, що хоча у літературі рисами цього виду регулювання видаються односторонні правомірні дії, правовий режим створюється в односторонньому порядку і не залежить від волевиявлення інших осіб [6, с. 203], для реалізації права застави слід зробити виключення. Відповідно, індивідуальне правове регулювання підстав і порядку реалізації права застави може здійснюватися за домовленістю учасників заставних правовідносин у формі відповідного договору.

Отже, право застави як право кредитора (заставодержателя) одержати задоволення за рахунок заставленого майна переважно перед іншими кредиторами цього боржника, якщо інше не встановлено законом (ч. 1 ст. 572 ЦК), у разі настання передбачених договором або законом обставин, а саме у разі невиконання зобов'язання, забезпеченого заставою, а також в інших випадках, встановлених законом, трансформується у право

заставодержателя звернути стягнення на предмет застави. Останній здійснює це право за рішенням суду, якщо інше не встановлено договором або законом, про що йдеться у ч. 1 ст. 590 ЦК. Таким чином, рішення суду є *загальною* підставою реалізації кредитором (заставодержателем) права застави. Крім цієї загальної підстави, існують й інші підстави, які доцільно відносити до *спеціальних*. Їхні особливості полягають у звуженому колі випадків їх застосування, наявності іншої специфіки, порівняно із загальною підставою, яка буде застосовуватись у всіх випадках виникнення заставних правовідносин, незалежно від виду застави.

До таких спеціальних підстав слід віднести звернення стягнення на предмет застави на підставі договору та виконавчого напису нотаріуса. Безпосередньо про спеціальні підстави реалізації прав кредитора йдеться стосовно такого виду застави, як іпотека (ч. 4 ст. 33 Закону України «Про іпотеку»), хоча вони можуть бути поширені і на інші види застави. При цьому спеціальні підстави не зазнали у нормативно-правовому механізмі України детальної регламентації, про що вказується в літературі. Так, на практиці позасудове врегулювання через його неналежну врегульованість має обмежене застосування та застосовується, як правило, у випадках коли іпотекодавець не заперечує проти звернення стягнення на предмет іпотеки [10, с. 147]. Таке ставлення законодавця не дозволяє повною мірою задіяти потенціал позасудових процедур у реалізації права застави, що своєю чергою принижує роль і значення індивідуального правового регулювання і саморегулювання. Безперечно, це питання потребує вирішення на законодавчому рівні, зокрема у процесі модернізації цивільного законодавства. Необхідно розробити і законодавчо унормувати відповідну договірну конструкцію, яку може бути реалізовано без необхідності подальшого звернення до юрисдикційних органів або з мінімальним їх залученням. Наприклад, такий договір може передбачати розгляд заяви кредитора (заставодержателя) у наказному або іншому спрощеному судовому провадженні.

Під час аналізу рішення суду загальної підстави реалізації кредитором (заставодержателем) права застави доцільно визначити зміст вимог кредитора і предмет спору у разі реалізації кредитором цієї підстави. Не викликає сумнівів віднесення до таких рішень *рішення суду про звернення стягнення на заставне майно*. Однак складнощі виникають у ситуації звернення стягнення на підставі іншого

рішення суду або ж навіть на підставі іншого виконавчого документа, не тільки рішення суду.

Так, неоднозначно вирішується судами ситуація, коли звернення стягнення на заставне майно здійснюється у процедурі банкрутства, на відповідній стадії, коли застосовується інше рішення суду, ніж те, яке є *загальною* підставою реалізації кредитором права застави. Великою Палатою Верховного Суду нині сформульовано висновки з питання і зазначено, що в межах ліквідаційної процедури підлягає продажу все майно банкрута (за винятками, встановленими законом), *включаючи майно, яке є предметом застави*. Однак при цьому постановою суду про визнання боржника банкрутом та введення ліквідаційної процедури не є судовим рішенням про задоволення позову про звернення стягнення на предмет іпотеки. Така постанова не визначає порядку та особливостей продажу майна боржника у ліквідаційній процедурі. Вони визначаються положеннями законодавства про банкрутство [11]. Така позиція ґрунтується на обмежувальному тлумаченні загальних підстав реалізації прав кредитора, з чим слід погодитись. При цьому вирішуючи по суті заявлені вимоги про звернення стягнення на предмет іпотеки, Верховний Суд зробив висновок про те, що такі вимоги не можуть бути задоволені, оскільки іпотека припинена у зв'язку з реалізацією предмета іпотеки (у зв'язку із реалізацією майна у ліквідаційній процедурі), а подальше скасування судового рішення, на підставі якого з Державного реєстру іпотек виключено запис про обтяження, не впливає ані на чинність договору купівлі-продажу, укладеного на прилюдних торгах, ані на чинність іпотеки. Ця позиція супроводжувалася окремою думкою. У ній висновки про обрання позивачем неналежного способу захисту права (звернення стягнення на предмет іпотеки шляхом продажу позивачем будь-якій особі з правом на укладання від свого імені договору купівлі-продажу) та про те, який спосіб захисту права є належним (визнання права іпотекодержателя) піддаються критиці як такі, що не стосуються обставин справи, оскільки правові висновки Верховного Суду мають бути зроблені лише під час розгляду конкретної, у зазначеному випадку господарської, справи з урахуванням її фактичних обставин, а не взагалі з певної проблематики [12]. Нам видається, що висновки Верховного Суду є надзвичайно важливими, оскільки дозволяють по-іншому розглядати природу права застави. Надаючи позитивну відповідь на питання про можливість застосування до заставних відносин

такого способу захисту, як визнання права, Верховний Суд тим самим розширив обсяг речових елементів у складі застави. Як відомо, за своєю сутністю застава має подвійну правову природу як зобов'язальну, так і речову. Можливість захистити права іпотекодержателя (заставодержателя) шляхом визнання права як раз спирається саме на речово-правовий складник застави. Вважаємо, що і судова практика, і цивілістична доктрина заставних правовідносин, спираючись на такий підхід до сутності заставних правовідносин, зроблять помітний крок у напрямі побудови сучасної концепції застави.

Висновки. Виходячи з викладеного, слід визнати, що з огляду на притаманність заставним правовідносинам стадійності їхньої динаміки, здійснення цивільного права моделюється стадією реалізації права конкретним суб'єктом.

Реалізація права пов'язується лише з належним особі суб'єктивним правом, тобто йдеться про реалізацію права застави. Необхідно відокремити загальні і спеціальні підстави реалізації права застави, до загальних належить рішення суду про звернення стягнення на предмет застави, а до спеціальних – звернення стягнення на предмет застави на підставі договору та виконавчого напису нотаріуса. Загальною підставою є рішення суду про звернення стягнення на предмет застави і ним не визнається рішення суду про визнання боржника банкрутом та введення ліквідаційної процедури з подальшою реалізацією майна саме у рамках цієї процедури. Сутність права застави і наявність у ньому речово-правових складників допускає застосувати у разі його захисту такий спосіб, як визнання права.

Список літератури:

1. Матузов Н.И., Ушанова Н.В. Возможность и действительность в российской правовой системе : монография. Москва : Юрлитинформ, 2013. 272 с.
2. Советское гражданское право. Т. 1. / Отв. ред. О.С. Иоффе, Ю.К. Толстой, Б.Б. Черепахин. Ленинград : ЛГУ, 1971. 472 с.
3. Цивільне право : підручник: у 2 т. / В.І. Борисова (кер. авт. кол.), Л.М. Баранова, М.В. Домашенко та ін. ; за ред. В.І. Борисової, І.В. Спасиво-Фатєєвої, В.Л. Яроцького. 2-ге вид. переобр. і допов. Харків : Право. 2014. Т. 1. 656 с.
4. Вавилин Е.В. Осуществление и защита гражданских прав. 2-е изд., перераб. и доп. Москва : Статут, 2016. 416 с. С. 22.
5. Матузов Н.И. Актуальные проблемы теории права. Саратов. 2003. С. 432.
6. Мухін В.В. Індивідуальне правове регулювання: загальнотеоретична характеристика : монографія. Харків : Право, 2017. 320 с.
7. Про заставу : Закон України від 2 жовтня 1992 р. № 2654-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1992, № 47, Ст. 642.
8. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV. URL: <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1011.25.49&nobreak=1>.
9. Про іпотеку : Закон України від 05.06.2003 р. № 898-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/898-15>.
10. Бабаскін А.Ю. Проблеми звернення стягнення на предмет іпотеки в порядку позасудового врегулювання. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2014. Вип. 66. С. 142–148. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/dip_2014_66_19.
11. Постанова ВП ВС від 15.06.2021 у справі № 922/2416/17. Єдиний державний реєстр судових рішень України. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/98146719>.
12. Окрема думка судді Великої Палати Верховного Суду Ситнік О.М. на постанову Великої Палати Верховного Суду від 15.06.2021 у справі № 922/2416/17. Єдиний державний реєстр судових рішень України. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/98391628#>.

Lipatnikova O.O. ON THE QUESTION OF THE GROUNDS FOR THE EXERCISE OF THE RIGHT OF PLEDGE

In the article the author presents modern issues of the mortgage relationship. The essence of the right of pledge and its realization is covered, the theoretical analysis of realization of the right and its realization is carried out.

The paper presents the modern problems of one of the oldest and most common types of securing the fulfillment of an obligation – a pledge. The development and nature of the right of pledge and its legislative regulation are highlighted. The author disclosed the material and obligatory elements of the pledge. The author draws attention to the features that make it possible to determine the legal nature, the content of the implementation of the right of pledge by the mortgagee, and the peculiarities of foreclosure on communal

property. The article reveals the features of the pledge of communal property, in particular, subjects, objects, the procedure for pledging.

The author, having said, that the specifics of the lane, like the communal power, are taken into account in such positions as determined by the legislation: specifically, the submission of the lane to the outpost, the procedure for transferring and realizing the right to the outpost. At the same time, if the legislation is in the power of the subjective, the order of the transfer of the lane is addressed to all the authorities of the local self-regulation and legal persons, since the right of the public authorities, then the normative rights of the bailout of the specific (outpost-holders). Not the victories, but a group of legislators who are able to subscribe to the order of giving the lane of communal power to the outpost is not just civilly legal, but to be governed by spheres of government.

In the article, the author said that the outpost should be respected not only by the way of securing the proper administration of the goiters, but by the possibility of getting the creditor from the outbreak of the goitre, which must be taken into account when realizing the rights of the outpost holder.

The specifics of the implementation of the right can be made to know its manifestation in different aspects, which can be seen in the area as it is in the communal authorities. Legislation established the specialness and interconnection of the transfer of such a mine to the mortgage, a simple change of the mine, which cannot be transferred to the outpost.

The author's analysis of the legal decisions of the Supreme Court for the fact that the municipal authorities cannot be transferred to the operational management of enterprises, establishments, organizations, which did not appear to be approved by the authority of the public self-government, and not be known in the order of. At the same time, it is stated that such legal entities do not have the right of operational management, but also the right of the communal lane. If the pledge agreement was concluded by a legal entity (even with the consent of the body exercising the authority to manage communal property), but in the absence of rights to this property, that such an agreement is invalid. This situation creates instability in the property relations that have arisen over the pledge of communal property and needs to be resolved.

The exercise of a person's subjective right is defined in the article as the stage of its implementation. Legal regulation can be individual and normative for the realization of the right of pledge the individual legal regulation is important, including under the agreement on satisfaction of requirements of the pledgee. The author pointed out that the specificity of the legal regime is that it can be created not only unilaterally, it distinguishes the implementation of the right of pledge from other rights and similar legal structure.

The author draws attention to the grounds for exercising the right of pledge, highlighted their features, including court decisions. The researcher separated the general and special grounds for the exercise of the right of pledge, the general includes the court's decision to apply for foreclosure on the subject of the pledge, and the special grounds for the implementation – a contract that meets the requirements of the pledgee, and a notary's writ of execution.

The types of court decisions that are the basis for the exercise of the right of pledge are identified, their specifics are outlined. The author analyzes the case law in cases of protection of the right of pledge, the conclusions of the Supreme Court, according to which the court's decision to violate the debtor's bankruptcy and liquidation is not a court decision to satisfy the claim for bail. The right of pledge contains in its content material and obligatory elements, thus presence of material elements allows to apply at infringement of the right of pledge as a way of protection of recognition of the right of the pledgee.

Key words: law of obligations, pledge, mortgage, ensuring the fulfillment of obligations, contract.

ТРУДОВЕ ПРАВО; ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

УДК 349.2

DOI <https://doi.org/10.32838/TNU-2707-0581/2021.5/03>

Лукаш С.С.

Сумська філія

Харківського національного

університету внутрішніх справ

ВПЛИВ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА НА НАЦІОНАЛЬНЕ ТРУДОВЕ ЗАКОНОДАВСТВО УКРАЇНИ

Актуальність статті полягає в тому, що важливою умовою розвитку держави є правове регулювання. Правові явища, за допомогою яких воно здійснюється, утворюють цілісну систему, діють не ізольовано, а в комплексі, утворюючи механізм правового регулювання. Основними елементами правового регулювання є норми права, правові відносини, акти реалізації, правозастосовні й інтерпретаційні акти. В юридичній науці, як загальнотеоретичній, так і галузевій, є чимало робіт, присвячених аналізу зазначених елементів. Проте отримати повне уявлення про їхню роль, особливості, принципи можна лише у разі аналізу їх в єдності та дії у рамках правового регулювання окремих галузей права.

Зроблено висновок, що міжнародне право впливає на національне законодавство не безпосередньо лише фактом самої появи відповідного документа, а опосередковується волею держави, яка одночасно є і учасником міжнародно-правових відносин, і територіальним сувереном. Суверенітет держави виключає дію в межах її території державної волі інших країн, у тому числі узгодженої волі, яка знайшла відображення у нормі міжнародного права. Для того щоб міжнародне право у вигляді міжнародно-правових актів набрало юридичної сили у межах дії національного права, воно має набрати сили національної правової норми шляхом визнання відповідного міжнародно-правового документа та видання державою національного нормативно-правового акта. Такі акти можуть містити загальні норми, які передбачають надання міжнародно-правовим нормам сили внутрішньодержавної волі або ж надавати конкретним нормам міжнародного права сили внутрішньодержавної дії шляхом їхнього відображення у цих актах текстуально або у вигляді положень, адаптованих до національного права, чи шляхом законодавчого вияву згоди на їх застосування іншим способом.

Проникнення норм міжнародно-правового регулювання в трудове законодавство України відбувається двома напрямками: по-перше, шляхом ратифікації конвенцій та інших актів міжнародних організацій або їх органів, учасником яких є Україна; і по-друге, шляхом укладення Україною двосторонніх та багатосторонніх міжнародно-правових договорів з іншими державами. Крім того, окремим положенням міжнародних актів, які не є обов'язковими для України, надається сила шляхом відображення їхніх норм у національному законодавстві.

Ключові слова: міжнародне право, трудове законодавство, трудове право, правове регулювання.

Постановка проблеми. Важливою умовою розвитку держави є правове регулювання. Правові явища, за допомогою яких воно здійснюється, утворюють цілісну систему, діють не ізольовано, а в комплексі, утворюючи механізм правового регулювання. Основними елементами правового регулювання є норми права, правові відносини, акти реалізації, правозастосовні й інтерпретаційні

акти. В юридичній науці, як загальнотеоретичній, так і галузевій, є чимало робіт, присвячених аналізу зазначених елементів. Проте отримати повне уявлення про їхню роль, особливості, принципи можна лише у разі аналізу їх в єдності та дії у рамках правового регулювання окремих галузей права. Щоб не повторювати помилок минулого, нині слід рішуче змінити в науці і на практиці

усталене ставлення до міжнародного регулювання трудових відносин, розробити концепцію реалізації цих норм у вітчизняне законодавство, основною метою якої повинно стати суттєве розширення прав, свобод та гарантій діяльності суб'єктів трудового права.

Стан дослідження. Окремі проблемні питання, пов'язані із міжнародним регулюванням трудових правовідносин, у своїх наукових працях розглядали: М.Г. Александров, Н.П. Борецька, К.М. Гусов, І.Я. Кисельов, Т.А. Коляда, Ф.М. Левіант, Л.В. Могілевський, П.Д. Пилипенко, Є.Ю. Подорожній, Н.М. Хуторян та багато інших. Втім, незважаючи на чималий теоретичний доробок, в юридичній літературі відсутнє єдине бачення щодо того, як саме норми міжнародного права впливають на трудове законодавство України.

Саме тому мета статті – охарактеризувати вплив міжнародного права на національне трудове законодавство України.

Виклад основного матеріалу. Починаючи наукове дослідження, слід відзначити, що Конституція України досить повно визначила умови отримання міжнародними договорами національного правового статусу. Відповідно до ч. 1 ст. 9 Конституції України частиною національного законодавства України є чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких (а ратифікація є лише одним зі шляхів, яким виражається згода на обов'язковість міжнародного договору для держави відповідно до Віденської конвенції про право міжнародних договорів) надана Верховною Радою України.

Пункт «а» ст. 55 Статуту ООН має безпосереднє відношення до проблеми міжнародного регулювання праці. Він встановлює обов'язок держав сприяти «підвищенню рівня життя, повної зайнятості населення й умов економічного і соціального прогресу й розвитку» [1, с. 21]. Установчі документи деяких інших універсальних міжнародних організацій також містять положення про цілі і завдання цих організацій і їхніх держав-членів у галузі вирішення окремих трудових проблем. Наприклад, Угода про Міжнародний валютний фонд 1944 року встановлює, що одна з основних цілей фонду і його держав-членів полягає в тому, щоб «забезпечувати розширення і збалансоване зростання міжнародної торгівлі й вносити тим самим свій внесок у забезпечення й підтримку високого рівня зайнятості». Ця ж ціль зазначена в Угоді про Міжнародний банк реконструкції й розвитку 1944 року й Угоді про Міжнародну фінансову корпорацію 1956 року.

Спеціальні юридичні зобов'язання щодо імплементації міжнародних норм соціального характеру містяться в установчих документах цілої низки регіональних міжнародних організацій, серед яких можна назвати такі як:

– Європейський Союз. Преамбула Римського договору про створення Європейського економічного співтовариства (ЄЕС) 1957 року, який є одним з основних документів інституційного характеру Європейського Союзу, передбачає, що однією з основних цілей держав, що заснували ЄЕС, є «постійне поліпшення умов життя й праці їхніх народів». Єдиний європейський акт 1987 року, яким було внесено зміни й доповнення до Римського договору, розширив компетенцію ЄС щодо трудового права. До неї були включені серед іншого положення, що стосуються оздоровлення виробничого середовища (ст. 118 «а»), сприяння в укладенні європейських колективних договорів (ст. 118 «в»), зближення соціальних інститутів (ст. 130 «а», «е»).

– Європейське об'єднання вугілля і сталі, утворене в результаті укладання Договору про його створення в 1951 році.

– Організація Американських Держав, що діє на підставі Статуту 1948 року.

– Організація Африканської Єдності, створена на Конференції голів держав і урядів незалежних країн Африки в Аддис-Абебі, де 25 травня 1963 р. була підписана Хартія ОАЄ, що є її Статутом.

– Арабська Організація Праці, створена в 1965 році як спеціалізована установа – Ліга арабських країн – і об'єднує 13 держав. Статутними завданнями цієї організації серед інших є уніфікація трудових стандартів і умов праці в арабських країнах, захист прав і свобод профспілок.

– Організація Економічного Співробітництва та Розвитку. Відповідно до договору про утворення ОЕСР від 14 грудня 1960 р. головне завдання цієї Організації полягає в об'єднанні зусиль різних держав для досягнення найбільш можливого рівня економічного росту й зайнятості, забезпечення підвищення життєвого рівня населення держав – учасників ОЕСР за збереження фінансової стабільності та сприянні в такий спосіб розвиткові світової економіки.

З документів ООН, що містять міжнародні норми про працю, найбільше значення мають: Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права людини від 16 грудня 1966 року, ратифікований Указом Президії Верховної Ради Української РСР № 2148-VIII від 19.10.73 (ст. 6–9 – право на працю, право на справедливі

та сприятливі умови праці, право на асоціацію й право на соціальне забезпечення; п. 3 ст. 10 – охорона праці дітей і підлітків; п. 2 ст. 13 – професійно-технічне навчання); Міжнародний пакт про громадянські та політичні права від 16 грудня 1966 року, ратифікований Указом Президії Верховної Ради Української РСР № 2148-VIII від 19.10.73 р. (ст. 8 – заборона примусової праці); Конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації, прийнята ООН 7 березня 1966 року й ратифікована Президією Верховної Ради Української РСР 21 січня 1969 року (п. «е» ст. 5 – заборона расової дискримінації у разі використання права на працю й пов'язаних з ним прав); Конвенція про ліквідацію всіх норм дискримінації стосовно жінок від 18 грудня 1979 року.

Крім наведених вище документів у сфері регулювання праці, необхідно також відзначити Європейську конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод, Європейську соціальну хартію (переглянуту).

Серед джерел міжнародного трудового права можна також виділити двосторонні та багатосторонні договори між державами, що ставлять за мету врегулювання певних питань у галузі трудового права. «Міждержавний договір як спосіб створення норм міжнародного права – це виражена угода між державами стосовно визнання того чи іншого правила як норми міжнародного права, зміни чи скасування наявних норм міжнародного права» [2, с. 102]. Так, наприклад, наша держава уклала двосторонні угоди про працевлаштування та соціальний захист із Республікою Молдова (1993 р.), Республікою Беларусь (1995 р.), Республікою Вірменія (1995 р.) та про взаємне працевлаштування працівників з Польщею (1994 р.), Протокол із Чехією (1997 р.) та інші [4].

Крім наведеної вище класифікації джерел міжнародного трудового права за їх юридичною силою, їх так само можна розділити за значимістю для міжнародно-правового регулювання праці. Перше місце в цьому плані, безумовно, посідають акти ООН, що стосуються міжнародного трудового права, на другому – конвенції й рекомендації МОП, функціональне призначення яких полягає в тому, щоб служити додатковим стимулом розвитку і вдосконалювання національного законодавства у соціально-трудої галузі й удосконалювання системи соціального захисту трудящих, а на третьому – багатосторонні й двосторонні міжнародні договори й угоди.

Погоджений державами зразковий перелік видів джерел міжнародного права міститься

у ст. 38 Статуту міжнародного суду ООН від 5 травня 1946 р. У цій статті встановлено, що, вирішуючи питання на основі міжнародного права, Суд застосовує конвенції, звичаї, загальні принципи права, що визнані цивілізованими народами. Допоміжними засобами для визначення правових норм можуть застосовуватися судові рішення й доктрини найбільш кваліфікованих фахівців. Однак треба мати на увазі, що Статут має функціональний характер і його було створено для організації міждержавного інституту. Він не є документом, що спеціально закріплює перелік джерел міжнародного права. Крім того, на момент його підписання практика міжнародних організацій з питань нормотворчості була незначна, вона істотно відрізнялася від сучасного стану. Не були зазначені такі найбільш поширені акти, як: рекомендації, декларації, резолюції міжнародних організацій.

Питання щодо чинності міжнародного договору вирішується в основному за домовленістю сторін. На жаль, законодавством України не закріплено чіткого порядку набрання чинності міжнародних договорів, в яких бере участь Україна. Не є визначеним порядок дачі згоди Верховної Ради України на обов'язковість міжнародного договору для України. Водночас відповідно до Віденської конвенції про право міжнародних договорів (ст.ст. 11–15) [5] згода держави на обов'язковість для неї міжнародного договору може бути виражена шляхом підписання договору представниками держави, обміну документами, які становлять договір, ратифікацією, прийняттям або затвердженням договору, а також виражена у приєднанні до нього. У зв'язку з цим, на нашу думку, не можна ототожнювати згоду на обов'язковість із процедурою ратифікації. Аналіз ст. 20 Закону України «Про міжнародні договори України» [6] дає підстави вважати, що міжнародні договори набирають чинності для України не раніше їх ратифікації, затвердження, прийняття або приєднання до них.

Згода на обов'язковість міжнародного договору для України переважно здійснюється шляхом ратифікації або приєднання. І ратифікація міжнародних договорів, і приєднання до них, які здійснює Верховна Рада України, проводяться шляхом ухвалення спеціального закону (ст.ст. 7, 10 Закону України «Про міжнародні договори України» [6]). Це дає підстави вважати, що юридичною формою і юридичним результатом ратифікації міжнародних договорів (і результатом приєднання до міжнародного договору або прийняття міжнародного

договору, який потребує ратифікації), може бути лише закон. Більше того, міжнародне приватне право належить до внутрішнього права держави, адже регулює приватноправові відносини між суб'єктами національного права (те, що вони є суб'єктами національного права різних держав, суті не міняє). І, відповідно, його формами можуть бути тільки національно-правові форми. При цьому варто зауважити, що формулювання статей Закону України «Про міжнародні договори України» щодо ратифікації та приєднання до міжнародних договорів не досить вдале. Не зовсім зрозумілим є, чи необхідно ухвалювати один закон про ратифікацію і про приєднання, чи два окремі закони. Поділяємо думку Н.Ф. Чубохи, що у названому законі варто чітко вказати, що приєднання до міжнародних договорів, які потребують ратифікації, здійснюється Верховною Радою України одночасно з його ратифікацією у формі єдиного закону [7].

Відповідно до п. 32 ст. 85 Конституції України надання згоди на обов'язковість міжнародних договорів України віднесено до повноважень Верховної Ради України. Це означає, що міжнародні договори України поширюють свою чинність на всю територію держави і на всіх суб'єктів національного права, а отже, є нормативно-правовими актами централізованого законодавства.

У ст. 8-1 КЗпП передбачено, що якщо міжнародним договором або міжнародною угодою, в яких бере участь Україна, встановлено інші правила, ніж ті, що їх містить законодавство України про працю, то застосовуються правила міжнародного договору або угоди [4; 9]. Цим визначено не просто можливість застосування у регулюванні трудових відносин правил міжнародних договорів, а встановлено їх пріоритет стосовно національного трудового законодавства. Варто зазначити, що у багатьох країнах світу (США, Франція, Іспанія та ін.) діють аналогічні правила, а норми міжнародного права вже стали невід'ємною частиною їхніх правових систем.

Міжнародні договори посідають центральне місце серед джерел міжнародного трудового права. До них належать статuti міжнародних організацій, пов'язані із проблемами регулювання трудових відносин (насамперед ООН та МОП), а також багатосторонні й двосторонні угоди. Імовірно, це пов'язане із предметом регулювання міжнародного трудового права, що традиційно належить до внутрішньої компетенції держав. Тому

держави в нормотворчому процесі зацікавлені у взаємному закріпленні юридичних зобов'язань щодо міжнародних стандартів праці, що найбільш повно втілюється в договірному регулюванні. Це констатує й В.А. Карташкін, говорячи про права людини в міжнародному праві: «Норми щодо прав людини формуються здебільшого шляхом підписання багатосторонніх міжнародних договорів. Міжнародний звичай, який на підставі тривалого і загального застосування визнається учасниками міжнародних відносин обов'язковою юридичною нормою, не відіграє значної ролі в процесі формування норм з прав людини» [8, с. 40; 9].

Висновок. Таким чином, міжнародне право впливає на національне законодавство не безпосередньо лише фактом самої появи відповідного документа, а опосередковується волею держави, яка одночасно є і учасником міжнародно-правових відносин, і територіальним сувереном. Суверенітет держави виключає дію в межах її території державної волі інших країн, у тому числі узгодженої волі, яка знайшла відображення у нормі міжнародного права. Для того щоб міжнародне право у вигляді міжнародно-правових актів набрало юридичної сили у межах дії національного права, воно має набрати силу національної правової норми шляхом визнання відповідного міжнародно-правового документа та видання державою національного нормативно-правового акта. Такі акти можуть містити загальні норми, які передбачають надання міжнародно-правовим нормам сили внутрішньодержавної волі або ж надавати конкретним нормам міжнародного права сили внутрішньодержавної дії шляхом їхнього відображення у цих актах текстуально або у вигляді положень, адаптованих до національного права, чи шляхом законодавчого вияву згоди на їх застосування іншим способом.

Проникнення норм міжнародно-правового регулювання в трудове законодавство України відбувається двома напрямками: по-перше, шляхом ратифікації конвенцій та інших актів міжнародних організацій або їх органів, учасником яких є Україна; і по-друге, шляхом укладення Україною двосторонніх та багатосторонніх міжнародно-правових договорів з іншими державами. Крім того, окремим положенням міжнародних актів, які не є обов'язковими для України (наприклад, рекомендацій МОП), надається сила шляхом відображення їхніх норм у національному законодавстві.

Список літератури:

1. Действующее международное право: в 3-х тт. / сост. Ю.М. Колосов, Э.С. Кривчикова. Т.1 Москва : Изд-во Московского независимого института международного права. 1996. С. 352.
2. Тункин Г.И. Теория международного права. Москва : Юрид. лит., 1979. 527 с.
3. Угода про співробітництво в галузі трудової міграції та соціального захисту трудящих-мігрантів (рос/укр) СНД; Угода, Міжнародний документ від 15.04.1994.
4. Кодекс законів про працю України від 10.12.1971 № 322-VIII.
5. Віденська конвенція про право міжнародних договорів : ратифікована Указом Президії Верховної Ради Української РСР від 14 квітня 1986 р. *Відомості Верховної Ради Української РСР*. 1986. № 17. Ст. 343.
6. Про міжнародні договори України : Закон України від 29.06.2004 № 1906-IV.
7. Чубоха Н.Ф. Форми трудового права України: сутність, класифікація, тенденції розвитку : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05. Київ : Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, 2013. 18 с.
8. Карташкин В.А. Права человека в международном и внутригосударственном праве. Москва : Норма, 1995. 125 с.
9. Погребняк Е.Ю. Роль конвенций Международной организации труда как источников трудового права. *Международный научно-практический правовой журнал «Закон и жизнь»*. 2016. № 4/2 (292). С. 52–55.

**Lukash S.S. INFLUENCE OF INTERNATIONAL LAW
ON THE NATIONAL LABOR LEGISLATION OF UKRAINE**

The relevance of the article is that an important condition for the development of the state is legal regulation. The legal phenomena by means of which it is carried out, form a holistic system, act not in isolation, but in a complex, forming a mechanism of legal regulation. The main elements of legal regulation are the rules of law, legal relations, acts of implementation, law enforcement and interpretative acts. In legal science, both general and branch, there are many works devoted to the analysis of these elements. However, to get a full idea of their role, features, principles is possible only by analyzing their unity and action within the legal regulation of certain branches of law. It is concluded that international law affects national law not only by the very appearance of the document, but is mediated by the will of the state, which is both a participant in international legal relations and a territorial sovereign. The sovereignty of a state excludes the action within its territory of the state will of other countries, including the agreed will, which is reflected in the norm of international law. In order for international law in the form of international legal acts to take legal effect within the scope of national law, it must enter into force of a national legal norm by recognizing the relevant international legal document and issuing a national normative legal act by the state. Such acts may contain general rules which provide for the granting of force of international law to international law or give specific rules of international law the force of domestic action by reflecting them in these acts textually or in the form of provisions adapted to national law, or by legislative consent to their use in another way. The penetration of the norms of international legal regulation into the labor legislation of Ukraine takes place in two directions: first, through the ratification of conventions and other acts of international organizations or their bodies to which Ukraine is a party; and secondly, through the conclusion by Ukraine of bilateral and multilateral international legal agreements with other states. In addition, certain provisions of international acts, which are not binding on Ukraine, are given force by reflecting their norms in national legislation.

Key words: international law, labor legislation, labor law, legal regulation.

Протопова Я.С.

Український державний університет залізничного транспорту

Китайгородська В.В.

Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди

МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД ОРГАНІЗАЦІЇ КОНКУРСУ НА ЗАЙНЯТТЯ ПОСАДИ ПУБЛІЧНОГО ОРГАНА

У статті розглянуто становлення місцевого самоврядування в Україні, яке проходить в умовах широкомасштабного реформування політичного та соціально-економічного життя суспільства. Місцеве самоврядування є неодмінним атрибутом будь-якого сучасного демократичного суспільства. Зарубіжний муніципалізм знає величезну кількість різноманітних моделей і типів організації місцевого самоврядування. Відмінності в побудові систем місцевого самоврядування залежать від багатьох чинників: політичного режиму, домінуючої в країні ідеї організації влади і управління на місцях, державного устрою та адміністративно-територіального поділу держави, національних традицій тощо. Натепер необхідно впроваджувати цілісну систему управління персоналом, основною функцією якої є забезпечення необхідним як за якістю, так і за кількістю персоналом, здатним здійснити досягнення її цілей. Підбір кадрів повинен ґрунтуватися на професіоналізмі, порядності службовців органів місцевого самоврядування, їхній готовності працювати на благо місцевого населення.

Проаналізовано відбір на публічну службу в США, який ведеться за допомогою конкурсу, а також застосуванням відбіркових іспитів. Крім іспитів, для відбору персоналу в США може використовуватися і успішне проходження навчання за програмами, розробленими кадровою службою. Досліджено систему залучення кадрів у Великобританії, де в основі критеріїв відбору персоналу лежить наявний у кандидатів управлінський досвід роботи. Також було проаналізовано набір на публічну службу у Німеччині, який виглядає надзвичайно формалізованим. У Франції також під час найму службовців використовується конкурсна система. Отже, незважаючи на певні відмінності у самій процедурі проведення конкурсу та відбору кандидатів на посаду публічної служби в країнах ЄС, було сформовано загальні попередні вимоги до кандидатів для участі в конкурсі. Було зроблено висновки, що таким же чином в Україні процедура конкурсу складається з декількох етапів: підбір проводиться за наданими документами, а відбір – шляхом проведення іспитів і співбесіди, що відбувається в усній формі. Проаналізувавши наукові праці вчених та нормативно-правову документацію про «Міжнародний досвід організації конкурсу на зайняття посади публічного органа», можна сказати, що слабким місцем встановленої процедури конкурсного відбору в Україні залишається незалежність конкурсної комісії.

Ключові слова: міжнародний досвід, конкурс, публічний орган, службовці, органи самоврядування.

Актуальність тематики дослідження. Місцеве самоврядування є неодмінним атрибутом будь-якого сучасного демократичного суспільства. Зарубіжний муніципалізм знає величезну кількість різноманітних моделей і типів організації місцевого самоврядування. Відмінності в побудові систем місцевого самоврядування залежать від багатьох чинників: політичного режиму, домінуючої в країні ідеї організації влади і управління на місцях, державного устрою та адміністративно-територіального поділу держави, національних традицій тощо.

Становлення місцевого самоврядування в Україні проходить в умовах широкомасштабного реформування політичного та соціально-економічного життя суспільства і значною мірою зумовлюється зацікавленістю держави в розвинутому інституті місцевого самоврядування, яке виступає сполучною ланкою між населенням і державними структурами. Ключове питання місцевого самоврядування – об'єднання зусиль місцевого населення щодо вирішення місцевих питань, які, врешті-решт, забезпечують демократизм, стабільність і цілісність держави.

Мета статті. Мета статті полягає у дослідженні особливостей організації у державах з розвинутою економікою конкурсу на заняття посади публічного органу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з теми. Проблеми прийняття на роботу за конкурсом досліджувалися у працях А.В. Андрушко, М.Г. Александрова, А.В. Бикова, В.В. Безусого, В.В. Єрьоменка, В.М. Зеленського, М.І. Іншина, І.П. Лаврінчука, О.В. Лавриненка, Н.О. Мельничук, А.О. Мовчан, Н.М. Неумивайченко, О.І. Процевського, С.М. Терницького, О.М. Ярошенка та ін.

Виклад основного матеріалу дослідження. Всі країни мають той чи інший вид місцевого управління з певним ступенем самоврядування. Але місцеве самоврядування, як свідчать зарубіжні джерела, не може розглядатися окремо, а тільки як частина всієї системи держави.

Для організації безпосереднього зв'язку системи управління і реалізації державної політики на місцях основоположну роль відіграє правильна організація роботи всіх органів місцевого самоврядування, які безпосередньо пов'язані з населенням. Нині необхідно впроваджувати цілісну систему управління персоналом, основною функцією якої є забезпечення необхідним як за якістю, так і за кількістю персоналом, здатним здійснити досягнення її цілей. Підбір кадрів повинен ґрунтуватися на професіоналізмі, порядності службовців органів місцевого самоврядування, їхній готовності працювати на благо місцевого населення, адже від цього безпосередньо залежить ефективність реалізації як державної, так і соціально-економічної політики територіальної громади. Домогтися цього можливо насамперед у разі створення науково обґрунтованої системи відбору службовців, яка дозволить підвищити кадровий потенціал органів місцевого самоврядування [1].

Підбір і відбір кадрів є найбільш важливими функціями управління кадрами, позаяк саме службовці органів місцевого самоврядування забезпечують ефективне використання будь-яких видів ресурсів і саме від них залежить економічний розвиток громади.

Натепер у світі є безліч спеціальних організацій, основним завданням яких якраз і є підбір і відбір кадрів в організацію залежно від поставлених перед нею цілей і завдань. У кожній країні є свій алгоритм залучення кадрів до публічної служби. У деяких країнах для залучення нових співробітників організували спеціальні установи, служби (Англія, США, Швеція та ін.), в інших – наймом

займаються самі відомства, установи, які потребують нових працівників. У зарубіжних країнах, як і в Україні, широко використовується система конкурсного відбору.

Відбір кадрів до публічної служби – комплексна технологія, що забезпечує створення і розвиток організаційних механізмів щодо визначення відповідності професійної компетенції особи вимогам виду діяльності щодо заміщеної посади до публічної служби.

Безумовно, жодна з країн Євросоюзу, так само як США і Великобританія, не має конкретно однієї моделі підбору, відбору і розстановки кадрів. У кожній країні завжди наявна якась домінуюча особливість. Так, у США організовані спеціальні організації, служби, які на замовлення роботодавця на професійному рівні займаються підбором кадрів залежно від специфіки передбачуваної посади. Але відбір на публічну службу в США ведеться за допомогою конкурсу, а також застосуванням відбіркових іспитів. Прийом на роботу проводиться в два етапи. Спочатку комісія відбирає не більше трьох кандидатів. Відбір може бути заснований або на тестах, або – для вищих посад – на формальних відомостях про освіту і професійний стаж. Вторинний відбір проводить менеджер по кадрах відповідно до здійсненого комісією ранжирування кандидатів. Крім іспитів, для відбору персоналу в США може використовуватися і успішне проходження навчання за програмами, розробленими кадровою службою [2, с. 181].

У Великобританії діє відкрита система залучення кадрів. В основі критеріїв відбору персоналу лежить наявний у кандидатів управлінський досвід роботи. Набір персоналу на державну цивільну службу в цій країні здійснює Комісія у справах цивільної служби. Для зарахування на службу кандидатам необхідно скласти письмовий іспит загального типу, що є головною умовою прийому на службу. Як правило, іспит включає у себе три етапи: доповіді із загальноосвітніх предметів, тести та інтерв'ю. Причому усному екзамену (співбесіді) надається визначальна роль. Британці обґрунтовано вважають, що саме співбесіда дозволяє визначити справжній рівень претендентів. Екзамени та співбесіди, як уже згадувалось, проводяться незалежними комісіями. Екзаменаційні випробування формуються на основі іспиту програми таких провідних ВНЗ країни, як Оксфорд і Кембридж. Виходячи з цього, більшість випускників цих університетів обіймають більшу частину керівних посад в органах влади. Основні принципи, на яких будуватиметься відбір

персоналу, – об'єктивна неупередженість, відбір і просування на основі ділових якостей, непідкупність [3, с. 43].

Не є винятком законодавчий порядок прийому на публічну службу в Німеччині. Кандидати сповіщаються про наявність вільної посади у спеціальних друкованих та Інтернет-виданнях. Їх відбір відбувається відповідно до їхньої фізичної придатності, здібностей і професійних досягнень без урахування статі, походження, віросповідання. У Німеччині набір на публічну службу виглядає надзвичайно формалізованим. Для того щоб обійняти постійну посаду в апараті, кандидати передусім повинні скласти два державні іспити перед незалежним журі у складі чиновників та викладачів університету. Із цього правила є винятки, проте навіть успіх на цих двох етапах не веде автоматично до обіймання посади у державному апараті, а лише дає право на зайняття посади. У разі оголошення вакансії кадровою службою конкретного адміністративного органу, як правило, проводяться співбесіди з претендентами, і лише тоді приймається рішення про призначення.

Кандидат призначається на посаду тільки після підтвердження придатності до публічної служби за результатами складання іспитів. Необхідно відзначити, що в цій країні існує довічне призначення, яке проводиться тільки після успішного проходження випробувального терміну і досягнення співробітником 27 років, причому лише на початкову посаду. Випробувальний термін може бути різним і досягати п'яти років. Муніципальний службовець вважається таким, що вступив на посаду, після вручення йому грамоти про призначення [4, с. 63].

У Франції також під час найму службовців використовується конкурсна система. Вона відбудеться у вигляді іспитів (або тестів), за результатами яких формується список претендентів на посаду. Кандидатів відбирає комісія (журі), яка оцінює заслуги претендентів на посаду. Цей конкурс на заміщення вакантної посади буває зовнішнім (у ньому чиновники не беруть участь), внутрішнім (беруть участь тільки чиновники) і змішаним (беруть участь і ті і інші). Найбільш поширеним є третій варіант.

У Франції публічні посади діляться на три категорії. Перша – *категорія А* – вимагає від кандидата рівня вищої освіти, що прирівнюється до трирічного курсу навчання в університеті. Друга – *категорія В* – вимагає від кандидата освітнього рівня бакалавра. Третя – *категорія С* – вимагає від кандидата освітнього рівня неповної середньої [5, с. 4].

Система організації конкурсу у Франції також передбачає так званий внутрішній (по суті закритий) конкурс, сенс якого – дати можливість чинним публічним службовцям, які не мають відповідного освітнього рівня, взяти участь у конкурсних іспитах з метою отримання вищої категорії за умови наявності відповідного стажу роботи на публічній службі [5, с. 5]. У Франції іспити відбуваються за наперед відомою програмою і розпочинаються з письмових екзаменів, успіх на яких дає право бути допущеним до усних іспитів. Під час письмового екзамену суворо дотримується принцип анонімності, що є додатковою гарантією неупередженості конкурсного журі. Форми цих екзаменів можуть бути найрізноманітнішими: завдання може полягати у редагуванні тексту, підготовці певного досьє тощо. На усному екзамені оцінюється рівень загальної культури кандидатів, їхні спеціальні знання, а також здатність логічно викладати свої думки. Після призначення на посаду службовець не відразу набуває статусу чиновника, спочатку протягом періоду від 6 місяців до 2 років він проходить випробувальний термін як стажер і тільки потім, після успішного завершення випробувального терміну, отримує статус чиновника.

У функції журі не входить призначення на посаду, воно тільки рекомендує на посаду органу, що оголосив конкурс. Під час призначення на посаду орган, наділений номінативною владою, повинен урахувати рейтинг кандидатів, він має право призначити на посаду тільки людину зі списку, складеного журі.

Французи, які бажають стати службовцями публічних органів, проходять спеціальне навчання. Для підготовки кадрів служби публічних органів у Франції існує низка спеціалізованих навчальних закладів; успішна здача іспитів в них дозволяє вибрати бажану посаду на публічній службі [4, с. 64].

Незважаючи на певні відмінності у самій процедурі проведення конкурсу та підбору кандидатів на посаду публічної служби в країнах ЄС, можна сформулювати загальні попередні вимоги до кандидатів для участі в конкурсі.

Узагальнюючи досвід країн ЄС, українські вчені [4, с. 54–57] охарактеризували такі попередні вимоги до кандидатів на публічну посаду:

- наявність громадянства країни, що оголосила конкурс;
- повна дієздатність особи;
- володіння державною мовою (мовами);
- перебування у межах певного віку;

- відсутність кровної або матримоніальної спорідненості претендента на посаду із майбутнім безпосереднім керівником;
- фізична (медична) придатність для зайняття певної посади;
- дотримання військового законодавства;
- неналежність до організацій, заборонених у судовому порядку або відповідно до закону;
- наявність відповідної освіти;
- відсутність судимості;
- попередній професійний досвід;
- проходження підготовчої служби.

Наведений перелік попередніх вимог до кандидатів на посаду публічної служби залежно від тих чи інших особливостей конкретної держави може бути доповнений додатковими вимогами, конкретизований щодо особливих умов призначення (у разі їх наявності) та викладений в підзаконних нормативно-правових актах.

Необхідно також ураховувати, що залежно від виду конкурсу залежить і ступінь доступності до конкурсу.

Під час проведення *відкритих* конкурсів у конкурсі може брати участь будь-яка особа, що відповідає встановленим умовам вступу на посаду публічної служби загалом і вимогам заняття конкретної певної посади, що встановлюються умовами конкурсу зокрема.

Під час проведення *закритих* конкурсів у конкурсі можуть брати участь лише особи, які вже мають статус публічного службовця або перебувають на підготовчій службі.

Особливу увагу необхідно приділити порядку проведення конкурсу в країнах ЄС і поділити їх на такі стадії:

До *першої стадії* належить публічне інформування про оголошення конкурсу на певні посади державного органу. При цьому встановлюються основні вимоги до змісту оголошення, в якому повинно бути визначено:

- посаду, на яку оголошено конкурс;
- вимоги до кандидатів;
- порядок проведення конкурсу;
- перелік необхідних документів, місце і термін їх подачі;
- загальнодоступне місце, де будуть оприлюднюватися відомості про конкурс.

До *другої стадії* належить так званий «конкурс документів». Фактично це відбір конкурсною комісією кандидатів, документи яких відповідають встановленим і оприлюдненим вимогам.

До *третьої стадії* належить безпосередньо проведення іспиту. Іспит може проводитися пись-

мово або у формі усної співбесіди, а так само поєднанням письмового та усного складників.

Наведені приклади проведення конкурсу в країнах ЄС дозволяють зробити певні висновки.

Перший – правове регулювання конкурсних процедур побудоване таким чином, щоб звільнити від партійного, кланового, гендерного впливу на вибір гідних кандидатів на заняття посад публічної служби. *Другий* – проведення конкурсів у два етапи. Письмовий дозволяє визначити теоретичні знання чинного законодавства та нюансів майбутньої служби, усний – визначає здатність використовувати свої знання в подальшій роботі без впливу і підказок третіх осіб. Навіть за умови, що і проміжні, і кінцеві рішення комісії щодо відбору на публічну службу приймаються конкретними людьми правове регулювання процедури проведення конкурсу побудоване на принципі максимального ізолювання суб'єктивного фактора на вплив вибору кандидата.

Можна впевнено сказати, що Постанова Кабінету Міністрів України від 15 лютого 2002 року «Про затвердження Порядку проведення конкурсу на заміщення вакантних посад державних службовців» [5] наблизилася конкурсній процедурі в Україні до стандартів зарубіжних аналогів.

Таким же чином в Україні процедура конкурсу складається з декількох етапів: підбір проводиться за наданими документами, а відбір – шляхом проведення іспитів (як правило, в письмовій формі) і співбесіди, що відбувається в усній формі.

Висновки. На підставі викладеного ми можемо зробити висновок, що слабким місцем встановленої процедури конкурсного відбору в Україні залишається незалежність конкурсної комісії. По-перше, конкурсну комісію очолює, як правило, заступник керівника публічного органу (відразу виникає питання про об'єктивність прийняття рішення). По-друге, склад членів комісії, їх місце роботи Порядком не встановлено. Саме посилаючись на наявну процедуру створення конкурсної комісії, більшість експертів і вчених стверджують про формальності (удаваності) конкурсу нині.

Таким чином, в Україні необхідно законодавчо змінити процедуру проведення конкурсу на посаду органу місцевого самоврядування щодо формування конкурсної комісії, а саме передбачити формування комісії з представників наукових інститутів, громадських організацій, представників місцевої громади.

Також необхідно передбачити відповідальність посадових осіб за зловживання під час проведення конкурсу починаючи від розміщення оголошення про конкурс до власне процедури проведення, оприлюднення та оскарження результатів.

Список літератури:

1. У зв'язку з тим, що в країнах ЄС органи місцевого самоврядування належать або до державної служби, або до державної цивільної служби і одночасно всі вони належать до публічної служби надалі ми будемо використовувати загальне, визнане в ЄС, поняття «публічна служба».
2. Лазукова Е.А. Наем и карьера государственных служащих. *Власть*. 2015. Том 21. № 5. С. 181–185. URL: <https://www.jour.fnisc.ru/index.php/vlast/article/view/2089> (дата звернення: 25.02.2021).
3. Зарубежный опыт формирования кадрового потенциала государственной службы / Е.В. Котова, Н.С. Шашина. *Современные тенденции в экономике и управлении*. 2016. № 43. С. 40–45. URL: <https://www.elibrary.ru/contents.asp?issueid=1609472> (дата звернення: 25.02.2021).
4. Тимошук В.П. Публічна служба. Зарубіжний досвід та пропозиції для України / В.П. Тимошук, А.М. Школик. Київ : Конус-Ю, 2007. 735 с.
5. Прокопенко Л.Л. Публічна служба в країнах ЄС. URL: <http://www.dridu.dp.ua/zbirnik/2009-01/ProkopenkoStat.pdf> (дата звернення: 10.08.2021).
6. Про затвердження Порядку проведення конкурсу на заміщення вакантних посад державних службовців : Постанова Кабінету Міністрів України від 15 лютого 2002 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/169-2002-%D0%BF#Text> (дата звернення: 10.08.2021).

Protopopova Ya.S., Kitaygorodskaya V.V. INTERNATIONAL EXPERIENCE OF ORGANIZATION OF THE COMPETITION FOR THE POSITION OF A PUBLIC BODY

In the article the establishment of the local self-government in Ukraine under the conditions of the large-scale reform of the political and socio-economic life of the society was discussed. Local self-government is an indispensable attribute of any modern democratic society. Civilian municipal government has a great number of different models and types of local self-government organizations. Differences in the development of local governance systems depend on many factors: the political regime, the country's dominant idea of local power organization and management, the state structure and administrative and territorial division of the state, national traditions, etc. At this time, it is necessary to implement a complete system of personnel management, the main function of which is to provide the necessary for the quality and the number of staff able to achieve their goals. The selection of personnel must be based on professionalism, orderliness of the employees of local self-government bodies, their readiness to work for the benefit of the local population.

The selection for public service in the U.S., which is carried out by means of a competition, as well as by means of selection audits, was analyzed. In addition to examinations, successful completion of training in the programs developed by the human resources service can be used for the selection of personnel in the United States. The recruitment system in Great Britain was investigated, where the basis of personnel selection criteria was the managerial work experience of the candidates. Recruitment for public service in Germany was also analyzed, which appears to be extremely formalized. France also uses a competitive system when hiring employees. Therefore, despite some differences in the competition procedure and the selection of candidates for the post. The public service in the EU countries has formed a general preliminary requirements for candidates to participate in the competition. It was found that in the same way the contest procedure in Ukraine is composed of several stages: selection is carried out based on the provided documents, and selection by means of conducting examinations and interviews that take place on a regular basis. Having analyzed the scientific work of scientists and normative-legal documentation on "International experience of organizing a competition for the position of a public body" we can say that the weak point of the established procedure of competitive selection in Ukraine remains the independence of the competition committee.

Key words: international experience, competition, public body, servants, self-governing organizations.

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

УДК: 342.951:351.82

DOI <https://doi.org/10.32838/TNU-2707-0581/2021.5/05>

Болдіжар С.О.

ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Піштя В.І.

ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

ТРАНСПЛАНТАЦІЯ АНАТОМІЧНИХ МАТЕРІАЛІВ ЛЮДИНИ: ТРАНСФОРМАЦІЯ ЗАКОНОДАВСТВА

Стаття присвячена визначенню та аналізу окремих видозмін інституту трансплантації, що отримали своє вираження на законодавчому рівні внаслідок прийняття Закону України «Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині», який децю по-новому регламентує відповідний інститут. Попри прийняття зазначеного нормативно-правового акта, авторами виділяються окремі його недоліки, внаслідок чого пропонуються зміни у законодавство.

Визначено, що окреслення поняття «трансплантація», яке міститься у законодавстві, створює передумови для ймовірного розширення учасників трансплантації, оскільки у визначенні міститься згадка виключно про реципієнта та донора. Така обставина свідчить про «гнучкість» нормативних приписів на випадок розвитку медицини щодо розширення можливостей для здійснення трансплантації.

Також запропоноване авторське визначення таких понять, як «родинне донорство» та «родинний реципієнт».

Здійснено аналіз переваг і недоліків окремих підінститутів, які повинні отримувати своє вираження в межах реалізації відносин трансплантації, у тому числі внаслідок прийняття Закону України «Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині».

З'ясовано, що чинне законодавство не містить поняття родинного донорства, що тягне за собою проблеми, пов'язані з колом суб'єктів, яких можна вважати потенційними донорами. З іншого боку, не у кожному випадку можна врахувати критерії імунологічної сумісності та інші показники, необхідні для проведення трансплантації.

Акцентовано увагу на тому, що у законодавстві наявна некоректна побудова механізму адміністративного регулювання інституту перехресного донорства, оскільки затвердження Порядку застосування перехресного донорства віднесено до компетенції Кабінету Міністрів України. Запропоновано доповнити розділ III Закону України «Про трансплантацію анатомічних матеріалів людині» новими статтями.

Досліджено особливості правового регулювання посмертного донорства.

Ключові слова: трансплантація, донор, реципієнт, прижиттєве донорство, посмертне донорство, перехресне донорство, родинне донорство.

Постановка проблеми. Трансплантація є одним із найбільш затребуваних методів лікування у сучасній медицині. Зростання попиту на трансплантацію призводить до існування дієвого правового механізму, який унормовує відповідні відносини. В Україні хоч і збільшується кількість трансплантацій, але вона не перебуває

на високому рівні, як у деяких інших державах. Однією з проблем на цьому шляху і досі є неналежний рівень її правової визначеності, незважаючи на прийняття у 2018 році Закону України «Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині» (далі – Закон № 2427-VIII).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням, пов'язаним із дослідженням особливостей правової регламентації трансплантації, приділена увага таких учених: І. Логвінова, І. Пташник, М. Новицької, Г. Білецької, Я. Ковальової, Я. Брич, М. Брюховецької, О. Верейці та інших.

Постановка завдання. Метою статті є здійснення аналізу правової визначеності трансплантації, зокрема змін, які отримали своє відображення у світлі прийняття Закону № 2427-VIII, а також виокремлення його переваг, недоліків та можливих шляхів їх усунення.

Виклад основного матеріалу дослідження. З прийняттям Закону № 2427-VIII змінилися підходи до здійснення трансплантації: розширився понятійний апарат досліджуваного інституту, у правове поле було введено можливість здійснення інших видів тощо. Аналіз положень Закону № 2427-VIII спонукає звернути увагу на низку передумов, які мають сприяти розробці підзаконних нормативно-правових актів, що спрямовані на більш детальну регламентацію процедурних аспектів проведення того чи іншого виду трансплантації, визначення порядку отримання згоди на проведення відповідного втручання.

Аналізуючи положення Закону № 2427-VIII, насамперед очевидним стає той факт, що законодавцем здійснено значне розширення понятійного апарату та визначено окремі категорії, раніше невідомі для національної правової системи у межах регламентації трансплантації.

Відповідно до Закону України «Про трансплантації органів та інших анатомічних матеріалів людині» (далі – Закон № 1007-XIV), який регулював досліджувані відносини майже протягом двадцяти років, трансплантація розглядалась як спеціальний метод лікування, що полягає у пересадці реципієнту органа або іншого анатомічного матеріалу, взятих у людини чи тварини [2].

Згідно з поняттями, визначеними у редакції Закону № 2427-VIII, трансплантація – спеціальний метод лікування, що полягає у пересадці анатомічного матеріалу людини від донора реципієнту, і спрямований на відновлення здоров'я людини [1].

Зі співставлення наведених визначень говорити про їхню видозміну не видається за можливе. Однак суттєвою перевагою зі сторони законодавця є «ігнорування» припису, який по суті чітко визначав суб'єктне коло осіб, що могли бути потенційними учасниками відповідних правовідносин, зокрема, «реципієнт», «людина», «тварина».

При цьому можна припустити, що окреслення поняття «трансплантація», яке міститься у Законі № 2427-VIII, створює передумови для ймовірного розширення учасників трансплантації, оскільки у визначенні міститься згадка виключно про реципієнта та донора. Така обставина, на наш погляд, свідчить про «гнучкість» нормативних приписів на випадок розвитку медицини щодо розширення можливостей для здійснення трансплантації.

Одночасно з дослідженням поняття «трансплантація» та на підставі аналізу положень Закону № 2427-VIII можна стверджувати також, що коло суб'єктів відповідних правовідносин уже є набагато ширшим, ніж було визначено у період регулювання досліджуваних відносин Законом № 1007-XIV. Зокрема, аналізуючи статтю 1 Закону № 2427-VIII, визначається перелік потенційних учасників правовідносин у сфері трансплантації (у цьому разі до уваги не береться медичний персонал та інші уповноважені суб'єкти на здійснення трансплантації), до яких законодавець пропонує відносити такі категорії, як: живий донор, донор-труп, близькі родичі та члени сім'ї, мертвий ембріон (плід) людини, реципієнт тощо [1].

Загалом, у Законі № 2427-VIII відображена низка понять та категорій, що раніше не були відомими в українському законодавстві, наприклад, аутотрансплантація, бригада вилучення анатомічних матеріалів людини, донор-труп, перехресне донорство, трансплант-координація та інші. При цьому розширення понятійного апарату, що знайшло відображення у Законі № 2427-VIII, на противагу Закону № 1007-XIV, це далеко не єдина відмінність.

Однією з основних переваг, що вбачається на підставі системного аналізу положень Закону № 2427-VIII, виступає окреслення двох різновидів донорства, зокрема прижиттєвого та посмертного донорства. До першого з цих видів вважаємо за необхідне віднести родинне донорство, перехресне донорство, донорство анатомічних матеріалів та гемопоетичних стовбурових клітин, що здатні до регенерації.

Говорячи про родинне донорство, доводиться одразу ж стикнутися з недоліками, які не усунені законодавцем. Зокрема, у Законі № 2427-VIII не міститься чіткого поняття «родинне донорство». Аналізуючи положення Закону № 2427-VIII, доводиться апелювати припущеннями та здогадками щодо суб'єктів родинного донорства, якими, ймовірно, є особи, перелік яких наведений у абзаці 4 частини першої статті 1 Закону № 2427-

VIII, у межах визначення поняття близьких родичів та членів сім'ї. Причому якщо всіх без винятку осіб, наведених у вказаному абзаці статті 1 Закону № 2427-VIII, вважати потенційними донорами, то далеко не у кожному випадку можна враховувати критерії імунологічної сумісності та інші показники, необхідні для проведення трансплантації, зокрема, що стосується таких донорів, як «...усиновлювач чи усиновлений, опікун чи піклувальник, особа, яка перебуває під опікою або піклуванням, а також особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом і мають взаємні права та обов'язки, у тому числі особи, які спільно проживають, але не перебувають у шлюбі» [1].

Причому посилається на наведений перелік осіб у абзаці 4 частини першої статті 1 Закону № 2427-VIII вважається за потрібне виключно через те, що з аналізу частини восьмої статті 13 Закону доводиться припускати, що законодавець під родинним донорством вважає такий його різновид, за якого живим донором виступає близький родич або член сім'ї реципієнта.

Вважаємо цю ситуацію неприпустимою та такою, що на практиці може призводити до виникнення проблемних аспектів, зокрема, у частині правомірності та можливості віднесення окремих суб'єктів до кола осіб, які можуть бути потенційними учасниками відносин родинного донорства.

З огляду на вказане Закон № 2427-VIII потребує вдосконалення. За такого підходу доцільно доповнити частину першу статті 1 Закону № 2427-VIII поняттям «родинне донорство», визначивши його як надання донором, що є близьким родичем та/або членом сім'ї, у випадку імунологічної сумісності анатомічного матеріалу для проведення трансплантації родинному реципієнту.

Запропоноване визначення автоматично тягне за собою появу ще й такого поняття, як «родинний реципієнт», зміст якого також не розкрито у Законі № 2427-VIII. Тому доцільно доповнити положення частини першої статті 1 згаданого Закону поняттям «родинний реципієнт» – особа, яка потребує медичної допомоги із застосуванням трансплантації та є близьким родичем або членом сім'ї донора.

Іншим видом прижиттєвого донорства є перехресне донорство. Зауважимо, що перехресне донорство є новим поняттям для національного законодавства, оскільки у Законі № 1007-XIV така категорія не визначалась. Під перехресним донорством слід розуміти обмін живими імунологічно сумісними донорами між реципієнтами [1].

Законодавець визначив низку умов, наявність яких є обов'язковим елементом для перехресного донорства: загальні умови, яким повинен відповідати донор, рішення, ухвалені консилиумом лікарів щодо неможливості проведення трансплантації у зв'язку з імунологічною несумісністю реципієнта та живого донора з числа його близьких родичів або членів сім'ї, включення реципієнта до Єдиної державної інформаційної системи трансплантації [1].

Одночасно з аналізом наведених умов виникає певна проблематика, яка стосується невідповідності «практичних реалій» встановленим законом приписам.

Насамперед слід зауважити, що вчені протягом не такого вже і тривалого часу із моменту набуття чинності Закону № 2427-VIII неодноразово вказували на обмеженість визначення перехресного донорства. М. Новицька взагалі пише про те, що тлумачення перехресного донорства у новому законі досить скупе [6, с. 133]. І така позиція є виправданою, оскільки законодавець обмежується формальним викладом досліджуваного різновиду донорства.

Узагальнюючи специфіку перехресного донорства, варто зауважити, що процедурні питання, що пов'язані із прийняттям рішення та порядком проведення такого донорства, є доволі законодавчо обмеженими та недопрацьованими.

Крім того, певне застереження виникає і щодо змісту положення частини дев'ятої статті 13 Закону № 2427-VIII, зокрема у контексті того, що Порядок застосування перехресного донорства затверджується Кабінетом Міністрів України [1].

Неможливо вважати юридично коректною побудову механізму адміністративного регулювання будь-якого інституту, де підзаконним актом повинні урегулюватися найважливіші аспекти та процедура його реалізації, без застосування вимог закону як акта вищої юридичної сили.

Схожої думки дотримується і А. Гель, який у контексті дослідження вказаного питання пише: «Особисто в мене логічно виникає питання: чи можна вважати нормальним такий стан речей, коли підзаконним нормативним актом буде врегулюватися порядок застосування правового інституту, зміст та сутність якого не розкриті й не закріплені на рівні закону? Відповідь буде однозначна – ні. Адже основне призначення підзаконних нормативно-правових актів – це забезпечення реалізації норм закону та їх деталізація, а не навпаки» [4].

З урахуванням наведеного вважаємо за необхідне вказане положення частини дев'ятої статті 13 Закону № 2427-VIII викласти у такій редакції: «Порядок застосування перехресного донорства затверджується Кабінетом Міністрів України з урахуванням положень цього Закону».

Як наслідок, виправданим видається і доповнення розділу III Закону № 2427-VIII статтею 14-2 під назвою: «Особливості перехресного донорства».

На підставі викладеного вважаємо, що Розділ III Закону № 2427-VIII повинен мати таку структуру:

Стаття 13. Умови та порядок застосування трансплантації.

Стаття 14. Вилучення анатомічних матеріалів у живих донорів (прижиттєве донорство).

Стаття 14-1. Особливості родинного донорства.

Стаття 14-2. Особливості перехресного донорства.

Стаття 15. Особливості донорства гемопоетичних стовбурових клітин та інших здатних до регенерації (самовідтворення) анатомічних матеріалів.

Одним із різновидів прижиттєвого донорства є також і донорство анатомічних матеріалів та гемопоетичних стовбурових клітин, що здатні до регенерації.

Відповідно до юридичного визначення таке донорство можна вважати новацією у законодавстві. На наш погляд, процедурні питання щодо його реалізації доволі непогано висвітлені у статті 15 Закону № 2427-VIII.

Цікавим, зокрема, є також і те, що законодавець створює можливості для неодноразового проведення вилучення гемопоетичних стовбурових клітин, інших здатних до регенерації (самовідтворення) анатомічних матеріалів у живого донора. Єдиним винятком із такого правила, як можна узагальнити з аналізу статті 15, є заборона на повторне вилучення печінки.

Зважаючи на те, що питання, які пов'язані зі специфікою досліджуваного донорства, доволі детально розкрито у Законі № 2427-VIII, акцентувати більш детальну увагу видається недоцільним. Зауважимо лише, що хоч вказаний інститут вважається новим для законодавства, але його прототип все ж таки мав відображення у Законі № 1007-XIV, в якому було визначено порядок отримання згоди живого донора на взяття у нього гомотрансплантата.

Доволі цікавими законодавчими змінами є закріплення окремого розділу IV, положення якого регламентують надання згоди або незгоди на вилучення анатомічних матеріалів у померлих

осіб; умови та порядок вилучення анатомічних матеріалів у разі посмертного донорства.

На питання посмертного донорства, в тому числі на певну проблематику в цій частині, тривалий час звертається увага і у науковій спеціалізованій літературі.

І. Логінов основною причиною незадовільного стану посмертного донорства називає невідповідність наукового прогресу та сприйняття проблеми трупного донорства у свідомості суспільства. Тобто суспільство не може сприймати посмертне донорство як невід'ємну частину індивіда [5, с. 13].

І. Пташник стверджує, що головною проблемою є доцільність використання трансплантації та виправданість її розвитку взагалі. Також дослідниця наголошує, що використання анатомічних матеріалів від донора-група тягне за собою низку проблем, які вона поділяє на моральні, етичні та проблеми справедливості розподілу донорських органів [7, с. 46].

На наш погляд, проблематика підсилюється і правовою несвідомістю наших громадян. Йдеться про те, що найчастіше згоду на вилучення органів у донора-трупа, яким відповідно до Закону № 2427-VIII визнається померла особа, щодо якої в установленому цим Законом порядку отримано згоду на вилучення з її тіла анатомічних матеріалів для трансплантації та/або виготовлення біоімплантатів, надають саме його родичі чи близькі особи [1].

Водночас такі особи зазвичай перебувають у значному пригніченому стані, не погоджуються визнавати смерть близької їм людини, у зв'язку з чим доволі часто відмовляються надавати відповідну згоду на вилучення ймовірних донорських органів.

Законодавцем передбачено, що у разі, якщо особа зголосилась і надала згоду на посмертне донорство, то відомості про це автоматично заносяться до Єдиної державної інформаційної системи трансплантації, а, якщо особа виявить бажання, така відмітка вноситься до її документа, що посвідчує особу. Причому законодавець доволі слушно визначив, що серед таких документів може бути не тільки паспорт громадянина України, а й посвідчення водія на право керування транспортних засобом.

Важливим кроком у вдосконаленні адміністративно-правового механізму у відповідній частині виступає затвердження Порядку надання письмової згоди живого донора на вилучення у нього анатомічних матеріалів та письмової відмови від

раніше наданої такої згоди, письмової згоди або незгоди чи відкликання наданої раніше згоди на вилучення анатомічних матеріалів з тіла особи для трансплантації та/або виготовлення біоімплантів після визначення її стану як незворотня смерть, а також подання письмової заяви, призначення, зміну чи відкликання повноважного представника, а також Порядку отримання письмової згоди на вилучення з тіла померлої особи анатомічних матеріалів для трансплантації та/або виготовлення біоімплантів [3].

Затвердження вказаних вище Порядків усуває низку проблемних аспектів та побоювань щодо легальної реалізації посмертного донорства, а також мінімізує ризики щодо комерціалізації інституту трансплантації.

Висновки. Вдосконалення інституту трансплантації є важливим для забезпечення найвищої соціальної цінності держави – людини, її життя і здоров'я, що задекларовано в Конституції України. Водночас розвиток такого інституту

є неможливим без вдосконалення в тому числі законодавчої бази, яка і визначає його легальні межі. З цією метою Верховною Радою України прийнято Закон України «Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині», яким значною мірою розширено такі межі здійснення трансплантації. У статті авторами неодноразово наголошувалось на певних перевагах, які отримали своє відображення внаслідок прийняття зазначеного закону. Попри це, наголошується і на тому, що у Законі № 2427-VIII окремі положення відображені нечітко та можуть призвести до виникнення проблеми не тільки у правозастосуванні, однак і безпосередньо на практиці, а також зазначається на відсутності окремих положень, які взагалі не отримали свого вираження в межах указаного Закону. За такого підходу запропонована низка авторських визначень, на які не звернув увагу законодавець, а також пропонуються конкретні зміни, які повинні бути внесені у не так давно прийнятий Закон № 2427-VIII.

Список літератури:

1. Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині : Закон України від 17 травня 2018 року № 2427-VIII. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2427-19> (дата звернення: 11.09.2021).
2. Про трансплантацію органів та інших анатомічних матеріалів людині : Закон України від 16 липня 1999 року № 1007-XIV (утратив чинність). URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1007-14> (дата звернення: 11.09.2021).
3. Деякі питання реалізації Закону України «Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині» : Постанова Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2018 року № 1211. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1211-2018-%D0%BF> (дата звернення: 11.09.2021).
4. Гель А.П. Трансплантація. Новації законодавця у цій сфері: перший погляд. *Lexinform* : вебсайт. URL: <https://lexinform.com.ua/dumka-eksperta/transplantatsiya-novatsiyi-zakonodavtsya-u-tsiy-sferi-pershij-poglyad/> (дата звернення: 11.09.2021).
5. Логинов И.В. Анализ причин дефицита доноров органов и основные направления его преодоления : дис. ... канд. мед. наук : 14.01.24. Москва, 2011. 130 с.
6. Новицька М. Основні зміни до законодавства України у сфері трансплантації анатомічних матеріалів людині. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 9. С. 132–137.
7. Пташник І.Р. Цивільно-правове регулювання трансплантації в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2016. 211 с.

Boldizhar S.O., Pishta V.I. TRANSPLANTATION OF ANATOMICAL MATERIALS TO MEN: TRANSFORMATION OF LEGISLATION

The article investigates identification and analysis of certain modifications of the transplantation institute, which have been expressed at the legislative level as a result of the adoption of the Law of Ukraine “On Application of Transplantation of Anatomical Materials to Man”, which regulates the relevant institute in a somewhat new way. The authors highlight disadvantages of the law and propose some changes.

It is determined that the definition of the term “transplantation” contained in the legislation creates preconditions for the probable expansion of transplant participants, as the definition mentions only the recipient and the donor. This fact indicates the “flexibility” of regulations in the case of the development of medicine to expand opportunities for transplantation.

The authors propose the definition of such concepts as “family donation” and “family recipient”.

The advantages and disadvantages of the sub-institutes are analyzed, which should be expressed within the framework of the implementation of transplantation relations, including as a result of the adoption of the Law of Ukraine “On the Application of Transplantation of Anatomical Materials to Man”.

It was found that the current legislation does not contain the concept of family donation, which entails problems related to the range of entities that can be considered potential donors. On the other hand, not in every case it is possible to take into account the criteria of immunological compatibility and other indicators that are necessary for transplantation.

Emphasis is placed on the fact that the legislation contains an incorrect construction of the mechanism of administrative regulation of the institution of cross-donation, as the adoption of the cross-donation procedure is within the competence of the Cabinet of Ministers of Ukraine. It is proposed to supplement section III of the Law of Ukraine “On the Application of Transplantation of Anatomical Materials to Man”.

Peculiarities of legal regulation of posthumous donation are investigated.

Key words: *transplantation, donor, recipient, lifetime donation, post-mortem donation, cross-donation, family donation.*

Вельма І.О.

Харківський національний педагогічний
університет імені Г.С. Сковороди

ОБОРОННА РЕФОРМА ЯК ШЛЯХ УДОСКОНАЛЕННЯ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ МІНІСТЕРСТВА ОБОРОНИ УКРАЇНИ

Метою статті є аналіз правових засад оборонної реформи та завершення першого етапу реформування Міністерства оборони України, виявлення прогалин її реалізації та визначення напрямів її удосконалення для покращення організації та функціонування оборонного відомства.

У цій науковій статті здійснено аналіз норм спеціальних нормативно-правових актів, відповідно до яких запроваджується та реалізується імплементація оборонної реформи в Україні в контексті того, що стосується Міністерства оборони України. Автором розглянуто завдання та цілі кожного нормативного документа, їх місце та роль на шляху реформування оборонного відомства. Проведено дослідження правових засад, суб'єктів, мети, цілей, завдань, очікуваних та досягнутих результатів першого етапу оборонної реформи, її вплив на адміністративно-правовий статус Міністерства оборони України. Наведені та розкриті зміни, які запроваджені в організації та діяльності Міноборони, висвітлений реальний стан його функціонування. За результатами аналізу отриманих результатів зроблений відповідний висновок, що реформа оборонного сектору носить системний характер та є наймасштабнішою за своїм змістом за весь час існування незалежності України, оскільки останньою змінюються майже всі аспекти функціонування сил оборони. Автором наведена оцінка представників міжнародних партнерів щодо реалізації оборонної реформи та акцентовано увагу на проблемі розмежування функцій, завдань, повноважень та відповідальності між Міністерством оборони України та Генеральним штабом Збройних сил України. За результатами дослідження запропоновані та визначені подальші шляхи удосконалення організації та функціонування оборонного відомства в контексті імплементації другого етапу оборонної реформи та наголошено на необхідності визначення не тільки стратегічних й оперативних цілей запроваджуваних змін, але й строків та чіткої послідовності їх реалізації, що дозволить уникнути протиріч та конфліктів на шляху виконання оборонної реформи, що дасть змогу послідовно та оперативно дійти поставлених цілей.

Ключові слова: оборонна реформа, Міністерство оборони України, адміністративно-правовий статус, орган військового управління, національна безпека, стандарти НАТО.

Постановка проблеми. Оборонна реформа, яка реалізується в Україні, має на меті забезпечення обороноздатності України для ефективного реагування на воєнні загрози за принципами і стандартами НАТО, відновлення територіальної цілісності у межах міжнародно визнаного державного кордону України, удосконалення системи забезпечення воєнної безпеки, європейської та євроатлантичної інтеграції. Основою реформування є поглиблення співпраці з воєнно-політичним блоком НАТО з метою набуття членства у цій організації та забезпечення інтеграції у європейський простір із перспективою набуття членства в Європейському Союзі. Завершення першого етапу реформування, який проводився фактично протягом останніх семи років, зобов'язує зробити відповідні висновки щодо досягнень та упущень оборонної реформи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі питання дослідження оборонної реформи в Україні, специфіки, підходів та проблем її реалізації частково знайшли своє відображення в дослідженнях таких науковців, як: С.Т. Полторак, Р.І. Тимошенко, Ф.В. Саганюк, В.Я. Мірошніченко, В.С. Фролов, В.П. Тютюнник, В.К. Горovenko та інших.

Метою статті є аналіз правових засад оборонної реформи та завершення першого етапу реформування Міністерства оборони України, виявлення прогалин її реалізації та визначення напрямів її удосконалення для покращення організації та функціонування оборонного відомства.

Виклад основного матеріалу. Правовими засадами оборонної реформи в Україні протягом останніх років є Стратегія національної безпеки

України, затверджена Указом Президента України від 14 вересня 2020 року № 392/2020 [1], Стратегія воєнної безпеки України, затверджена Указом Президента України від 25 березня 2021 року № 121/2021 [2], та Стратегічний оборонний бюлетень України, введений в дію Указом Президента України від 6 червня 2016 року № 240/2016 [3]. Кожен із перелічених документів має своє призначення та відіграє окрему роль у комплексі заходів з реалізації оборонної реформи.

Так, Стратегія національної безпеки України спрямована на реалізацію визначених нею пріоритетів національних інтересів України та забезпечення національної безпеки, а також реформ, передбачених Угодою про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, ратифікованою Законом України від 16 вересня 2014 року № 1678-VII [4], і Стратегією сталого розвитку «Україна – 2020», схваленою Указом Президента України від 12 січня 2015 року № 5/2015 [5]. Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека – найвища соціальна цінність в Україні. Реалізація цієї норми Конституції України – головна ціль державної політики національної безпеки. Пріоритетами національних інтересів України та забезпечення національної безпеки є: відстоювання незалежності і державного суверенітету; відновлення територіальної цілісності у межах міжнародно визнаного державного кордону України; суспільний розвиток, насамперед розвиток людського капіталу; захист прав, свобод і законних інтересів громадян України; європейська та євроатлантична інтеграція [1].

Своєю чергою воєнна безпека України є однією із засадничих умов реалізації права українського народу на самовизначення, збереження держави та забезпечення її сталого розвитку на основі найвищих цінностей демократії, верховенства права, свободи, гідності, безпеки і процвітання громадян усіх національностей. Головною метою Стратегії воєнної безпеки є завчасно підготовлена та всебічно забезпечена всеохоплююча оборона України на засадах стримування, стійкості та взаємодії, що забезпечує воєнну безпеку, суверенітет і територіальну цілісність держави відповідно до Конституції України та в межах державного кордону, сприяє інтеграції в євроатлантичний безпековий простір та набуттю членства в НАТО, передбачає активну участь у міжнародних операціях з підтримання миру і безпеки.

Пріоритетами досягнення цілей державної політики у воєнній сфері, сфері оборони і військового будівництва є: запровадження об'єднаного керівництва з підготовки та ведення всеохоплюючої оборони України; розвиток інституційних спроможностей Міністерства оборони України та інших органів управління – складових частин сил оборони; нарощування спроможностей Збройних сил України, сил територіальної оборони у їх складі, інших складників сил оборони до виконання покладених завдань [2].

Стратегічний оборонний бюлетень є дорожньою картою оборонної реформи з визначенням шляхів її впровадження на засадах і принципах, якими керуються держави-члени НАТО. Він спрямований на забезпечення практичної реалізації положень Воєнної доктрини України та Концепції розвитку сектору безпеки і оборони України, визначає стратегічні й оперативні цілі оборонної реформи та очікувані результати їх досягнення з урахуванням актуальних воєнно-політичних загроз та викликів. Крім цього, оборонний бюлетень визначає шляхи досягнення цілей оборонної реформи, зокрема щодо збільшення спроможностей сил оборони до рівня, що дасть змогу забезпечити виконання завдань оборони держави і відновлення її територіальної цілісності, активну участь у реалізації Спільної безпекової і оборонної політики Європейського Союзу та активне співробітництво з НАТО з досягненням критеріїв, необхідних для набуття повноправного членства в Організації Північноатлантичного договору [3].

З метою упровадження оборонної реформи в Україні, спрямованої на розвиток відповідно до євроатлантичних норм та критеріїв членства в НАТО спроможностей Міністерства оборони України, Збройних сил України та інших складників сил оборони, необхідних для адекватного реагування на загрози національній безпеці у воєнній сфері, захисту України, її суверенітету, територіальної цілісності та непорушності (недоторканності) кордонів, підтримки міжнародного миру та безпеки, наказом Міністерства оборони України від 20 липня 2016 року № 374 «Питання Комітету реформ Міністерства оборони України та Збройних сил України» [6] було затверджено склад, структуру та Положення про Комітет реформ Міністерства оборони України та Збройних сил України, який є консультативним органом Міністерства оборони України з питань виконання заходів оборонної реформи України відповідно до цілей та завдань, визначених Стратегічним оборонним бюлетенем України.

Комітет реформ опікується втіленням п'яти стратегічних цілей оборонної реформи, які визначені у Стратегічному оборонному бюлетені, а саме: запровадити об'єднане керівництво силами оборони на основі принципів і стандартів держав-членів НАТО; започаткувати ефективне оборонне планування та управління оборонними ресурсами відповідно до сучасних євроатлантичних підходів; набути оперативних спроможностей для гарантованої відсічі збройній агресії та підтримання міжнародної безпеки; створити об'єднану систему логістики і медичного забезпечення; професіоналізувати сили оборони та створити необхідний військовий резерв. Кожній стратегічній цілі у структурі Комітету відповідає окремий підкомітет, а оперативній – окрема робоча група.

З метою виконання стратегічних та оперативних цілей Міністром оборони України – Головою Комітету реформ Міністерства оборони України та Збройних сил України 15 серпня 2016 року було затверджено План дій щодо впровадження оборонної реформи у 2016–2020 роках (Дорожня карта оборонної реформи) [7], а надалі 23 січня 2019 року було затверджено План дій щодо впровадження оборонної реформи на 2019–2020 роки [8], в яких визначені цілі, завдання, виконавці, терміни виконання та очікувані результати оборонної реформи.

05 лютого 2021 року Міністром оборони України було оголошено, що на виконання спільних Директив Міністерства оборони України та Генерального штабу Збройних сил України створені нові органи військового управління і ці заходи стали завершенням першого етапу реформування Збройних сил України в рамках оборонної реформи та дали старт перетворенням відповідно до принципів і підходів НАТО [9]. Нині триває процес правового врегулювання розмежування обов'язків між Міністерством та Генеральним штабом відповідно до типових демократичних принципів: «Міністерство оборони України має формувати політику, тоді як Генеральний штаб відповідати за її реалізацію та звітувати Міністерству», – зазначив Міністр оборони України. Подальші плани будуватимуться, зокрема, з урахуванням результатів цього річного комплексного функціонального огляду системи оборонного менеджменту.

Аналізуючи реалізацію оборонної реформи за період 2016–2020 років, можна дійти єдиного висновку, що реформа оборонного сектору носить системний характер та є наймасштабнішою за своїм змістом за весь час існування незалеж-

ності України, оскільки останньою змінюються майже всі аспекти функціонування сил оборони: командна структура, матеріальне забезпечення, озброєння, житлове забезпечення, військова медицина, військова освіта, кадрова політика, автоматизація діяльності тощо. Звісно, що більшість проведених заходів оборонної реформи стосувалася Збройних сил України, оскільки саме на них відповідно до Конституції України покладається оборона України, захист її суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності.

Однак на цьому етапі проведення оборонної реформи Міністерство оборони України також зазнало деяких змін в організації та функціонуванні своєї діяльності. Так, до штату Міноборони введені цивільні посади Міністра оборони України, заступників Міністра оборони України, державного секретаря та керівників структурних підрозділів апарату Міноборони; проведена оптимізація співвідношення між військовослужбовцями та працівниками апарату Міноборони з одночасним зменшенням кількості військовослужбовців у його складі; наказом Міністерства оборони України «Питання Міністерства оборони України» від 22 вересня 2020 року № 346 було затверджено нову структуру апарату Міноборони, Схему спрямування та координації діяльності структурних підрозділів апарату Міністерства оборони України, Схему керівництва Збройними силами України, розподіл основних завдань і функцій між структурними підрозділами Міноборони, Збройними силами України та Державною спеціальною службою транспорту [10]. Нарешті, майже через 5 років юридичної нікчемності Указом Президента України від 20 червня 2019 року № 419/2019 «Про визнання такими, що втратили чинність, деяких указів Президента України» [11] Положення про Міністерство оборони України, затверджене Указом Президента України від 06 квітня 2011 року № 406/2011 [12], було визнано таким, що втратило чинність.

Крім цього, були внесені зміни та доповнення до Положення про Міністерство оборони України, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 26 листопада 2014 року № 671 [13], в частині удосконалення основних завдань Міноборони, за результатами яких Міноборони забезпечує в межах повноважень, передбачених законом, демократичний цивільний контроль за діяльністю Збройних сил та Держспецтрансслужби; забезпечує нормативно-правове регулювання відносин у сфері військової стандартизації; встановлює порядок розроблення, прийняття, внесення

змін, скасування, відновлення дії, оприлюднення, запровадження та застосування військових стандартів; визначає орган військової стандартизації з числа підпорядкованих Міноборони органів військового управління тощо.

З метою забезпечення процесу запровадження стандартів та керівних документів НАТО прийнято наказ Міністерства оборони України «Про питання військової стандартизації» від 24 лютого 2020 року № 56 [14], який врегулює процес запровадження стандартів та керівних документів НАТО в межах сектору безпеки і оборони України; опрацьовано 192 документи, з яких запроваджено 128 стандартів та керівних документів НАТО, на основі положень яких розроблено 145 національних і військових нормативно-правових актів і документів; стосовно 52 стандартів прийнято позитивне рішення щодо їх прийняття та запровадження у майбутньому (в 2021–2025 роках); на стадії опрацювання залишаються 27 стандартів НАТО [15].

Своєю чергою представники міжнародних партнерів, зокрема, посол Великої Британії Мелінда Сіммонс також зазначає, що минулий рік був справді добрим для євроатлантичних прагнень України. Разом із тим посол вказує, що в рамках ЕОР (Enhanced Opportunities Partner – програма розширених можливостей) необхідно концентруватися не лише на військовій сумісності з НАТО, але також змінювати військове відомство структурно, запроваджувати європейські практики. Наразі у Міноборони цього ще немає, зроблена менша частина, через що оборонна реформа відстає [16].

Однак, на нашу думку, головною проблемою реалізації оборонної реформи в Україні є не тільки строки її виконання, а непослідовність її впровадження та вибірковість виконання завдань та цілей оборонної реформи.

Так, як приклад, відповідно до п. 2.9 Стратегічного оборонного бюлетеня України, відповідно до євроатлантичних норм і стандартів буде виключено дублювання функцій Міністерства оборони України та Генерального штабу Збройних сил України, встановлено чіткий розподіл повноважень та відповідальності між ними. Це забезпечить відокремлення функції формування державної політики з питань національної безпеки у воєнній сфері, сфері оборони і військового будівництва від функції її реалізації, а також здійснення більш дієвого та ефективного керівництва з боку Міністерства оборони України процесами формування державної політики та планування.

Водночас, згідно з п. 2.10 цього ж оборонного бюлетеня, нові підходи щодо більш ефективного керівництва та координації виконання завдань у сфері оборони будуть реалізовані шляхом підвищення функціональної сумісності відповідних департаментів Міністерства оборони України та управлінь Генерального штабу Збройних сил України, запровадження системи комплектування на ротацийній основі Міністерства оборони України військовослужбовцями, які представлятимуть Генеральний штаб Збройних сил України, та Генерального штабу Збройних сил України – цивільними державними службовцями, які представлятимуть Міністерство оборони України. У перспективі планується інтегрувати Генеральний штаб Збройних сил України в Міністерство оборони України [3].

Крім цього, як зазначив Міністр оборони України, нині триває процес правового врегулювання розмежування обов'язків між Міністерством та Генеральним штабом відповідно до типових демократичних принципів: Міністерство оборони України має формувати політику, тоді як Генеральний штаб відповідати за її реалізацію та звітувати Міністерству [9].

Таким чином, розподіл повноважень, підвищення функціональної сумісності, а потім інтегрування є, на наш погляд, непослідовними та нелогічними кроками для досягнення бажаного результату.

Більш того, без розмежування функцій, завдань, повноважень та відповідальності між Міністерством оборони України та Генеральним штабом Збройних сил України Законом України «Про внесення змін до розділу VI «Прикінцеві та перехідні положення» Закону України «Про національну безпеку України» щодо набрання чинності положеннями стосовно Головнокомандувача Збройних сил України, Генерального штабу Збройних сил України, видів і окремих родів військ (сил)» від 04 березня 2020 року № 522-IX [17] з 27 березня 2020 року введено окремі посади «Головнокомандувач Збройних сил України» та «Начальник Генерального штабу Збройних сил України», які до того часу були об'єднані. Указом Президента України «Питання Головнокомандувача Збройних сил України» від 27 березня 2020 року № 123/2020 були визначені повноваження Головнокомандувача Збройних сил України [18].

Якщо порівняти повноваження Головнокомандувача Збройних сил України з основними завданнями Генерального штабу Збройних сил України, які зазначені в Положенні про

Генеральний штаб Збройних сил України, затверженому Указом Президента України від 30 січня 2019 року № 23/2019 [19], та Міністерства оборони України, які зазначені в Положенні про Міністерство оборони України, затверженому постановою Кабінету Міністрів України від 26 листопада 2014 р. № 671 (у редакції постанови від 19.10.2016 р. № 730) [13], то останні тією чи іншою мірою перекликаються, хоча Генеральний штаб очолює начальник Генерального штабу Збройних сил України, а Міноборони – Міністр оборони України. Дедалі частіше в засобах масової інформації з'являлися статті щодо суперечностей між Міністром оборони України та Головнокомандувачем Збройних сил України саме на підґрунті розмежування їхніх повноважень, через що Президентом України було ухвалено рішення про звільнення Головнокомандувача Збройних сил України з обійманої посади. Глава держави зазначив, що сфера оборони має функціонувати стабільно, скоординовано, з чіткою перспективою та без непорозумінь між керівниками [21].

Висновки. Таким чином, є вкрай необхідним найскоріше розмежування повноважень, завдань,

функцій та відповідальності між Міністерством оборони України та Генеральним штабом Збройних сил України, а також між Міністром оборони України, Головнокомандувачем Збройних сил України та начальником Генерального штабу Збройних сил України на законодавчому рівні, а також привести у зв'язку із цим усі нормативно-правові акти у відповідність до цих змін.

Слід відзначити, що нині за результатами оборонного огляду Міністерством оборони України підготовлений проєкт Стратегічного оборонного бюлетеня України, який 23 червня 2021 року схвалений Кабінетом Міністрів України та надалі буде внесений до Ради національної безпеки і оборони України для схвалення та подальшого затвердження указом Президента України. На нашу думку, у цьому проєкті вкрай необхідно визначити не тільки стратегічні й оперативні цілі оборонної реформи та очікувані результати їх досягнення, але й строки та чітку послідовність їх запровадження, що дозволить уникнути проблем та суперечностей у реалізації оборонної реформи та дасть змогу поетапно та гармонічно (без перекосів) дійти поставлених цілей.

Список літератури:

1. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року «Про Стратегію національної безпеки України»: Указ Президента України від 14.09.2020 р. № 392/2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#n12> (дата звернення: 10.07.2021).
2. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 25 березня 2021 року «Про Стратегію воєнної безпеки України»: Указ Президента України від 25.03.2021 р. № 121/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/121/2021#Text> (дата звернення: 10.07.2021).
3. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 20 травня 2016 року «Про Стратегічний оборонний бюлетень України»: Указ Президента України від 06.06.2016 р. № 240/2016. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/240/2016#n10> (дата звернення: 15.07.2021).
4. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони: ратифіковано Законом України від 16.09.2014 р. № 1678-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text (дата звернення: 20.07.2021).
5. Про Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020»: Указ Президента України від 12.01.2015 р. № 5/2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5/2015#Text> (дата звернення: 27.07.2021).
6. Питання Комітету реформ Міністерства оборони України та Збройних сил України: наказ Міністерства оборони України від 20.07.2016 р. № 374. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0374322-16#n16> (дата звернення: 22.07.2021).
7. План дій щодо впровадження оборонної реформи у 2016–2020 роках (Дорожня карта оборонної реформи): затверджений Міністром оборони України 15.08.2016 р. URL: https://www.mil.gov.ua/content/tenders/Plan_2208.pdf (дата звернення: 23.07.2021).
8. План дій щодо впровадження оборонної реформи на 2019–2020 роки: затверджений Міністром оборони України 23.01.2019 р. URL: https://www.mil.gov.ua/content/oboron_plans/2019.01.23_Plan_diy_2019-2020.pdf (дата звернення: 24.07.2021).
9. Перший етап реформування Збройних сил суттєво наблизив їх до набуття взаємосумісності з НАТО – Андрій Таран. URL: <https://www.mil.gov.ua/news/2021/02/05/pershij-etap-reformuvannya-zbrojnih-sil-suttev> o-nabliziv-ih-do-nabuttya-vzaemosumisnosti-z-nato (дата звернення: 25.07.2021).
10. Питання Міністерства оборони України: наказ Міністерства оборони України від 22.09.2020 р. № 346. URL: https://www.mil.gov.ua/content/mou_orders/mou_2020/mou_346.pdf (дата звернення: 26.07.2021).

11. Про визнання такими, що втратили чинність, деяких указів Президента України : Указ Президента України від 20.06.2019 р. № 419/2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/419/2019#Text> (дата звернення: 27.07.2021).

12. Положення про Міністерство оборони України : Указ Президента України від 06.04.2011 р. № 406/2011. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/406/2011#Text> (дата звернення: 27.07.2021).

13. Положення про Міністерство оборони України : постанова Кабінету Міністрів України від 26.11.2014 р. № 671. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/671-2014-%D0%BF#Text> (дата звернення: 28.07.2021).

14. Про питання військової стандартизації : наказ Міністерства оборони України від 24.02.2020 № 56. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0240-20#Text> (дата звернення: 29.07.2021).

15. Запровадження стандартів та інших керівних документів НАТО. URL: <https://www.mil.gov.ua/diyalnist/vprovadzhennya-standartiv-ta-inshih-kerivnih-dokumentiv-nato.html> (дата звернення: 29.07.2021).

16. Посол Британії в Україні: Ви робите не все і кажете: «А тепер ми хочемо ПДЧ в НАТО!» URL: <https://www.eurointegration.com.ua/interview/2021/02/22/7120080> (дата звернення: 30.07.2021).

17. Про внесення змін до розділу VI «Прикінцеві та перехідні положення» Закону України «Про національну безпеку України» щодо набрання чинності положеннями стосовно Головнокомандувача Збройних сил України, Генерального штабу Збройних сил України, видів і окремих родів військ (сил) : Закон України від 04.03.2020 р. № 522-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/522-20#Text> (дата звернення: 31.07.2021).

18. Питання Головнокомандувача Збройних сил України : Указ Президента України від 27.03.2020 р. № 123/2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/123/2020#Text> (дата звернення: 01.08.2021).

19. Положення про Генеральний штаб Збройних сил України : Указ Президента України від 30.01.2019 р. № 23/2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/23/2019#Text> (дата звернення: 02.08.2021).

20. Стратегія національної безпеки України : Указ Президента України від 14.09.2020 р. № 392/2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#Text> (дата звернення: 03.08.2021).

21. Сфера оборони має функціонувати стабільно, скоординовано, з чіткою перспективою та без непорозумінь між керівниками – Глава держави. URL: <https://www.mil.gov.ua/news/2021/07/27/sfera-oboroni-mae-funkczio-nuvati-stabilno-skoordinovano-z-chitkoyu-perspektivoyu-ta-bez-neporozu-min-mizh-kerivnikami-%E2%80%93-glava-derzhavi/> (дата звернення: 05.08.2021).

Velma I.O. DEFENSE REFORM AS A WAY TO IMPROVE THE ORGANIZATION AND FUNCTIONING OF THE MINISTRY OF DEFENSE OF UKRAINE

The purpose of the article is to analyze the legal framework of defense reform and complete the first stage of reforming the Ministry of Defense of Ukraine, identify gaps in its implementation and identify areas for improvement to improve the organization and functioning of the Defense Ministry.

This scientific article analyzes the norms of special regulations, according to which the implementation of defense reform in Ukraine is introduced and implemented in the context of the Ministry of Defense of Ukraine. The author considers the tasks and goals of each normative document, their place and role in the reform of the Defense Ministry. A study of the legal principles, subjects, goals, objectives, expected and achieved results of the first stage of defense reform, its impact on the administrative and legal status of the Ministry of Defense of Ukraine. The changes introduced in the organization and activity of the Ministry of Defense are given and revealed, the real state of its functioning is covered. Based on the results of the analysis of the obtained results, it is concluded that the reform of the defense sector is systemic and is the largest in its content during the independence of Ukraine, as the latter changes almost all aspects of the defense forces. The author evaluates the representatives of international partners on the implementation of defense reform and focuses on the problem of delimitation of functions, tasks, powers and responsibilities between the Ministry of Defense of Ukraine and the General Staff of the Armed Forces of Ukraine. Based on the results of the study, further ways to improve the organization and functioning of the Defense Ministry in the context of the implementation of the second stage of defense reform are proposed and identified on the way to the implementation of defense reform, which will allow to consistently and quickly achieve the set goals.

Key words: defense reform, Ministry of Defense of Ukraine, administrative and legal status, body of military administration, national security, NATO standards.

Профатіло К.В.

Харківський національний університет внутрішніх справ

СУЧАСНИЙ СТАН ТА ОСОБЛИВОСТІ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ КОМІСІЇ ІЗ РЕГУЛЮВАННЯ АЗАРТНИХ ІГОР І ЛОТЕРЕЙ

Актуальність питання адміністративно-правового забезпечення діяльності Комісії із регулювання азартних ігор і лотерей зумовлена тим, що воно є невід'ємним складником належної організації, правомірної та ефективної діяльності цього центрального органу виконавчої влади у демократичній правовій державі. Мета роботи - аналіз сучасного стану адміністративно-правового регулювання організації і діяльності Комісії із регулювання азартних ігор та лотерей, визначення його основних рис, сутності та особливостей, а також обґрунтування пріоритетних напрямів удосконалення правового статусу цього центрального органу виконавчої влади. Для вирішення завдань дослідження використано низку методів наукового пізнання, зокрема формально-юридичний, за яким визначено прогалини та недоліки правових засад діяльності Комісії із регулювання азартних ігор та лотерей; системно-структурний – схарактеризовано єдність і взаємозв'язок правового регулювання різних елементів статусу цього центрального органу виконавчої влади; логіко-семантичний – розкрито сутність окремих аспектів його функціонально-структурної організації. Визначено сутність адміністративно-правового регулювання діяльності Комісії із регулювання азартних ігор та лотерей, яка полягає у закріпленні, впорядкуванні, охороні та розвитку організаційно-управлінських відносин із метою забезпечення належної організації та ефективного функціонування Комісії із регулювання азартних ігор та лотерей, створюючи потрібні передумови здійснення державної політики у сфері організації і проведення азартних ігор і лотерей. Охарактеризовано особливості адміністративно-правового регулювання діяльності Комісії із регулювання азартних ігор і лотерей. Вони виявляються у відсутності комплексного та послідовного підходу до визначення всіх елементів її статусу внаслідок браку профільного закону, фрагментарності законодавчого регулювання і переважання підзаконних актів, що характеризуються деякою невпорядкованістю, дублюванням, колізіями і прогалинами. Обґрунтовано доцільність формування цілісного адміністративного законодавства з питань діяльності Комісії із регулювання азартних ігор і лотерей, узгодження і подальшого розвитку законодавчого і підзаконного регулювання, забезпечення єдності правотворчості і правореалізації.

Ключові слова: особливості, адміністративно-правове регулювання, законодавство, статус, комісія, азартні ігри, лотереї, Україна.

Постановка проблеми. Невід'ємним складником належної організації, правомірної та ефективної діяльності Комісії із регулювання азартних ігор і лотерей, зокрема дотримання прав і законних інтересів громадян, у демократичній правовій державі є розгорнуте та узгоджене нормативно-правове врегулювання її статусу. Тим більше, що Комісія з регулювання азартних ігор і лотерей має спеціальний статус, який, відрізняючись від базового статусу інших центральних органів виконавчої влади, має дістати окремого законодавчого визначення. Водночас нині адміністративно-правові засади організації діяльності Комісії із регулювання азартних ігор і лотерей все ще перебувають на етапі свого формування і розвитку, виявляючи певні проблеми їх практичної реаліза-

ції унаслідок недостатності та незбалансованості законодавчого і підзаконного регулювання статусу Комісії із регулювання азартних ігор і лотерей. А відтак у контексті удосконалення правового статусу Комісії із регулювання азартних ігор і лотерей вбачаються актуальними питання адміністративно-правового забезпечення її діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Деякі питання адміністративного законодавства, яке регулює діяльність Комісії із регулювання азартних ігор і лотерей, вже розглядали такі науковці, як В.С. Гошовський [1], В.А. Дерезь [2], Д.В. Журавльов [3] та інші. Водночас такі наукові дослідження висвітлюють переважно тільки базові аспекти правового забезпечення формування і функціонування центральних органів

виконавчої влади. Наукові праці інших дослідників, зокрема В.М. Дорогих [4], Н.П. Капітаненка [5], М.О. Лиськова [6], також стосуються здебільшого попереднього досвіду правового регулювання діяльності з організації і проведення азартних ігор та лотерей, комплексно не характеризуючи зміст та особливості вже сучасних профільних адміністративно-правових засад функціонування Комісії із регулювання азартних ігор і лотерей.

Постановка завдання. Мета роботи – аналіз сучасного стану адміністративно-правового регулювання організації і діяльності Комісії із регулювання азартних ігор і лотерей, визначення її основних рис, сутності, особливостей, а також обґрунтування пріоритетних напрямків удосконалення статусу цього центрального органу виконавчої влади.

Виклад основного матеріалу дослідження. Правові засади діяльності Комісії із регулювання азартних ігор і лотерей залежно від предмету, методів і суб'єктів регулювання складають різні законодавчі та підзаконні правові акти, що регламентують правовий статус, засади організації та порядок функціонування цього центрального органу виконавчої влади.

Основу правового регулювання діяльності Комісії із регулювання азартних ігор і лотерей передусім уособлює Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР [7]. Правовий статус цього центрального органу виконавчої влади прямо не встановлюється Конституцією України, проте на нього поширюється дія конституційних норм, які стосуються органів державної влади загалом, а також усіх центральних органів виконавчої влади. За своєю природою і роллю Конституція України не може розгорнуто врегулювати організацію діяльності конкретних органів виконавчої влади, натомість, вирізняючись підвищеною стабільністю та узгодженістю свого змісту, закладає підґрунтя подальшого правового регулювання статусу Комісії із регулювання азартних ігор і лотерей.

Водночас ч. 2 ст. 6, ч. 2 ст. 19, п. 12 ч. 1 ст. 92, ч. 2 ст. 120 Конституції України від 28.06.1996 р. обумовлюють потребу законодавчого врегулювання організації, повноважень і порядку діяльності Комісії із регулювання азартних ігор та лотерей як центрального органу виконавчої влади зі спеціальним статусом. Проте вказане не означає виключність саме законодавчого регулювання статусу Комісії із регулювання азартних ігор і лотерей. Зокрема, нині на законодавчому

рівні закріплюються як загальні засади функціонування центральних органів виконавчої влади (Закон України від 17.03.2011 р. № 3166-VI), так і окремі аспекти організації діяльності Комісії із регулювання азартних ігор і лотерей (наприклад, Закони України від 06.09.2012 р. № 5204-VI і від 14.07.2020 р. № 768-IX). В іншому ж на розвиток таких законодавчих засад спрямоване вже відповідне підзаконне регулювання статусу Комісії із регулювання азартних ігор і лотерей, її підрозділів та апарату. Водночас перспективне детальне врегулювання організації її діяльності окремим профільним законодавчим актом значною мірою сприятиме юридичній гарантованості, стабільності, вивіреності адміністративно-правового статусу Комісії із регулювання азартних ігор та лотерей, належному врахуванню особливостей її компетенції та організації.

Базовим законодавчим актом, який визначає засади організації та порядку діяльності Комісії із регулювання азартних ігор і лотерей, є Закон України «Про центральні органи виконавчої влади» від 17.03.2011 р. № 3166-VI [8], положення якого поширюються на центральні органи виконавчої влади зі спеціальним статусом, якщо інше не передбачено Конституцією та законами України. Зокрема, щодо Комісії із регулювання азартних ігор та лотерей застосовуються положення цього Закону України, які закріплюють принципи діяльності та основні завдання центрального органу виконавчої влади, основи організації його апарату та допоміжних органів, компетенцію керівника центрального органу виконавчої влади, статус його наказів тощо. Водночас як недолік варто відзначити здебільшого лише загальний характер положень Закону України від 17.03.2011 р. № 3166-VI і предметну неврегульованість ним конкретних спільних особливостей організації діяльності центральних органів виконавчої влади зі спеціальним статусом, до числа яких належить і Комісія із регулювання азартних ігор та лотерей.

Важливе значення у регулюванні статусу Комісії із регулювання азартних ігор і лотерей має і Закон України «Про державне регулювання діяльності щодо організації та проведення азартних ігор» від 14.07.2020 р. № 768-IX [9]. Особливістю цього Закону України є врегулювання ним не тільки конкретних напрямів діяльності Комісії із регулювання азартних ігор та лотерей, але і окремих питань організації її діяльності.

З одного боку, законодавче закріплення статусу Комісії із регулювання азартних ігор і лотерей як центрального органу виконавчої влади

зі спеціальним статусом, її прямої підпорядкованості уряду, порядку та умов призначення і звільнення Голови та членів Комісії із регулювання азартних ігор і лотерей, їхніх прав та обов'язків, а також засад організації апарату не тільки відповідає конституційним вимогам до законодавчого врегулювання її статусу, але і практично сприяє його більшій юридичній гарантованості та упорядкованості. З іншого боку, закріплення вищезазначених питань саме у Законі України від 14.07.2020 р. № 768-IX не відповідає заявленому предмету його регулювання, який становить «здійснення державного регулювання господарської діяльності у сфері організації і проведення азартних ігор в Україні». Тому, оскільки компетенція Комісії із регулювання азартних ігор і лотерей стосується не тільки сфери азартних ігор, але і сфери лотерейної діяльності, послідовним було би винесення питань про організацію діяльності Комісії із регулювання азартних ігор і лотерей в окремий законодавчий акт.

Інший Закон України «Про державні лотереї в Україні» від 06.09.2012 р. № 5204-VI [10] охоплює лише окремі аспекти діяльності Комісії із регулювання азартних ігор та лотерей, пов'язані з організацією нею державних лотерей і здійсненням державного нагляду (контролю) у сфері лотерейної діяльності. Водночас за своїм формулюванням такі повноваження Комісії із регулювання азартних ігор і лотерей потребують значної деталізації порядку їх реалізації на підзаконному рівні, зокрема щодо порядку ведення Єдиного реєстру державних лотерей, запроваджених в Україні, технічного регулювання у сфері лотерей, проведення перевірок операторів державних лотерей. У цьому контексті, на нашу думку, позитивним буде поглиблення наявних законодавчих засад практичної діяльності Комісії із регулювання азартних ігор та лотерей, формуючи тим самим максимально прозорі і стабільні правові основи її функціонування.

Досить неоднозначним є питання про застосування у діяльності Комісії із регулювання азартних ігор і лотерей положень Закону України «Про ліцензування видів господарської діяльності» від 02.03.2015 р. № 222-VIII [11], який прямо застосовується для ліцензування діяльності з випуску і проведення лотерей. Водночас згідно з ч. 5 ст. 45 Закону України від 14.07.2020 р. № 768-IX повноваження Комісії із регулювання азартних ігор і лотерей у сфері ліцензування діяльності та на ринку азартних ігор також мають визначатись означеним Законом України

від 02.03.2015 р. № 222-VIII. Водночас згідно з п. 5 ч. 2 ст. 2 цього Закону України його дія не поширюється на ліцензування діяльності на ринку азартних ігор, що актуалізує узгодження положень таких законодавчих актів.

Державний нагляд (контроль) за ринком азартних ігор та у сфері лотерейної діяльності здійснюється Комісією із регулювання азартних ігор та лотерей відповідно до Закону України «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності» від 05.04.2007 р. № 877-V [12] з урахуванням особливостей, установлених профільними законами. Такий підхід забезпечує одноманітність системи державного нагляду (контролю), зокрема у частині основних принципів його здійснення і повноважень органу державного нагляду (контролю), водночас виявляючи і загальні прогалини та недоліки щодо недостатньої ефективності планових і позапланових заходів державного нагляду (контролю). У цьому контексті слід погодитися з О.Л. Хитра, Т.Л. Стародубцевою та І.Я. Хитра [13, с. 215] у тому, що підвищення якості, прозорості та оперативності системи державного контролю України потребує розроблення нових дієвих механізмів його проведення на підставі перевіреного міжнародного досвіду.

З огляду на статус Комісії із регулювання азартних ігор і лотерей як центрального органу виконавчої влади на неї поширюється дія загального для усіх органів виконавчої влади законодавства, зокрема і Закону України «Про державну службу» від 10.12.2015 р. № 889-VIII [14]. Чинне законодавство про державну службу характеризується порівняно високим рівнем урегульованості статусу державних службовців (наприклад, порядку вступу на державну службу, її проходження і припинення), а також механізму управління державною службою у конкретних державних органах, зокрема у Комісії із регулювання азартних ігор і лотерей. Окрім того, загалом із позитивного боку слід відзначити врегулювання Законом України від 14.07.2020 р. № 768-IX особливостей проходження державної служби саме у Комісії із регулювання азартних ігор та лотерей (що насамперед стосується її Голови і членів). Водночас фактично паралельне застосування для регулювання державної служби у Комісії із регулювання азартних ігор і лотерей (наприклад, щодо підстав звільнення її Голови і членів) норм Закону України від 10.12.2015 р. № 889-VIII і Закону України від 14.07.2020 р. № 768-IX без їх чіткого розмежування дещо ускладнює правозастосування

і розуміння змісту адміністративно-правового статусу державних службовців Комісії із регулювання азартних ігор і лотерей.

Окрім цього, не можна не звернути увагу на повідомлення у ЗМІ про випадки недотримання вимог до проходження державної служби у Комісії із регулювання азартних ігор та лотерей, зокрема попри заборону суміщення посад (ч. 6 ст. 7 Закону України від 14.07.2020 р. № 768-IX) один із її членів також був чинним співробітником Служби безпеки України [15]. Указане свідчить про нагальність не тільки системного удосконалення законодавства про державну службу у Комісії із регулювання азартних ігор і лотерей, але і забезпечення його дійсної та належної реалізації. Загалом це сприятиме підвищенню гарантованості статусу державних службовців Комісії із регулювання азартних ігор та лотерей, їхній об'єктивності і професійності.

Значна частка адміністративно-правового регулювання статусу Комісії із регулювання азартних ігор і лотерей складається із підзаконних нормативно-правових актів, які порівняно із законодавчими актами забезпечують оперативне і розгорнуте визначення правил організації і діяльності цього центрального органу виконавчої влади та його окремих підрозділів. Водночас загальними недоліками такого підзаконного регулювання виступають його неупорядкованість, фактична підміна відсутніх профільних законодавчих актів, дублювання і неузгодженість певних правових норм, в окремих випадках - поспішність їх ухвалення і зміни. З огляду на це удосконалення організації діяльності Комісії із регулювання азартних ігор і лотерей потребує збалансування та узгодженого розвитку законодавчого і підзаконного регулювання її статусу.

Відмітимо, що статус, завдання і повноваження, компетенція Голови та членів Комісії із регулювання азартних ігор і лотерей, так само як і інші питання організації її діяльності, регламентуються Положенням про Комісію з регулювання азартних ігор і лотерей, затвердженим Постановою Кабінету Міністрів України від 23.09.2020 р. № 891 [16]. Передусім, як ми вже відзначали, питання організації, повноважень і порядку діяльності Комісії із регулювання азартних ігор і лотерей, згідно із Конституцією України, мають регулюватися тільки нею та законами України. Зазначене виявляє деяку суперечливість фактичного закріплення означених питань на підзаконному рівні Положенням про Комісію з регулювання азартних ігор і лотерей.

З позитивного боку варто відзначити розгорнуте закріплення Положенням про Комісію з регулювання азартних ігор і лотерей її основних завдань та повноважень, компетенції голови та членів, уповноважених посадових осіб Комісії із регулювання азартних ігор і лотерей та керівника її апарату. Натомість до прогалин Положення про Комісію з регулювання азартних ігор і лотерей можна віднести неврегульованість ним принципів її діяльності, структури апарату, основ взаємодії, організаційно-правових форм роботи та порядку їх реалізації тощо. Крім цього, має місце і часткове дублювання у Положенні про Комісію з регулювання азартних ігор і лотерей її законодавчо визначених повноважень, прав та обов'язків Голови і членів. Усе це загалом негативно відбивається на цілісності і структурованості правового статусу Комісії із регулювання азартних ігор і лотерей.

Провідне значення у підзаконному регулюванні діяльності Комісії із регулювання азартних ігор і лотерей відіграє її Регламент, який визначає порядок проведення засідань Комісії із регулювання азартних ігор і лотерей, підготовку і прийняття її рішень, а також інші процедурні питання діяльності. Водночас одразу привертає увагу недовготривала чинність першого Регламенту Комісії із регулювання азартних ігор і лотерей, затвердженого її Рішенням від 20.11.2020 р. № 1, який вже Рішенням від 16.02.2021 р. № 55 [17] було викладено в якісно новій редакції. Зазначене виявляє деяку непідготовленість і поспішність ухвалення першої редакції Регламенту Комісії із регулювання азартних ігор і лотерей, що негативно позначалося на інституційній спроможності цього центрального органу виконавчої влади щодо організації своєї діяльності і практичного виконання покладених завдань. Серед іншого це виявляється не тільки у фрагментарності і неузгодженості низки положень першої редакції Регламенту Комісії із регулювання азартних ігор і лотерей, але і в обмеженості предмету регулювання здебільшого лише порядком підготовки та проведення її засідань і нарад. Тим більше ми маємо не погодитись із віднесенням до виключних форм засідань Комісії із регулювання азартних ігор і лотерей «відкритих або закритих слухань», оскільки слухання є своєрідною формою колегіального обговорення питань, зазвичай не пов'язаною із безпосереднім ухваленням державно-управлінських рішень.

Натомість чинний Регламент Комісії із регулювання азартних ігор і лотерей від 16.02.2021 р.

вже більш предметно визначає процедурні аспекти підготовки і проведення її засідань, прийняття рішень, розроблення і розгляду проєктів правових актів, засади взаємодії і звітування про діяльність. Водночас перспективним, на нашу думку, залишається не тільки подальша деталізація норм Регламенту Комісії із регулювання азартних ігор і лотерей, але й усунення прогалин у регулюванні інших форм її роботи, засад планування діяльності, контролю за виконанням рішень тощо. Водночас Регламент Комісії із регулювання азартних ігор і лотерей має не суперечити не тільки Закону України від 14.07.2020 р. № 768-IX, але й іншим законам.

Регламент Комісії із регулювання азартних ігор і лотерей доповнюється Розподілом функціональних обов'язків між її Головою і членами (Рішення Комісії із регулювання азартних ігор і лотерей від 16.02.2021 р. № 54 [18]), що сприяє удосконаленню управлінської діяльності та організації злагодженої роботи членів цього колегіального центрального органу виконавчої влади і підрозділів його апарату. Специфіка означеного Розподілу функціональних обов'язків як правового акту виявляється у поєднанні ознак як нормативного, так і індивідуально-правового акту. Зокрема, ним одночасно визначаються не лише посадові повноваження Голови та членів Комісії із регулювання азартних ігор і лотерей, але і обов'язки конкретних її членів.

Іншим важливим правовим актом, який стосується організації діяльності Комісії із регулювання азартних ігор і лотерей, є Положення про її апарат, затверджене Рішенням від 20.11.2020 р. № 3 [19]. Щодо цього з позитивного боку слід відмітити порівняно розгорнуте врегулювання цим Положенням різних напрямів внутрішньо-організаційної діяльності апарату Комісії із регулювання азартних ігор і лотерей, а також окремих аспектів взаємодії його підрозділів між собою та із членами Комісії із регулювання азартних ігор і лотерей. З іншого боку, зазначене Положення виявляє випадки дублювання, прогалини, неточності і неузгодженості.

Зокрема, у компетенції апарату фактично не відображено покладене на нього науково-методичне забезпечення роботи Комісії із регулювання азартних ігор і лотерей, а також роль апарату у забезпеченні конкретних напрямів її діяльності. Крім того, у п. 3.2, 3.4 Положення від 20.11.2020 р. побічно згадуються «функціональні завдання» апарату Комісії із регулювання азартних ігор і лотерей, зміст яких водночас взагалі не розкривається. Питання відповідальності керівника апарату Комісії із регулювання азартних ігор та лотерей, які

згідно з п. 1.11 Положення від 20.11.2020 р. мали бути ним визначені, так само залишилися не врегульованими. Ці та інші недоліки виявляють потребу у змістовному у техніко-юридичному доопрацюванні Положення про апарат Комісії із регулювання азартних ігор і лотерей, що сприятиме структурованості його статусу, функціональній і структурній узгодженості та, як наслідок, ефективності забезпечення функціонування цього центрального органу виконавчої влади зі спеціальним статусом.

Зазначимо, що Рішенням Комісії із регулювання азартних ігор і лотерей від 20.11.2020 р. № 2 [20] була затверджена «структура Комісії із регулювання азартних ігор та лотерей». Такий підхід вбачається дещо некоректним, призводячи до неправомірного об'єднання в єдину структуру цього колегіального центрального органу виконавчої влади та його апарату, який у дійсності є окремим допоміжним органом. Тим більше згідно з пп.10 п.4, п.18 Положення від 23.09.2020 р. мала затверджуватись структура не самої Комісії із регулювання азартних ігор та лотерей, а тільки її апарату.

Сама ж структурна організація апарату Комісії із регулювання азартних ігор і лотерей не повністю узгоджується з переліком його повноважень, визначених Положенням про апарат від 20.11.2020 р. Окрім того, у цьому Положенні прямо згадуються такі підрозділи як «юридична служба», «Департамент організаційної роботи» і «Управління по роботі з персоналом», яких не передбачено у складі структури Комісії із регулювання азартних ігор і лотерей. А з огляду на порівняно невелику чисельність штату Комісії із регулювання азартних ігор і лотерей (200 працівників) постає сумнівною доцільність утворення і її складі більше 50 підрозділів різного рівня і виокремлення відповідної кількості керівних посад. Зокрема, виявляє ознаки дублювання утворення відділу нормативно-правового регулювання Департаменту методології і відділу нормативно-правового забезпечення Департаменту юридичного забезпечення. Натомість такий підрозділ, як Управління захисту прав громадян складається лише з 10 осіб і лише 4 із них у складі відділу, який опікується питаннями запобігання лудоманії.

Висновки. Сутність адміністративно-правового регулювання діяльності Комісії із регулювання азартних ігор і лотерей полягає у закріпленні, впорядкуванні, охороні та розвитку організаційно-управлінських відносин із метою забезпечення належної організації та ефективного функціонування Комісії із регулювання азартних ігор і лотерей, створюючи

необхідні передумови реалізації державної політики у сфері організації та проведення азартних ігор і лотерей. Особливості адміністративно-правового регулювання діяльності Комісії із регулювання азартних ігор і лотерей виявляються у відсутності комплексного підходу до визначення усіх елементів її статусу внаслідок браку профільного закону, фрагментарності законодавчого регулювання і пере-

важання підзаконних правових актів, що характеризуються деякою невпорядкованістю, дублюванням, колізіями та прогалинами. Зазначене актуалізує формування цілісного адміністративного законодавства з питань діяльності Комісії із регулювання азартних ігор і лотерей, узгодження та подальший розвиток законодавчого і підзаконного регулювання, забезпечення єдності правотворчості та правової реалізації.

Список літератури:

1. Гошовський В. С. Удосконалення адміністративно-правового регулювання діяльності «інших центральних органів виконавчої влади». *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2012. № 4. С. 198–204.
2. Дерезь В. А. Удосконалення правових засад системи центральних органів виконавчої влади України. *Правова держава*. 2020. Вип. 31. С. 333–340.
3. Журавльов Д. В. Нормативно-правова діяльність центральних органів виконавчої влади України: недоліки та переваги. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2012. № 1. С. 287–295.
4. Дорогих В. М. Адміністративно-правове регулювання грального бізнесу в Україні: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2003. 197 арк.
5. Капітаненко Н. П. Адміністративно-правове регулювання діяльності з організації та проведення азартних ігор в Україні. *Вісник Запорізького юридичного інституту ДДУВС*. 2010. № 4. С. 33–41.
6. Лиськов М. О. Адміністративно-правові засади регулювання лотерейної сфери в Україні: монографія. Київ: Освіта України, 2016. 319 с.
7. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
8. Про центральні органи виконавчої влади: Закон України від 17.03.2011 № 3166-VI. *Офіційний вісник України*. 2011. № 27. Ст. 1123.
9. Про державне регулювання діяльності щодо організації та проведення азартних ігор : Закон України від 14.07.2020 № 768-IX. *Офіційний вісник України*. 2020. № 66. Ст. 2129.
10. Про державні лотереї в Україні: Закон України від 06.09.2012 № 5204-VI. *Офіційний вісник України*. 2012. № 76. Ст. 3068.
11. Про ліцензування видів господарської діяльності : Закон України від 02.03.2015 № 222-VIII. *Офіційний вісник України*. 2015. № 25. Ст. 722.
12. Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності : Закон України від 05.04.2007 № 877-V. *Офіційний вісник України*. 2007. № 44. Ст. 1771.
13. Хитра О. Л., Стародубцева Т. Л., Хитра І. Я. Проблеми удосконалення державного контролю за діяльністю суб'єктів господарювання в Україні. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права*. 2019. № 23. С. 211–218.
14. Про державну службу : Закон України від 10.12.2015 № 889-VIII. *Офіційний вісник України*. 2016. № 3. Ст. 149.
15. Хабарник у Комісії з регулювання азартних ігор виявився офіцером СБУ – ЗМІ. URL: <https://thepage.ua/ua/news/habarnik-v-komisiyi-regulyvannya-azartnih-igor-viyavivsya-oficerom-sbu>.
16. Про Комісію з регулювання азартних ігор та лотерей : Постанова Кабінету Міністрів України від 23.09.2020 № 891. *Офіційний вісник України*. 2020. № 79. Ст. 2558.
17. Про затвердження Регламенту Комісії з регулювання азартних ігор та лотерей у новій редакції : Рішення Комісії з регулювання азартних ігор та лотерей від 16.02.2021 № 55. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0055781-21>.
18. Про затвердження Розподілу функціональних обов'язків між Головою та членами КРАІЛ: Рішення Комісії з регулювання азартних ігор та лотерей від 16.02.2021 № 54. URL: <https://gc.gov.ua/files/Richenya/2021/02/R-54.pdf>.
19. Про затвердження Положення про апарат Комісії з регулювання азартних ігор та лотерей: Рішення Комісії з регулювання азартних ігор та лотерей від 20.11.2020 № 3. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0003781-20>.
20. Про затвердження структури Комісії з регулювання азартних ігор та лотерей: Рішення Комісії з регулювання азартних ігор та лотерей від 20.11.2020 № 2. URL: <https://gc.gov.ua/files/Richenya/2020/R-2.pdf>.

Profatilo K.V. CURRENT STATE AND FEATURES OF ADMINISTRATIVE-LEGAL REGULATION OF ACTIVITIES OF THE COMMISSION FOR REGULATION OF GAMBLING AND LOTTERIES

The urgency of the issue of administrative and legal regulation of activities of the Commission for Regulation of Gambling and Lotteries is because it is an integral part of proper organization and lawful, effective activity of this central executive body in a democratic state governed by the rule of law. The purpose of the article was to analyze the current state of administrative and legal regulation of the organization and activities of the Commission for Regulation of Gambling and Lotteries, determine its main features, essence and peculiarities, as well as justify priority areas for improving the legal status of this central executive body. To solve the problems of the study, a number of methods of scientific knowledge were used, in particular formal-legal method, which identified gaps and shortcomings in the legal framework of the Commission for the Regulation of Gambling and Lotteries. Using the system-structural method, the unity and interrelation of legal regulation of various elements of the status of this central executive body was characterized; logical-semantic method allowed revealing the essence of certain aspects of its functional-structural organization. The essence of administrative and legal regulation of activities of the Commission for regulation of gambling and lotteries was determined. It consists in consolidating, streamlining, protecting and developing organizational and managerial relations in order to ensure the proper organization and effective functioning of the Commission for Regulation of Gambling and Lotteries, creating the necessary legal preconditions for the implementation of state policy in the field of organization and conduct of gambling and lotteries. The peculiarities of administrative and legal regulation of activities of the Commission for Regulation of Gambling and Lotteries are described. They are manifested in the absence of a comprehensive, consistent approach to determining all elements of its status due to the lack of relevant law, fragmentary legislation and the predominance of bylaws, characterized by some disorder, duplication, conflicts and gaps. The expediency of forming an integral administrative legislation on the organization and activities of the Commission for Regulation of Gambling and Lotteries, coordination and further development of legislative and by-law regulation, ensuring the unity of lawmaking and law enforcement is substantiated.

Key words: features, administrative-legal regulation, legislation, status, commission, gambling, lotteries, Ukraine

Резніченко В.О.

Науково-дослідний інститут публічного права

ЕЛЕКТРОННЕ ВРЯДУВАННЯ У СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВИЩОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ

У статті сформовано електронне врядування у сфері забезпечення вищої освіти в Україні. Наголошено, що більшість проблем у сфері вищої освіти пов'язана із недосконалою системою публічного адміністрування, саме цим і зумовлена актуальність дослідження електронного врядування у сфері забезпечення вищої освіти в Україні. Визначено, що електронне врядування є важливим складником функціонування всіх управлінських процесів у суспільстві на основі сучасних інформаційно-комунікаційних технологій. Саме за допомогою цього інструменту органи державної влади можуть забезпечити здійснення принципів відкритості та ефективності. Обґрунтовано, що тривалі черги під кабінетами, паперова бюрократія, неефективність взаємодії органів державної влади, хабарництво за пришивидишення адміністративних процедур стали поштовхом до змін у напрямку розвитку електронного врядування в Україні. Відзначено, що крім освітньої діяльності, спрямованої на студентство, є ще покращення для працівників закладів вищої освіти, зокрема, ліцензування здійснюється через Єдину державну електронну базу з питань освіти. Саме завдяки цьому знімається додаткове навантаження із працівників закладів вищої освіти та Міністерства освіти та науки України, а також зменшуються можливі корупційні ризики. Наголошено, що уся інформація, яка міститься в Єдиній державній електронній базі з питань освіти, окрім персональних даних та інформації з обмеженим доступом, є доступною у форматі відкритих даних, зокрема з урахуванням потреб осіб із порушенням зору. Особа має повний доступ до всіх відомостей про себе, внесених до Єдиної державної електронної бази з питань освіти. Зроблено висновок, що наявність доступів до даних Реєстру суб'єктів освітньої діяльності, Реєстру здобувачів освіти, Реєстру документів про освіту, Реєстру сертифікатів зовнішнього незалежного оцінювання, Реєстру студентських (учнівських) квитків, Реєстру педагогічних працівників, Реєстру сертифікатів педагогічних працівників допомагає багатьом учасникам освітнього процесу долучитися до контролю за процесом надання якісної і доступної вищої освіти в Україні.

Ключові слова: електронне врядування, Єдина державна електронна база з питань освіти, заклад вищої освіти, інструмент публічного адміністрування, інформаційно-комунікаційні технології, публічне адміністрування.

Актуальність теми. У теорії і практиці адміністративного права провідне місце посідає категорія інструментів публічного адміністрування. Не є винятковою і сфера забезпечення вищої освіти в Україні.

Стратегією розвитку вищої освіти в Україні на 2021–2031 роки визначено, що у системі вищої освіти існує низка проблем, які разом із суттєвими зовнішніми і внутрішніми викликами створюють ризики та негативно впливають на можливості розвитку. Зокрема рівень автономії ЗВО (далі – заклад вищої освіти) залишається незадовільним, невідповідність навичок випускників ЗВО потребам роботодавців, низьке та неефективне фінансове забезпечення вищої освіти, низький престиж праці викладача, втрата кадрового потенціалу [1].

На основі зазначеного видно, що більшість проблем у сфері вищої освіти пов'язана із недо-

сконалою системою публічного адміністрування, саме цим і зумовлена актуальність дослідження електронного врядування у сфері забезпечення вищої освіти в Україні.

Теоретична основа дослідження. Інструменти публічного адміністрування досліджували такі науковці, як В. Авер'янов, К. Афанас'єв, О. Бандурка, В. Бевзенко, Ю. Битяк, К. Булатов, Н. Галіцина, В. Галунько, І. Голосніченко, Е. Демський, О. Джафарова, М. Ковалів, Л. Кожура, І. Коліушко, Т. Коломоєць, В. Колпаков, Р. Куйбіда, В. Курило, М. Логвиненко, Р. Мельник, О. Нікітенко, О. Остапенко, І. Патерило, О. Правоторова, Л. Рогач, А. Сачаво, В. Тимошук, М. Тищенко, О. Угровецький, В. Хатуаєв, В. Шаповал та інші.

Виклад основного матеріалу. Нині електронне врядування є важливим складником функціонування всіх управлінських процесів у суспільстві

на основі сучасних інформаційно-комунікаційних технологій (далі – ІКТ). Саме за допомогою цього інструменту органи державної влади можуть забезпечити здійснення принципів відкритості та ефективності.

На думку Ю.В. Ковбасюк, сучасне публічне онлайн-адміністрування – це насамперед надання через Інтернет послуг і мінімізація потреби громадян та бізнесу прямо звертатися до урядових офісів. У цій царині цінуються такі алгоритми онлайн-нових трансакцій, за яких клієнтам не потрібно буде додатково вести листування із чиновниками, щось доз'ясовувати, дозаповнювати. До цього слід додати також Інтернет-дебати, чат-конференції, коментування відвідувачами урядових порталів поточних рішень тощо [2]. Науковець звертає увагу на практичність таких нововведень для звичайних громадян України, які можуть скористатися різного роду послугами, не залишаючи водночас будинок чи квартиру.

У світі люди вже давно прийшли до розуміння, що без розвитку е-врядування неможливо домогтися належного рівня реформування системи публічного адміністрування. «Люди служать людям» – це правило канадського інтегрованого урядового порталу Service Canada, на якому громадяни можуть у режимі онлайн, приміром, подати документи на отримання соціальної допомоги у разі народження дитини, змінити свою адресу у податковій декларації або оформити заявку на продовження дії паспорта [3].

Наші донедавна реалії – тривалі черги під кабінетами, паперова бюрократія, неефективність взаємодії органів державної влади, хабарництво за пришвидшення адміністративних процедур – стали поштовхом до змін у напрямку розвитку електронного врядування в Україні.

О.М. Ємельяненко вважає, що результатом впливу ІКТ на політичний процес є інтенсивність впровадження ІКТ у роботу державних органів, що дає змогу наблизити їх до громадян, поліпшити якість і розширити спектр послуг населенню, зробити їх загальнодоступними. Держава як інструмент покликана служити інтересам суспільства, і з упровадженням в органи державної влади та управління у центрі та на місцях інформаційних технологій одержує нові можливості для інформування своїх громадян, урахування їхньої думки із ключових питань, підвищення ефективності своєї діяльності. Тим самим нові ІКТ змінюють характер інформаційної взаємодії суспільства і держави, розширюють права громадян шляхом надання доступу до різноманітної інформа-

ції, збільшують можливості людей брати участь у прийнятті політичних рішень і стежити за діяльністю національних урядів [4]. Науковець звертає увагу на те, що застосування ІКТ у повсякденній діяльності органів державної влади приносить благо для суспільства загалом і для окремих громадян зокрема.

У дисертації А.О. Серенюк досліджено і структуровано основні визначення видів взаємодії влади і суспільства в електронному уряді, а саме G2C «уряд – громадяни», G2G «уряд – уряд», G2B «уряд – бізнес», G2E «уряд – державні службовці», C2G «громадяни – уряд», G4C «уряд для громадян». На основі такого аналізу науковець визначив електронне урядування як процес управління державою за допомогою сучасних ІКТ, що інтенсифікують процес взаємодії влади і громадян у мережі Інтернет, оптимізацію надання державноуправлінських послуг [5, с. 6].

Отже, електронне врядування є важливим складником нинішнього суспільства, спрямоване на пошук нових шляхів взаємодії влади і громадян.

Сфера забезпечення вищої освіти також не залишилася осторонь від таких процесів, починаючи з указу Президента України від 30 вересня 2010 р. № 926 «Про заходи щодо забезпечення пріоритетного розвитку освіти в Україні» [6] та постанови Кабінету Міністрів України від 13 липня 2011 р. №752 «Про створення Єдиної державної електронної бази з питань освіти» [7].

Єдина державна електронна база з питань освіти (далі – ЄДЕБО) – це інтегрована інформаційно-телекомунікаційна система, технічні засоби якої перебувають у межах території України, яка складається із комплексу автоматизованих робочих місць, об'єднаних в єдину інформаційну систему захищеними каналами зв'язку з використанням технології віддаленого доступу, має підключення до мереж зв'язку загального користування із розмежуванням прав доступу, забезпечує захист від порушень цілісності інформації, забезпечує різні види доступності (блокування) відкритої інформації та інформації з обмеженим доступом, вимогу до захисту якої встановлено законами. Захист інформації в ЄДЕБО забезпечується шляхом створення комплексної системи захисту інформації із підтвердженою відповідністю [8].

Підключення до Єдиної державної електронної бази з питань освіти закладів вищої освіти розпочалось із 2012 року, професійних (професійно-технічних) закладів освіти – із 2013 року, а департаментів (управлінь) освіти – із 2014 року.

Станом на 01 січня 2021 року до Єдиної державної електронної бази з питань освіти підключено 673 заклади вищої освіти, які є юридичними особами, та 517 їхніх відокремлених структурних підрозділів; 1081 заклад професійної (професійно-технічної) освіти, які є юридичними особами, та 93 їхніх відокремлених структурних підрозділів; 366 інших закладів, які є юридичними особами і надають професійну (професійно-технічну) освіту або здійснюють професійно-технічне навчання, та 31 їхній відокремлений структурний підрозділ; 1453 обласних, районних, місцевих органів управління у сфері освіти [9].

Згідно зі статтею 74 Закону України «Про освіту» обов'язковими складниками Єдиної державної електронної бази з питань освіти є Реєстр суб'єктів освітньої діяльності, Реєстр здобувачів освіти, Реєстр документів про освіту, Реєстр сертифікатів зовнішнього незалежного оцінювання, Реєстр студентських (учнівських) квитків, Реєстр педагогічних працівників, Реєстр сертифікатів педагогічних працівників. Перелік та обсяг відомостей, що містять реєстри, та порядок їх ведення встановлюються центральним органом виконавчої влади у сфері освіти і науки [10].

Уся інформація, що міститься в Єдиній державній електронній базі з питань освіти, окрім персональних даних та інформації з обмеженим доступом, є доступною у форматі відкритих даних, зокрема з урахуванням потреб осіб із порушенням зору. Особа має повний доступ до всіх відомостей про себе, внесених до Єдиної державної електронної бази з питань освіти. Безоплатний і вільний доступ осіб до інформації, яка міститься в Єдиній державній електронній базі з питань освіти, здійснюється через офіційний веб-сайт центрального органу виконавчої влади у сфері освіти і науки [10].

Запровадження ЄДЕБО стало досить значним кроком у запровадженні електронного врядування. Якщо спочатку таке нововведення вважалося досить складним та незрозумілим у використанні, то нині ЗВО не можуть без нього обходитися.

Згідно зі статтею 24 Закону України «Про вищу освіту» для отримання ліцензії на впровадження освітньої діяльності здобувач ліцензії подає до органу ліцензування через ЄДЕБО заяву і документи, які підтверджують відповідність забезпечення освітнього процесу заявника ліцензійним умовам запровадження освітньої діяльності у сфері вищої освіти [11]. Навіть ліцензування вже здійснюється

через ЄДЕБО, адже це знімає додаткове навантаження із працівників ЗВО, Міністерства освіти та науки України, а також зменшує можливі корупційні ризики.

Нині варто відмітити такі позитивні напрями діяльності ЄДЕБО:

- забезпечено повний цикл відображення і контроль проведення щорічної вступної кампанії на навчання до ЗВО (зі створення Правил прийому до формування наказів про зарахування на навчання до ВНЗ);
- створено механізм реєстрації і супроводу повного циклу освіти студента (учня);
- здійснюється введення інформації про науково-педагогічний склад і працівників навчальних закладів, реалізовано функції формування документів про їхню атестацію, наукову діяльність;
- навчальні заклади здійснюють виключно в ЄДЕБО замовлення документів про вищу і професійно-технічну освіту державного зразка;
- взаємодія із ДП «Укрзалізниця» щодо забезпечення цілодобового автоматизованого підтвердження дійсності статусу студента (учня) за допомогою ЄДЕБО під час оформлення пільгового квитка;
- сформовано актуальну базу ліцензій, сертифікатів про акредитацію напрямів (спеціальностей), свідоцтв про атестацію навчальних закладів;
- здійснено автоматизоване формування окремих статистичних звітів навчальних закладів тощо.

Висновки. На основі вищезазначеного відмітимо, що електронне врядування є провідним інструментом публічного адміністрування у сфері забезпечення якості і доступності вищої освіти в Україні, адже ЄДЕБО як центральна інтегрована її система створена для покращення рівня надання послуг, пов'язаних із освітньою діяльністю як студентів ЗВО, так і керівництва ЗВО та МОН, що забезпечує формування і здійснює державну політику у сферах освіти і науки.

Окрім того варто відзначити, що наявність доступів до даних Реєстру суб'єктів освітньої діяльності, Реєстру здобувачів освіти, Реєстру документів про освіту, Реєстру сертифікатів зовнішнього незалежного оцінювання, Реєстру студентських (учнівських) квитків, Реєстру педагогічних працівників, Реєстру сертифікатів педагогічних працівників допомагає багатьом учасникам освітнього процесу долучитися до контролю за процесом надання якісної і доступної вищої освіти в Україні.

Список літератури:

1. Стратегія розвитку вищої освіти в Україні на 2021–2031 роки. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/rizne/2020/09/25/rozvitku-vishchoi-osviti-v-ukraini-02-10-2020.pdf>
2. Ковбасюк Ю.В. Електронне врядування: європейський досвід та українські перспективи. *Інвестиції: практика та досвід*. 2010. № 16. С. 81–83. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ipd_2010_16_22
3. Офіційний сайт – *Service Canada*. URL: <http://www.servicecanada.gc.ca/>
4. Ємельяненко О.М. Електронний уряд: інноваційні підходи до політики і управління в інформаційному суспільстві : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02 ; Одес. нац. юрид. акад. Одеса, 2008. 17 с.
5. Серенок А. О. Механізми взаємодії органів влади з громадянами в системі електронного уряду : автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр. : 25.00.02 ; Нац. акад. держ. упр. при Президентові України ; Харк. регіон. ін-т держ. упр. Харків, 2011. 20 с.
6. Про заходи щодо забезпечення пріоритетного розвитку освіти в Україні: указ Президента України від 30 вересня 2010 р. № 926. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/926/2010#Text>
7. Про створення Єдиної державної електронної бази з питань освіти : Постанова Кабінету Міністрів України від 13 липня 2011 р. № 752. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/752-2011-%D0%BF#Text>
8. Про затвердження Положення про Єдину державну електронну базу з питань освіти : Наказ Міністерства освіти та науки України від 08.06.2018 № 620. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1132-18#Text>
9. Офіційний сайт – *Єдина державна електронна база з питань освіти*. URL: <https://info.edbo.gov.ua/about/>
10. Про освіту : Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>
11. *Єдина державна електронна база з питань освіти*. URL: <http://www.imzo.gov.ua/wp-content/uploads/2015/11/Upravlinska-informatsiya.pdf>

Reznichenko V.O. E-GOVERNMENT IN THE FIELD OF HIGHER EDUCATION IN UKRAINE

The article forms e-government in the field of higher education in Ukraine. It is emphasized that many problems in the field of higher education are related to the imperfect system of public administration, which is why the study of e-government in the field of higher education in Ukraine is relevant. It is determined that e-government is an important component of the functioning of all management processes in society on the basis of modern information and communication technologies. It is through this tool that public authorities can ensure the implementation of the principles of openness and efficiency. It is substantiated that long queues under offices, paper bureaucracy, inefficiency of interaction of public authorities, bribery for speeding up administrative procedures – were the impetus for changes in the development of e-government in Ukraine. It is noted that in addition to educational activities aimed at students, there are other improvements for employees of the Free Economic Zone, in particular, licensing is carried out through the Unified State Electronic Database on Education. It is thanks to this that the additional workload of the staff of the Free Economic Zone and the Ministry of Education and Science of Ukraine is removed, as well as the possible corruption risks are reduced. It is emphasized that all information contained in the Unified State Electronic Database on Education, except for personal data and information with limited access, is available in the format of open data, including taking into account the needs of visually impaired people. The person has full access to all information about himself entered in the Unified State Electronic Database on Education. It is concluded that access to the Register of Educational Entities, the Register of Educational Applicants, the Register of Educational Documents, the Register of External Independent Assessment Certificates, the Register of Student Tickets, the Register of Teachers, and the Register of Teachers' Certificates helps many participants in the educational process. join the control over the process of providing quality and affordable higher education in Ukraine.

Key words: e-government, Unified state electronic database on education, higher education institution, tool of public administration, information and communication technologies, public administration.

Рибаченко С.П.

Міжнародний гуманітарний університет

Баранов С.О.

Одеський державний університет внутрішніх справ

КОРДОН ЯК ОБ'ЄКТ ЗАХИСТУ СУВЕРЕНІТЕТУ УКРАЇНИ ДЕРЖАВНОЮ ПРИКОРДОННОЮ СЛУЖБОЮ

У статті обґрунтовано актуальність обраної теми, проведено загальний аналіз досліджень із питань визначення понять «державна територія» і «державний кордон», правових основ їх захисту спеціальним правоохоронним органом – Державною прикордонною службою України (далі – ДПС України).

На основі аналізу позицій провідних науковців із конституційного, міжнародного та адміністративного права, які комплексно досліджували питання державного кордону і державної території, було розкрито їхнє наукове поняття і зміст. Авторами запропоновано уточнення поняття «державний кордон» та «адміністративно-регуляторна діяльність ДПС України».

Під час проведення дослідження поняття «державний кордон» розглянуто його основні функції та проаналізовано види міжнародних кордонів.

Розглянуто проблемні теоретичні питання змісту наукових категорій «державний кордон» і «державна територія» у контексті забезпечення їх охорони та захисту підрозділами ДПС України.

Досліджено питання появи в адміністративному законодавстві та практичній діяльності ДПС України таких нових категорій, як «лінія розмежування», «тимчасово окупована територія», «контрольована територія», надана характеристика їх юридичного змісту.

З адміністративно-правового погляду проаналізовано зміст законодавства, яким встановлюються прикордонні режимні правила і визначаються адміністративно-правові основи охорони державного кордону України, а також лінії розмежування із тимчасово окупованими територіями.

Розглянуто повноваження ДПС України у врегулюванні прикордонних відносин і забезпеченні адміністративної процедури перетинання громадянами лінії розмежування.

Сформульовано висновки і пропозиції, які мають сприяти як подальшому дослідженню цих проблем, так і вдосконаленню механізму правового регулювання державного кордону, а також підвищенню ефективності його охорони.

Ключові слова: територія держави, державний кордон, недоторканність кордону, захист державного кордону, окуповані території, контрольовані території, лінія розмежування, Державна прикордонна служба України, функції захисту державного кордону.

Постановка проблеми. Кордони є складовою частиною та ознакою суверенітету будь-якої держави, невід'ємним та обов'язковим чинником формування цілісного державно-територіального організму. Без чітко визначених кордонів держава не може реалізувати весь комплекс своїх суверенних прав.

Переплетення всіх чинників зумовлює потребу у виробленні і здійсненні вивіреної та обґрунтованої державної політики з питань функціонування державних кордонів. Реальне правове регулювання прикордонних відносин та їхньої серцевини – державного кордону – неможливе без чіткого його визначення і характеристики складових частин, які,

безумовно, мають базуватися на науково обґрунтованих концепціях з урахуванням наявних небезпечних поточних і потенційних загроз.

Слід відзначити, що проблеми врегулювання і забезпечення режиму державного кордону, його захисту та охорони, прикордонної безпеки є актуальними як для України, так і для переважної більшості держав світу, що, у свою чергу, спонукає проведення наукових пошуків їх вирішення і теоретичного обґрунтування проведення реформ у цій сфері. Проблема стабільності державних кордонів нині є важливою проблемою для України, від успішного вирішення якої залежить збереження миру і нормальне функціонування держави.

Ступінь наукового дослідження проблеми. Нині існує доволі велика кількість наукових досліджень, присвячених поняттю «державний кордон» і питанням його охорони та захисту державними інституціями.

Серед наукових праць, присвячених поняттю «державний кордон» і питанням його охорони і захисту, можна виділити дослідження А.Б. Мосіського «Міжнародно-правова основа державних кордонів України» (1993), Т.О. Цимбалістого «Конституційно-правовий статус державного кордону України» (Хмельницький, 1998), Т.С. Цимбрівського «Дотримання принципів територіальної цілісності та непорушності кордонів у міжнародному праві» (Київ, 2008), М.І. Кабачинського «Історія кордонів та прикордонних військ України» (Хмельницький, 2000), колективна робота Д.А. Купрієнка, Ю.А. Дем'янюка, О.В. Діденка «Державна територія і державний кордон» (Хмельницький, 2014). Н.В. Камінської «Проблеми концептуального визначення поняття державних кордонів у сучасній юридичній науці» (Київ, 2015), О.В. Мякоти «Міжнародно-правовий статус державних кордонів України» (Харків, 2015), В.В. Березенка «Правовий режим державного кордону» (Київ, 2017).

Постановка завдання. Метою роботи є визначення понять «державна територія» та «державний кордон» і правових основ їх захисту спеціальним правоохоронним органом – ДПС України.

Виклад основного матеріалу. Із виникненням і становленням держав постала потреба розмежування їх територій і кордонів. Сучасне найпоширеніше розуміння державної території виникло на основі вчення про народний суверенітет. Обґрунтовуючи право народу створювати державу на тій території, на якій він проживає, дослідники розглядали державу як джерело публічної влади на цій території. Саме держава у межах своєї території здійснює верховенство права, яке називають територіальним і яке є невід'ємною частиною державного суверенітету, а це означає, що на певній ділянці, відокремленій від іншої земної поверхні, населення керується тільки законами певної держави, яка має виключне право користуватися цією територією на власний розсуд у межах норм міжнародного права.

На думку авторів навчального посібника «Державна територія і державний кордон», сучасне міжнародно-правове розуміння державної території ґрунтується на таких основних принципах міжнародного права, як недоторканність і цілісність державної території; невтручання у вну-

трішні справи держави; самовизначення, заборона агресивних воєн і відмова від анексії; мирне вирішення міжнародних спорів; непорушність кордонів, а також право народів розпоряджатися своїми природними ресурсами [1, с. 20].

Отже, з урахуванням наведеного вище державну територію можна визначити як виокремлену на основі норм міжнародного та національного права частину простору Землі, яка є надбанням народу, що проживає на цій території, та яка знаходиться під суверенітетом створеної ним держави.

Територія однієї держави відокремлюється від території іншої за допомогою державних кордонів. Кордони виступають як невід'ємний та обов'язковий чинник формування цілісного державно-територіального організму. Без чітко визначених кордонів держава не може повною мірою реалізувати комплекс своїх суверенних прав. Кордон держави є маркером рівня її цивілізованості та відкритості для міжнародного співробітництва. Водночас усталені, захищені правом і надійно охоронювані державні кордони є однією з умов забезпечення національної безпеки будь-якої держави [2, с. 9].

У міжнародному праві існують різні класифікації типів міжнародних кордонів. За однією з них кордони поділяються на відкриті та регульовані. Відкритий кордон – це дерегуляція або відсутність регулювання руху осіб між країнами і юрисдикціями, це не стосується торгівлі або переміщення між приватними земельними ділянками. Протилежністю відкритим кордонам є регульовані кордони, які мають різний рівень контролю за переміщенням осіб і торгівлею між націями та юрисдикціями. Більшість регульованих кордонів мають правила переміщення певних категорій фізичних осіб, транспортних засобів, товарів, диких тварин і рослин, обмежених в обігу і заборонених об'єктів, таких як сильнодіючі небезпечні хімічні речовини, наркотики або зброя.

У сучасній правовій літературі найпоширенішою є класифікація державних кордонів, за якою виділяють сухопутні, водні і повітряні кордони держави, які розрізняються залежно від місця проходження. Державні кордони виконують кілька функцій; їх можна об'єднати у три групи: бар'єрні, контактні та фільтрувальні. Бар'єрна функція полягає у відокремленні однієї країни від іншої. Водночас таке відокремлення може бути близьким до абсолютного. Контактна функція кордону полягає у створенні на межі декількох держав спільних природних заповідників,

відкритих економічних зон. Таким чином прикордонні райони двох або кількох держав стають контактною зоною, яка дає змогу постійно поглиблювати двостороннє чи багатостороннє співробітництво. Фільтрувальна функція кордону полягає у тому, що він має виконувати роль своєрідної мембрани або фільтра, який пропускає все корисне і потрібне для певної держави з інших країн і затримує все вороже, шкідливе, негативне тощо [3, с. 42].

Розглянуті складники змісту терміну «кордон» відображають його філософське, географічне, історичне, політичне, юридичне, міжнародне, культурологічне і, що не менш важливо, ціннісне (аксіологічне) розуміння. Такі трактування звертають увагу на позачасові характеристики, мають менший динамізм, але більшу стійкість [1, с. 20].

Прийнято вважати, що офіційне (нормативно-правове) визначення містить ст. 1 Закону «Про державний кордон України» від 4 листопада 1991 року, в якому «Державний кордон України є лінією та вертикальною поверхнею, що проходить цією лінією, які визначають межі території України – суходолу, води, надр, повітряного простору» [4].

У наукових джерелах існують інші визначення поняття «державний кордон». Результати їх аналізу свідчать, що вони загалом лише доповнюють наведене в Законі України «Про державний кордон України» і дають змогу виділити такі його характерні ознаки: являє собою штучну лінію і вертикальну поверхню, що проходить цією лінією; проходить суходолом, водою, у повітрі та під землею (у надрах); установлений юридично (договорами) чи фактично (історично); визначає межі території держави, відмежовуючи її від територій інших держав, а також територій із міжнародним і змішаним правовим режимом; визначає просторові межі територіального верховенства держави [5, с. 6].

Виходячи з наведених ознак, державний кордон можна визначити як установлену юридично чи фактично умовну лінію і вертикальну поверхню, що проходить цією лінією (суходолом, водою, у повітрі, під землею), що визначають просторові межі території держави, сфери здійснення нею свого суверенітету.

Важливе місце у прикордонних відносинах посідають процедури узгодження проходження лінії кордону із сусідніми державами географічно на картах (делімітація кордону) та прямо на прикордонній місцевості маркувальними знаками (демаркація кордону).

Державний кордон України із державами-членами ЄС делімітовано та демарковано. Наразі тривають демаркаційні роботи на українсько-білоруській ділянці державного кордону, а також триває заключний етап демаркації українсько-молдовської ділянки державного кордону. Внаслідок анексії території Криму та агресії РФ на Донбасі процес демаркації українсько-російської ділянки державного кордону було зупинено, морську ділянку державного кордону з Росією, включаючи межі виключної (морської) економічної зони, не визначено. Україна докладатиме усіх зусиль для повернення захоплених територій під юрисдикцію держави із подальшим завершенням процесу договірно-правового оформлення державного кордону.

Окрім державних кордонів, усередині державної території виділяють межі адміністративно-територіальних одиниць (штатів, областей, кантонів, земель та інших) та економічних районів, а в окремих випадках унаслідок військової агресії або анексії території можуть встановлюватися тимчасові кордони – «лінії розмежування», які потребують особливого порядку їх перетинання та організації державного контролю за переміщенням фізичних осіб, транспортних засобів і товарів.

Унаслідок військової агресії РФ стосовно України остання втратила контроль над територією АРК і частиною території адміністративно-територіальних одиниць Донецької та Луганської областей. У квітні 2014 року ВР України вони були законодавчо визнані «тимчасово окупованими територіями» з особливим правовим статусом. «Тимчасово окуповані території України» – це територія України, яка контролюється РФ унаслідок анексії Криму, а також керованими Росією незаконними збройними формуваннями Донецької і Луганської «народних республік», визнаних терористичними організаціями [6].

Правовий режим тимчасово окупованої території був юридично визначений у нормах Закону «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» із наступним урегулюванням в Законі «Про суверенітет України над Донбасом» [7]. Надалі Указом Президента України були точно визначені географічні координати лінії розмежування на Донбасі та перелік тимчасово окупованих територій Донбасу [8].

Отже, з'явився новий термін, що визначає лінію, де закінчується формальна юрисдикція держави та відбувається державний контроль за

переміщенням осіб і транспортних засобів. Постановою Уряду «Про затвердження Порядку в'їзду осіб, переміщення товарів на тимчасово окуповані території у Донецькій та Луганській областях і виїзду осіб, переміщення товарів з таких територій» було затверджено визначення лінії розмежування, під якою розуміють «умовну лінію на місцевості між тимчасово окупованими територіями і контрольованими територіями, яка проходить по передньому краю передових позицій Об'єднаних сил» [9].

Важливим чинником регулювання прикордонної діяльності в Україні є формування ефективної системи охорони державного кордону, в якій важливе місце відводиться ДПС України. Вона є ключовим органом серед суб'єктів здійснення прикордонної політики і забезпечення прикордонної безпеки держави. Сфера діяльності ДПС України стосується багатьох аспектів забезпечення прикордонної безпеки держави – політичного, економічного, екологічного, воєнного, суто правоохоронного.

Перелік повноважень ДПС України щодо здійснення прикордонного контролю був визначений на рівні установчого акту – Закону України «Про Державну прикордонну службу України». Закон у ст. 2 визначає такі основні її функції: 1) охорона державного кордону України на суші, морі, річках, озерах та інших водоймах із метою недопущення незаконної зміни проходження його лінії, забезпечення дотримання режиму державного кордону і прикордонного режиму; 2) здійснення в установленому порядку прикордонного контролю і пропуску через державний кордон України та до тимчасово окупованої території і з неї осіб, транспортних засобів, вантажів, а також виявлення і припинення випадків незаконного їх переміщення; 3) охорона суверенних прав України в її виключній (морській) економічній зоні та контроль за реалізацією прав і виконанням зобов'язань у цій зоні інших держав, українських та іноземних юридичних і фізичних осіб, міжнародних організацій; 4) ведення розвідувальної, інформаційно-аналітичної та оперативно-розшукової діяльності в інтересах забезпечення захисту державного кордону України; 5) участь у боротьбі з організованою злочинністю і протидія незаконній міграції на державному кордоні України та в межах контрольованих прикордонних районів; 6) участь у заходах, спрямованих на боротьбу з тероризмом, а також припинення діяльності незаконних воєнізованих або збройних формувань (груп), організованих груп і злочинних орга-

нізацій, які порушили порядок перетинання державного кордону України; 7) участь у здійсненні державної охорони місць постійного і тимчасового перебування Президента України та посадових осіб; 8) охорона закордонних дипломатичних установ; 9) координація діяльності військових формувань і відповідних правоохоронних органів, пов'язаної із захистом державного кордону України і пропуску до тимчасово окупованої території та із неї, а також діяльності державних органів, які здійснюють різні види контролю під час перетинання державного кордону України і пропуску до тимчасово окупованої території та із неї або беруть участь у забезпеченні режиму державного кордону, прикордонного режиму і режиму у пунктах пропуску через державний кордон України та у контрольних пунктах в'їзду-виїзду [10].

Виконання зазначених функцій є оперативно-службовою діяльністю ДПС України, яка характеризується правоохоронною спрямованістю. Можна погодитись із думкою А.М. Притули про розуміння правоохоронної діяльності ДПС України через її такі характерні риси: по-перше, спрямованість на охорону і захист прав та законних інтересів громадян, юридичних осіб, соціуму загалом і держави та забезпечення виконання ними своїх обов'язків; по-друге, її початок пов'язаний зазвичай із юридичним фактом – повідомленням про правопорушення або необхідністю запобігання йому; по-третє, здійснюється вона тільки на підставі закону та відповідно до закону (тобто певний вид правоохоронної діяльності має бути передбачений чинним законодавством), а в окремих випадках – винятково у встановлених правничих процедурах [11, с. 14].

У 2009 році Верховна Рада України прийняла Закон «Про прикордонний контроль». Уперше на державному рівні прикордонний контроль визначено як державний вид контролю, який здійснює винятково ДПС України. У нормах цього закону був закріплений принцип пріоритетності безпечного складника прикордонного контролю та його правоохоронну спрямованість; це насамперед протидія незаконній міграції, торгівлі людьми, незаконному переміщенню через кордон осіб, зброї, наркотиків, боєприпасів, вибухових речовин. Водночас із завдань ДПС України під час прикордонного контролю вилучено фіскальні та інші невластивні їй функції. Статтею 25 цього закону закріплено координуючу роль прикордонників у пунктах пропуску, а право визначати і затверджувати технології пропуску надано тільки керівникам підрозділів ДПС України [12].

Відповідно до Рішення Ради національної безпеки і оборони України «Про Стратегію воєнної безпеки України» від 21 березня 2021 року, введеного в дію Указом Президента України від 25 березня 2021 року № 121/2021, ДПС України визначена однією із складників сектору безпеки та оборони [13].

На нашу думку, це вкрай важливий документ у сучасних умовах. Зокрема, у п. 2. Загальних положень «Стратегії воєнної безпеки України» визначено, що «захист суверенітету і територіальної цілісності України – найважливіша функція держави, справа всього українського народу. Реалізація цієї норми Конституції України в умовах екзистенційної воєнної загрози національній безпеці, зростання дефіциту фінансових ресурсів і дисбалансу воєнних потенціалів України і РФ зумовлює необхідність розроблення нової стратегії воєнної безпеки, яка базується на всеохоплюючій обороні України [13].

Висновки. Виходячи з аналізу нормативно-правових актів і наукових праць із питання правового статусу державного кордону, було встановлено, що законодавче трактування державного кордону України та режиму державного кордону

концептуально збігається із доктринальним розумінням цих понять.

Стосовно змісту правового статусу державного кордону України можна зробити висновок, що він є сукупністю відносин у межах комплексного правового інституту, норми якого регламентують питання встановлення, функціонування, захисту та охорони державного кордону.

Протягом тридцяти років незалежності Україною було розроблено і запроваджено доволі ґрунтовну нормативно-правову базу із питань державних кордонів і його режиму, однак унаслідок останніх подій у міжнародному і внутрішньополітичному житті певні правові положення її вже є застарілими і не цілком відображають сучасні реалії та національні інтереси, насамперед не забезпечують повною мірою територіальну цілісність України, її національну безпеку загалом і прикордонну безпеку зокрема.

Подальший розвиток державного регулювання у сфері діяльності ДПС України, на нашу думку, повинен одночасно відбуватись із проведенням правової реформи, виробленням заходів із вдосконалення законодавчої бази її функціонування, яка повинна передбачити адаптацію прикордонного законодавства України до законодавства Євросоюзу.

Список літератури:

1. Купрієнко Д.А., Дем'янюк Ю.А., Діденко О.В. Державна територія і державний кордон. Хмельницький : Видавництво НАДПСУ, 2014. 256 с.
2. Мостиський А. Б. Міжнародно-правова основа державних кордонів України : автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.10 / Київський державний університет. Київ, 1993. 27 с.
3. Березенко В.В. Правовий режим державного кордону : дис. ... канд. юрид. наук, Київ, 2017. 247 с.
4. Про державний кордон України : Закон України від 7 листопада 1991 р. № 1777-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України* (ВВР). 1992. № 2. Ст. 5.
5. Цимбалістий Т.О. Державний кордон України: конституційно-правовий статус : навч. посібник. Хмельницький : Вид. НАПВУ, 2000. 204 с.
6. Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України: Закон України від 15.04.2014 р. № 1207-VII. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua>. (дата звернення: 03.10.2021).
7. Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України над тимчасово окупованими територіями в Донецькій та Луганській областях : Закон України від 18.01.2018 р. № 2268-VIII. *Голос України* від 03.02.2018. № 37.
8. Про межі та перелік районів, міст, селищ і сіл, частин їх територій, тимчасово окупованих у Донецькій та Луганській областях : Указ Президента України від 07 лютого 2019 р. № 32/2019. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua>. (дата звернення: 03.10.2021).
9. Про затвердження Порядку в'їзду осіб, переміщення товарів на тимчасово окуповані території у Донецькій та Луганській областях і виїзду осіб, переміщення товарів з таких територій : Постанова КМ України від 17.07.2019. № 815. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua>. (дата звернення: 03.10.2021).
10. Про Державну прикордонну службу України : Закон України від 03.04.2003 № 661-IV. *Відомості Верховної Ради України*, 2003. № 27. Ст. 208.
11. Притула А. Визначення статусу Державної прикордонної служби України. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України. Юридичні науки*. 2018. Вип. 3. С. 6–17.
12. Про прикордонний контроль : Закон України від 05.11.2009 р. № 1710-VI. *Відомості Верховної Ради України* (ВВР). 2010. № 6. Ст. 46.

13. Про Стратегію воєнної безпеки України : Указ Президента України від 25 березня 2021 року № 121/2021. URL: [http:// zakon1. rada. gov.ua](http://zakon1.rada.gov.ua). (дата звернення: 03.10.2021).

Rybachenko S.P., Baranov S.A. BORDER AS AN OBJECT OF PROTECTION OF UKRAINE'S SOVEREIGNTY BY THE STATE BORDER SERVICE

The article substantiates the relevance of the chosen topic. A general analysis of research on defining the concepts of state territory and state border and the legal basis for their protection by a special law enforcement agency of the State Border Guard Service of Ukraine (hereinafter – the State Border Service of Ukraine).

Based on the analysis of the positions of leading scholars on constitutional, international and administrative law, who comprehensively studied the issues of the state border and state territory, their scientific concept and content were revealed. The authors propose to clarify the concept of «state border» and «administrative and regulatory activities of the State Tax Service of Ukraine.»

In the process of studying the concepts of the state border, its main functions were considered and the types of international borders were analyzed.

Problematic theoretical issues of the content of the scientific categories «state border» and «state territory» in the context of ensuring their protection and protection by units of the State Tax Service of Ukraine are considered.

The issue of appearance of such new categories in the administrative legislation and practical activity of the State Tax Service of Ukraine – as «demarcation line», «temporarily occupied territory», «controlled territory» and the characteristic of their legal content is investigated.

From the administrative and legal point of view, the content of the legislation is analyzed, which establishes the border regime rules and determines the administrative and legal basis for the protection of the state border of Ukraine and the demarcation line with the temporarily occupied territories.

The powers of the State Tax Service of Ukraine in settling border relations and ensuring the administrative procedure for citizens to cross the demarcation line are considered.

Conclusions and proposals have been formulated, which should contribute to further research of these problems, as well as to the improvement of the mechanism of legal regulation of the state border, as well as to the increase of the efficiency of its protection.

Key words: *state, state territory, state border, inviolability of the border, integrity of the state territory, protection of the state border, annexation, occupied territories, controlled territories, demarcation line, State Border Guard Service of Ukraine, functions of state border protection.*

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

УДК 343.1

DOI <https://doi.org/10.32838/TNU-2707-0581/2021.5/10>

Почтовий М.М.

Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ

СУБ'ЄКТ ЯК СИСТЕМОУТВОРЮЮЧИЙ ЕЛЕМЕНТ СКЛАДУ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ, ПЕРЕДБАЧЕНОГО СТ. 126-1 КК УКРАЇНИ

6 грудня 2017 року Законом України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України на виконання положень Конвенції Ради Європи про запобігання та боротьбу з насильством щодо жінок та домашнього насильства» № 2227-VIII Верховна Рада України як законодавчий орган внесла зміни до Кримінального кодексу України та передбачила кримінальну відповідальність за домашнє насильство. Однак ефективність кримінально-правової політики в цьому напрямі залишає бажати кращого. Так, за даними Єдиного державного реєстру судових рішень, станом на жовтень 2021 року зареєстровано 1123 вироки суду за вчинення домашнього насильства за ст. 126-1 КК України, що більше, ніж за весь 2020 рік (925 вироків). Крім того, відповідно до Єдиного звіту про кримінальні правопорушення за січень–вересень 2021 року за кримінальні правопорушення, передбачені ст. 126-1 КК України, 999 осіб не притягнуто до кримінальної відповідальності. Таким чином, з огляду на тенденції до зростання та проблемні питання під час доказування у кримінальному провадженні є об'єктивні підстави для впровадження нових кримінально-правових досліджень окремих ознак кримінального правопорушення, передбаченого ст. 126-1 КК України. Зокрема, це твердження стосується вивчення теми домашнього насильства. Більше того, воно є предметом кримінального правопорушення як системоутворюючий елемент домашнього насильства, по-перше, несе найповнішу інформацію про вчинення суспільно небезпечного діяння, по-друге, несе кримінальну відповідальність за вчинення дій, шкідливих для потерпілого, що спричинило суспільно небезпечні наслідки. Крім того, ефективна реалізація кримінально-правової політики забезпечує належний рівень довіри населення до правоохоронних органів та відновлює соціальну справедливість. У результаті автор встановив, що предмет домашнього насильства як системоутворюючий елемент кримінального правопорушення, передбаченого ст. 126-1 КК України, є спеціальним. Це, зокрема, виходить з того, що суб'єктом домашнього насильства може бути лише певна особа, що прямо передбачено ч. 2 ст. 3 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» від 7 грудня 2017 р. № 2229-VIII. Крім того, суб'єкт домашнього насильства характеризується як фізично осудна або обмежено осудна особа, якій на момент вчинення суспільно небезпечного діяння (дії чи бездіяльності) виповнилося 16 років. Крім того, встановлено, що відповідно до чинного законодавства України в окремих випадках за рішенням суду допускається можливість реєстрації шлюбу з 14 років. З урахуванням цього автор вбачає відкритим для обговорення питання зниження віку настання кримінальної відповідальності за вчинення домашнього насильства за ст. 126-1 КК України.

Ключові слова: суб'єкт кримінального правопорушення, вік, осудність, обмежена осудність, спеціальний суб'єкт.

Постановка проблеми. 6 грудня 2017 Законом України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради

Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами» № 2227-VIII Верховна Рада України як законодавчий орган державної влади

внесла зміни до Кримінального кодексу України (далі – КК України) та передбачила кримінальну відповідальність за домашнє насильство.

Однак ефективність кримінально-правової політики у цьому напрямі залишає бажати кращого. Так, відповідно до Єдиного державного реєстру судових рішень станом на жовтень 2021 року зареєстровано 1123 вироки суду за вчинення домашнього насильства, передбаченого ст. 126-1 КК України, що вже більше ніж за весь 2020 рік (925 вироків). Окрім цього, відповідно до Єдиного звіту про кримінальні правопорушення по державі за період з січня по вересень 2021 року обліковано 2016 кримінальних правопорушень, передбачених ст. 126-1 КК України, з яких у 999 кримінальних провадженнях осіб не притягнуто до кримінальної відповідальності.

Таким чином, з огляду на тенденції до зростання та проблемні питання під час доказування у кримінальному провадженні виникають об'єктивні підстави здійснення нових кримінально-правових досліджень окремих елементів складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 126-1 КК України. Зокрема, це твердження стосується дослідження суб'єкта домашнього насильства. Більше того, саме суб'єкт кримінального правопорушення як системоутворюючий елемент складу домашнього насильства, по-перше, несе у собі найповніші відомості вчинення суспільно небезпечного діяння, а по-друге, несе кримінальну відповідальність за вчинення шкідливих для потерпілого діянь, які спричинили суспільно небезпечні наслідки. Окрім цього, ефективна реалізація кримінально-правової політики забезпечує належний рівень довіри населення до правоохоронних органів та відновлює соціальну справедливість.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Кримінально-правові дослідження домашнього насильства, передбаченого ст. 126-1 КК України, здійснювали такі автори, як: О.М. Біловол, О.С. Бондаренко, А.А. Вознюк, В.В. Гальцова, О.М. Гумін, О.О. Дудоров, К.П. Задоя, К.В. Катеринчук, С.В. Мирославський, М.І. Панов, Л.К. Садонцева, А.О. Йосипів, М.І. Хавронюк, О.М. Храмцов, С.В. Щербак, С.В. Якімова та інші. Однак необхідно зазначити, що суб'єкт кримінального правопорушення, передбаченого ст. 126-1 КК України, не розглядався авторами як предмет окремих наукових досліджень, а лише відображався фрагментарно.

Мета статті зосереджується на дослідженні суб'єкта домашнього насильства, передбаченого ст. 126-1 КК України, та встановленні його ознак.

Виклад основного матеріалу. Якщо проаналізувати наукові публікації кримінально-правового характеру, то ми зможемо побачити, що суб'єкт є найменш дослідженим і найбільш обділеним увагою із чотирьох елементів складу кримінального правопорушення. Це, зокрема, завдяки, на перший погляд, простоті нормативного визначення суб'єкта та закріпленню окремої кримінально-правової норми у кримінальному законодавстві України, яка регламентує юридичне значення суб'єкта кримінального правопорушення.

Як наголошує В.В. Сухонос, кримінальне правопорушення є неможливим без особи, яка його вчинила, а тому це обов'язковий елемент складу кримінального правопорушення. У ч. 1 ст. 18 КК України визначається, що суб'єктом кримінального правопорушення може бути фізична осудна особа, яка скоїла злочин у віці, з якого відповідно до КК України може наставати кримінальна відповідальність [1]. Ба більше, автор зосереджує увагу, що за певних умов кримінальне правопорушення може вчинити будь-яка особа. Проте суб'єктом кримінального правопорушення може бути лише та особа, яка має ознаки, встановлені кримінальним законом, – бути фізичною осудною особою, яка досягла певного віку (ст. 18 КК України) [2, с. 63].

Із визначення, запропонованого у ч. 1 ст. 18 КК України, вбачаються закономірні ознаки суб'єкта (загального суб'єкта) кримінального правопорушення. Це, по-перше, фізична особа, по-друге, осудна, і по-третє, відповідного віку, з якого може настати кримінальна відповідальність.

Відповідно до ч. 2 ст. 18 КК України законодавцем надається визначення спеціального суб'єкта кримінального правопорушення. Так, спеціальним суб'єктом кримінального правопорушення є фізична осудна особа, яка вчинила у віці, з якого може наставати кримінальна відповідальність, кримінальне правопорушення, суб'єктом якого може бути лише певна особа [1].

Таким чином, виходячи із диспозиції ст. 126-1 КК України суб'єкт домашнього насильства є спеціальним, адже ним може бути лише певна особа. Це, зокрема, виходить із розуміння ч. 2 ст. 3 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» від 7 грудня 2017 року № 2229-VIII.

Так, до вичерпного переліку таких осіб входять: 1) подружжя; 2) колишнє подружжя; 3) наречені; 4) мати (батько) або діти одного з подружжя (колишнього подружжя) та інший з подружжя (колишнього подружжя); 5) особи, які спільно

проживають (проживали) однією сім'єю, але не перебувають (не перебували) у шлюбі між собою, їхні батьки та діти; 6) особи, які мають спільну дитину (дітей); 7) батьки (мати, батько) і дитина (діти); 8) дід (баба) та онук (онука); 9) прадід (прабаба) та правнук (правнучка); 10) вітчим (мачуха) та пасинок (падчерка); 11) рідні брати і сестри; 12) інші родичі: дядько (тітка) та племінник (племінниця), двоюрідні брати і сестри, двоюрідний дід (баба) та двоюрідний онук (онука); 13) діти подружжя, колишнього подружжя, наречених, осіб, які мають спільну дитину (дітей), які не є спільними або всиновленими; 14) опікуни, піклувальники, їхні діти та особи, які перебувають (перебували) під опікою, піклуванням; 15) прийомні батьки, батьки-вихователі, патронатні вихователі, їхні діти та прийомні діти, діти-вихованці, діти, які проживають (проживали) у сім'ї патронатного вихователя [3].

Окремої уваги заслуговує думка А.В. Ландіної. Як зазначає науковець, на перший погляд, у визначенні, запропонованому законодавцем, досить повно викладені всі ознаки, які можуть бути наявними у спеціального суб'єкта. Але у жодній нормі кримінального законодавства не визначено, які критерії можуть визначати особу як спеціального суб'єкта, яким способом має бути визначено у відповідній нормі КК України, що передбачає відповідальність за вчинене кримінальне правопорушення, ознаки спеціального суб'єкта кримінального правопорушення. Тому, на думку правника, визначення спеціального суб'єкта кримінального правопорушення вимагає більш чіткого формулювання [4, с. 56].

Ба більше, необхідно зауважити, що спеціальний суб'єкт кримінального правопорушення (ч. 2 ст. 18 КК України) характеризується додатковим переліком ознак порівняно із суб'єктом кримінального правопорушення (ч. 1 ст. 18 КК України).

Так, вдало наголошують П.С. Берзін та В.О. Гацелюк, що як елемент складу кримінального правопорушення суб'єкт характеризується певними ознаками, які поділяються на обов'язкові та додаткові. До обов'язкових ознак суб'єкта кримінального правопорушення належать: фізична особа; загальний вік, з якого може наставати кримінальна відповідальність; осудність особи. Відсутність будь-якої із цих обов'язкових ознак указує на відсутність суб'єкта злочину взагалі. У тих випадках, коли, окрім обов'язкових ознак суб'єкта кримінального правопорушення, передбачаються його додаткові ознаки, їх (ознак) наяв-

ність (сукупність) дає змогу охарактеризувати суб'єкта кримінального правопорушення як спеціального. Ознаки такого спеціального суб'єкта можуть закріплюватись в окремих нормах КК України або визначатись тлумаченням їх окремих положень. У разі відсутності будь-якої ознаки спеціального суб'єкта наявність складу кримінального правопорушення, елементом якого є такий суб'єкт, виключається. Проте, наголошують правники, в окремих випадках відсутність усіх ознак спеціального суб'єкта не означає відсутності складу іншого кримінального правопорушення, суб'єкт якого є загальним, або зміст спеціального суб'єкта цього кримінального правопорушення (іншого правопорушення) передбачає сукупність його інших ознак [5, с. 146].

Відповідно до ч. 1 ст. 24 Цивільного кодексу України від 16 січня 2013 року № 435-IV фізична особа – це жива людина, яка від моменту її народження має цивільну правоздатність [6]. Разом із тим, як зазначає Н.В. Волкова, саме людина, фізична особа була і залишається нині центральною ланкою права, що зумовлене двома основними причинами: по-перше, людина є творцем права, оскільки саме вона створює об'єктивне право і залучає його для регулювання відносин у суспільстві; по-друге, людина є найпоширенішим учасником наявних правових зв'язків, саме завдяки їй правові норми трансформуються в конкретні права та обов'язки суб'єктів правовідносин [7, с. 1].

Вік, з якого особа може нести кримінальну відповідальність, відповідно до ч. 1 ст. 22 КК України становить шістнадцять років, у вичерпному переліку випадків кримінальна відповідальність може наставати з чотирнадцяти років (ч. 2 ст. 22 КК України).

Зазначені вище положення кримінального законодавства узгоджуються із Сімейним кодексом України, де у ст.ст. 22 та 23 вказується, що шлюбний вік для чоловіків та жінок встановлюється у вісімнадцять років. За заявою особи, яка досягла шістнадцяти років, за рішенням суду їй може бути надане право на шлюб, якщо буде встановлено, що це відповідає її інтересам [8].

Так, 03.10.2013 року ОСОБА_1 звернувся до суду із заявою про надання права на шлюб з ОСОБА_2. На обґрунтування заявлених вимог зазначив, що бажає укласти шлюб з ОСОБА_2, проте, звернувшись до органів РАЦС з питання подачі заяви на реєстрацію шлюбу, отримав відмову у зв'язку з тим, що йому не виповнилось 18 років. Також зазначив, що ромськими

звичаями передбачені ранні шлюби. Такий звичай їхньої національної меншини – циган, до числа яких він належить, є характерним. При цьому християнська релігія, яку він сповідує, передбачає обов'язкову реєстрацію шлюбу. Тому реєстрація шлюбу не буде суперечити їхнім традиціям та буде відповідати його інтересам та інтересам його майбутньої сім'ї [9].

Це, зокрема, виходить зі змісту ч. 1 ст. 11 Сімейного кодексу України, відповідно до якого у разі вирішення сімейного спору суд за заявою заінтересованої сторони може врахувати місцевий звичай, а також звичай національної меншини, до якої належать сторони або одна з них, якщо вони не суперечать вимогам цього Кодексу, інших законів та моральним засадам суспільства [8].

Однак поряд із тим необхідно звернути увагу на Постанову Пленуму Верховного Суду України «Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про право на шлюб, розірвання шлюбу, визнання його недійсним та поділ спільного майна подружжя» від 21 грудня 2007 року № 11.

Так, відповідно до останньої допускається можливість розгляду заяви про надання особі, яка досягла чотирнадцяти років, права на шлюб (ст. 23 Сімейного кодексу України), що розглядається судом в окремому провадженні (ст. 239 Цивільного процесуального кодексу України). Причому заперечення батьків (піклувальників) щодо надання права на шлюб не є підставою для відмови у задоволенні заяви, оскільки головним критерієм для задоволення заяви про надання права на шлюб є встановлення судом факту про відповідність такого права інтересам заявника [10].

Відповідно до ч.ч. 1, 3 ст. 293 Цивільного процесуального кодексу України окреме провадження – це вид непозовного цивільного судочинства, в порядку якого розглядаються цивільні справи про підтвердження наявності або відсутності юридичних фактів, що мають значення для охорони прав, свобод та інтересів особи або створення умов здійснення нею особистих немайнових чи майнових прав або підтвердження наявності чи відсутності неоспорюваних прав. У порядку окремого провадження розглядаються також справи про надання права на шлюб, про розірвання шлюбу за заявою подружжя, яке має дітей, за заявою будь-кого з подружжя, якщо один з нього засуджений до позбавлення волі, про встановлення режиму окремого проживання за заявою подружжя та інші справи у випадках, встановлених законом [11].

Отже, із системного аналізу Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про право на шлюб, розірвання шлюбу, визнання його недійсним та поділ спільного майна подружжя» від 21 грудня 2007 року № 11, Цивільного процесуального кодексу України, Сімейного кодексу України, Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» від 7 грудня 2017 року № 2229-VIII та КК України можемо побачити, що кримінальна відповідальність за домашнє насильство може наступати з 16 років. Але відповідно до чинного законодавства України допускається можливість реєстрації шлюбу з 14 років.

Ба більше, у зв'язку з тим, що домашнє насильство як кримінальне правопорушення, що передбачене ст. 126-1 КК України, не віднесене законодавцем до переліку статей, за які може наставати кримінальна відповідальність з чотирнадцяти років, видається, що суб'єкт домашнього насильства характеризується загальним віком кримінальної відповідальності, тобто 16 років.

Подібне питання домашнього насильства було порушене В.С. Березняком. Так, автор заявив сміливі пропозиції щодо внесення змін до ст. 126-1 КК України шляхом доповнення статті приміткою з роз'ясненням визначення як «етнічні верстви населення» [12, с. 36]. Однак, на нашу думку, така пропозиція не вирішує питання по суті.

Наступною обов'язковою ознакою домашнього насильника як суб'єкта кримінального правопорушення, передбаченого ст. 126-1 КК України, є осудність. Так, особа під час вчинення домашнього насильства повинна усвідомлювати свої дії (бездіяльність) і керувати ними. Разом із тим підлягає кримінальній відповідальності за домашнє насильство і обмежено осудна особа, яка через наявний у неї психічний розлад не була здатна повною мірою усвідомлювати свої дії (бездіяльність) та (або) керувати ними. Стан алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння також не звільняє домашнього кривдника від кримінальної відповідальності [1].

Отже, в результаті дослідження було встановлено, що суб'єкт домашнього насильства як системоутворюючий елемент кримінального правопорушення, передбаченого ст. 126-1 КК України, є спеціальним. Це, зокрема, виходить із того, що суб'єктом домашнього насильства може бути лише певна особа, що прямо передбачено у ч. 2 ст. 3 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому

насилльству» від 7 грудня 2017 року № 2229-VIII. Окрім цього, суб'єкт домашнього насилльства характеризується як фізична осудна або обмежено осудна особа, яка на момент вчинення суспільно небезпечного діяння (дії або бездіяльності) досягла 16-річного віку.

Окрім цього, було встановлено, що відповідно до чинного законодавства України в окремих випадках за рішенням суду допускається можли-

вість реєстрації шлюбу з 14 років. З урахуванням цього вбачаємо відкритим до дискусії питання зменшення віку кримінальної відповідальності за вчинення домашнього насилльства, передбаченого ст. 126-1 КК України.

Перспективним напрямом подальших наукових досліджень вважаємо аргументацію доцільності/недоцільності зменшення віку кримінальної відповідальності за домашнє насилльство.

Список літератури:

1. Кримінальний кодекс України : Кодекс від 05.04.2001 № 2231-III. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.
2. Сухонос В.В. Склад злочину: закон, теорія та практика : монографія. Суми : Університетська книга. 2018. 200 с.
3. Про запобігання та протидію домашньому насилльству в сім'ї : Закон України від 07.12.2017 № 2229-VIII. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2229-19/paran67#n67>.
4. Ландіна А.В. Спеціальний суб'єкт злочину: порівняльно-правовий аспект. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2018. № 1 (10). С. 54–63.
5. Берзін П.С., Гацелюк В.О. Суб'єкт злочину. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2013. № 1 (1). С. 144–159.
6. Цивільний кодекс України : Кодекс від 16 січ. 2003 р. № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>.
7. Волкова Н.В. Цивільно-правові засоби індивідуалізації фізичних осіб : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Одеса, 2008.
8. Сімейний кодекс України : Кодекс від 10 січ. 2002 р. № 2947-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text>.
9. Матеріали Єдиного державного реєстру судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/34769129>.
10. Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про право на шлюб, розірвання шлюбу, визнання його недійсним та поділ спільного майна подружжя : Постанова від 21 груд. 2007 р. № 11. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0011700-07#Text>.
11. Цивільний процесуальний кодекс України : Кодекс від 18 бер. 2004 р. № 1618-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>.
12. Березняк В.С., Сальнікова М.А. Домашнє насилльство: до проблематики питання через призму кримінального законодавства. *Актуальні проблеми забезпечення публічного порядку та безпеки в сучасних умовах: вітчизняний та міжнародний досвід* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (ДДУВС, 25 жовт. 2019 р.). Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2019. С. 32–36.

Pochtovy M.M. SUBJECT AS A SYSTEM-FORMING ELEMENT OF THE CRIMINAL OFFENSE OF THE PROVIDED ART. 126-1 OF THE CRIMINAL CODE OF UKRAINE

December 6, 2017 Law of Ukraine “On Amendments to the Criminal and Criminal Procedure Codes of Ukraine to implement the provisions of the Council of Europe Convention on Preventing and Combating Violence against Women and Domestic Violence” No. 2227-VIII the Verkhovna Rada of Ukraine as a legislative body amended the Criminal Code of Ukraine and provided for criminal liability for domestic violence. However, the effectiveness of criminal law policy in this direction leaves much to be desired. Thus, according to the Unified State Register of Court Decisions, as of October 2021, 1.123 court verdicts were registered for committing domestic violence under Art. 126-1 of the Criminal Code of Ukraine, which is more than for the whole of 2020 (925 sentences). In addition, in accordance with the Unified Report on Criminal Offenses by State for the period from January to September 2021, 2016 criminal offenses under Art. 126-1 of the Criminal Code of Ukraine, of which 999 persons have not been prosecuted in criminal proceedings. Thus, taking into account the tendencies to growth and problematic issues during the evidence in criminal proceedings, there are objective grounds for the implementation of new criminal law studies of certain elements of the criminal offense under Art. 126-1 of the Criminal Code of Ukraine. In particular, this statement applies to the study of the subject of domestic violence. Moreover, it is the subject of the criminal offense, as a system-forming element of domestic violence, firstly, carries the most complete information about the commission of a socially

dangerous act, and secondly, is criminally liable for committing acts harmful to the victim that caused socially dangerous consequences. In addition, the effective implementation of criminal law policy ensures an adequate level of public confidence in law enforcement agencies and restores social justice. As a result, the author found that the subject of domestic violence, as a system-forming element of a criminal offense under Art. 126-1 of the Criminal Code of Ukraine is special. This, in particular, proceeds from the fact that the subject of domestic violence can be only a certain person, which is expressly provided for in Part 2 of Art. 3 of the Law of Ukraine "On Prevention and Counteraction to Domestic Violence" of December 7, 2017 No. 2229-VIII. In addition, the subject of domestic violence is characterized as a physically sane or partially sane person who has reached 16 years of age at the time of committing a socially dangerous act (action or omission). In addition, it was established that in accordance with the current legislation of Ukraine, in some cases, by court decision, the possibility of registration of marriage from 14 years is allowed. Given this, the author sees open to discussion the issue of reducing the age of criminal liability for committing domestic violence under Art. 126-1 of the Criminal Code of Ukraine.

Key words: *subject of criminal offense, age, sanity, insanity, special subject.*

Тимошенко В.І.

Національна академія внутрішніх справ

СОЦІОЛОГІЯ ЗЛОЧИННОСТІ У СУЧАСНОМУ СВІТІ

У статті розглянуто соціологію злочинності як галузь юридичної соціології (наукового напрямку соціології і правознавства), що досліджує злочинність із погляду на юридичний, соціологічний, психологічний, психіатричний, антропологічний та інші підходи.

Світова наука розглядає криминологію саме як соціологію злочинності – найбільш розвинуту частину девіантології. Злочин є різновидом девіантної поведінки з погляду на соціологію. Однак якщо для соціології має значення будь-яка девіантна поведінка, то для соціології злочинності значущою є лише та девіантна поведінка, яка є різновидом поведінки правової. Обґрунтовано думку, що дослідження злочинності має відбуватись із застосуванням принципів, понять, категорій і методів, вироблених наукою, об'єктом якої є саме суспільство. Такою наукою є соціологія.

Соціологічна характеристика злочинності прямо пов'язана зі соціоструктурною організацією суспільства, його соціально-політичною структурою, специфікою організації політичних, соціальних, економічних інститутів, традиціями, звичаями, мораллю тощо. Специфіка і рівень злочинності, як відомо, визначаються культурними цінностями і соціальними цілями та ідеалами, що домінують у тому чи іншому суспільстві. Зі зміною таких цінностей та ідеалів змінюється і поняття «злочинність».

Проаналізовано поняття «злочин» у різні історичні епохи. Норми, як юридичні, так і моральні, порушувалися завжди, на кожному етапі розвитку людства. У докапіталістичну епоху злочин сприймався переважно як індивідуальний вибір, як трагедія, яку переживає особистість. У ХХ столітті злочин перестав бути вибором особистості і втратив риси трагедії. Як у житті, так і в літературі злочин став буденним соціальним явищем, одним зі способів вирішення життєвих проблем, передусім проблем економічних. Тривалий час і злочинність розглядали як соціальне явище. Нині ж ми не можемо погодитись із визначенням злочинності як «соціального явища». Злочинність можна розглядати як сукупність соціальних явищ. Водночас слід визнати, що злочинність невіддільна від суспільства, яке створює можливість скоєння злочину. Злочинець реалізує цю можливість, він є лише знаряддям, проявом властивостей і характеристик суспільства.

Ключові слова: злочин, злочинність, соціологія злочинності, суспільство, девіантна поведінка, криминологія.

Постановка проблеми. Актуальною проблемою сучасної юридичної науки є розроблення низки положень криминологічної теорії як упорядкованої системи знань, яка досліджує і пояснює той складник соціальної реальності, який пов'язаний із виявленням проблем боротьби зі злочинністю, знаходженням ефективних засобів її стримування та виробленням наукових рекомендацій щодо підвищення ефективності практичної діяльності з попередження злочинності. Сучасна криминологія потребує нових знань про причини злочинності, особу злочинця. Більшість криминологів не сумніваються у соціальній природі злочинності та розглядають її як продукт суспільства, культури, а криминологію – як соціологію злочинності. Результати новітніх емпіричних досліджень переконливо свідчать про подальший розвиток теорій, які вбачають основну причину

злочинності та окремих її видів у самій структурі суспільства, у соціально-економічній нерівності, у культурі, у способі існування конкретних спільнот. Усвідомлення того факту, що криминологія без широкого бачення соціального процесу була би неповноцінною наукою, а соціологія без концепції порушення норм і контролю була би неповною дисципліною, змушує нас звертатись до проблем соціології злочинності. Зазначені обставини визначають **актуальність** теми дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розвиток соціології злочинності у сучасному світі привертає увагу науковців, як криминологів, так і соціологів. Відповідним дослідженням присвятили свої праці Г.А. Аванесов, Ю.М. Антонян, О.М. Бандурка, В.А. Бачинін, Т.З. Герасимів, Я.І. Гілінський, О.М. Джуґа, А.І. Долгова, С.М. Іншаков, Ю.Ю. Комлев, О.М. Костенко,

В.М. Кудрявцев, В.В. Лунев, Г.А. Чернявська, Д.А. Шестаков, О.М. Яковлев та інші. Зокрема, Я.І. Гілінський детально розглянув основні форми девіантності – злочинність, корупцію, тероризм, наркотизм, алкоголізм, самогубство, проституцію тощо, а також теорію та основні напрями соціального контролю девіантності [1]. Вплив соціальних трансформацій на злочинність простежив Д.А. Шестаков [2]. Соціальну зумовленість злочинної поведінки розглядав В.А. Бачинін, який наголошував на недосконалості соціального світу. Ця недосконалість поширюється і на людину та проявляється у її поведінці [3]. Характеристика методології прихильників соціологічних теорій злочинності минулого і сучасності подається у численних працях Ю.Ю. Комлева [4]. Дослідженню соціальних аномалій, соціопсихології волі і свідомості злочинця, проблем соціальної культури особи присвятив свої праці О.М. Костенко [5]. Однак думки науковців розходяться у виборі методологічних підходів до дослідження сутності злочинності і її тлумачення, в аналізі зв'язку злочинності із соціоструктурною організацією суспільства. Для планування ефективних заходів із боротьби зі злочинністю потрібно визначитися щодо зазначених проблем. Причиною звернення до запропонованої теми є також поява новітніх соціологічних теорій, які пропонують нове тлумачення злочинності.

Метою роботи є аналіз основних тенденцій соціології злочинності у сучасному світі і дослідження ідей прихильників соціологічного напрямку у кримінальному праві і кримінології щодо сутності злочинності задля її попередження.

Методологічною основою роботи стала система філософсько-світоглядних, загальнонаукових та спеціально-наукових методів, зокрема формально-логічний, системний, структурно-функціональний, формально-юридичний, історичний, метод порівняння.

Виклад основного матеріалу. Соціологія злочинності (*англ.* sociology of criminality) – це галузь юридичної соціології (наукового напрямку соціології і правознавства), яка досліджує злочинність із погляду на юридичний, соціологічний, психологічний, психіатричний, антропологічний та інший її аспект. Предмет дослідження соціології злочинності у вітчизняній науці співпадає із предметом дослідження кримінології [6].

Методологічну основу соціології злочинності становлять поняття і категорії загально-соціологічні, соціально-психологічні, соціології особистості та поведінкової психології.

Світова наука розглядає кримінологію саме як соціологію злочинності – найбільш розвинуту частину девіантології. Девіантологічний підхід набув поширення в європейській кримінологічній літературі. Злочин є різновидом девіантної поведінки з погляду на соціологію. Однак для соціології має значення будь-яка девіантна поведінка, а для соціології злочинності значущою є лише та девіантна поведінка, яка є різновидом поведінки правової, підконтрольної свідомості та волі індивідуальних або колективних суб'єктів, передбачена нормами права і така, що тягне за собою юридичні наслідки [7].

Зарубіжна кримінологія, насамперед англо-американська, протягом значної частини своєї історії розвивається як соціологія кримінальної поведінки. У науці про злочинність у США традиційно переважає соціологічна парадигма і соціологічна методологія, хоч і використовуються досягнення інших галузей знань. Нині кримінологія, як зарубіжна, так і вітчизняна, є міждисциплінарною сферою інтересу низки соціальних наук, вона спирається на результати досліджень фахівців різних галузей знань.

Першість в обґрунтуванні злочинності як норми соціального життя належить засновнику французької соціологічної школи Емілю Дюркгейму. На його думку, свобода досяжна у тому разі, якщо є можливості відхилення у різні сторони – до ідеалу і в протилежному напрямі заперечення ідеалів і норм. Відповідно, якщо є можливості самовираження для ідеалістів і романтиків, героїв і мучеників, мають бути також можливості самовираження і для злочинців. У будь-якій системі завжди є присутніми деструктивно-дезінтегративні засади. Для соціальної системи одним із таких джерел дезінтеграції є злочинність, яка змушує систему перебувати у стані робочої напруги, перешкоджає її закостенінню, змушує шукати нові форми майбутньої моралі.

Зовнішнім вираженням сутності злочинності є конкретні кримінальні правопорушення. Тому предметом дослідження кримінології є окремі злочинні акти та окремі злочинці, узяті загалом для виявлення закономірностей досліджуваних випадків вчинення злочинів цього виду за конкретних умов місця і часу. Але якщо злочинність є не просто результатом особистих і довільних рішень окремих осіб вчинити заборонені кримінальним законом дії, якщо це системне утворення, пов'язане із суспільним життям, то дослідження злочинності має відбуватись із застосуванням принципів, понять, категорій і методів, вироблених наукою, об'єктом

якої є саме суспільство. Такою наукою є соціологія. Тому і криминологія (наука про злочинність) дуже часто розглядається як частина або розділ науки про суспільство (соціології) [8].

Термін «злочинність» стосується сукупності актів поведінки, діянь, значущих для соціуму. Водночас він свідчить про оцінку певних категорій таких діянь як кримінальних правопорушень. Отже, злочинність можна розглядати як єдність об'єктивного і суб'єктивного, тобто соціально значущих актів поведінки і діяльності держави, вираженої у кримінальному законі.

У кримінальному правопорушенні проявляються властивості людської особистості. Акт поведінки людини є результатом вибору нею певного варіанту із числа можливостей, що надає навколишнє соціальне середовище. Між впливом зовнішнього середовища та актом індивідуальної поведінки знаходиться специфічне поле соціальної дії, на якому вступають у взаємодію різні закономірності, серед яких насамперед закономірності великих соціальних явищ, які втілюються у законі великих чисел (соціальне середовище), і закономірності індивідуальної поведінки (особистість людини). Стійкість системи «особистість-соціальне середовище» проявляється у відповідності характеристик, властивостей і форм поведінки людини вимогам суспільства і соціального середовища. Прикладом порушення нормальної взаємодії особистості із соціальним середовищем може слугувати вчинення злочину, тобто порушення стійкого для цієї системи виду взаємодії особистості із соціальним середовищем [9].

Злочинність існувала в усі часи. Завжди були люди, незадоволені своїм становищем, такі, що прагнули його змінити, зокрема і способами, які засуджувалися їхніми сучасниками, незалежно від наявності писаних законів. Вічними злочинами можна назвати: вбивство, завдання шкоди здоров'ю, крадіжку, грабіж, розбій, зґвалтування, порушення встановленого порядку управління. Рівень і характер злочинності у різних соціально-економічних умовах і різних країнах суттєво корелює із конкретними обставинами життєдіяльності членів цього соціуму. Зі зміною суспільства змінюється і злочинність. Криміналізація і декриміналізація окремих видів посягань на інтереси і права тих чи інших категорій осіб визначається виникненням нових суспільних відносин, а також потребою суспільства у їхньому захисті.

Серед історичних різновидів поняття «злочинність» можна виділити такі варіанти, які послідовно виникали і сприймалися суспільством три-

валий час: релігійно-теологічний (середні віки); раціонально-гедоністський; антропологічний; психіатричний (Новий час); тоталітарно-ідеологічний (Новітній час); культурологічний (сучасність). Якщо перші п'ять видів поняття «злочинність» виходять із поляризації та об'єктивізації добра і зла, надаючи якісну визначеність поняттю «злочин», то культурологічне пояснення розглядає злочинність як різновид субкультури, розвиток якої функціонально зумовлений соціально-політичною організацією суспільства.

Аналогічно розглядалось і поняття злочину, яке до XX століття не розмежовувалося із поняттям «злочинність». Цікавим є той факт, що у докапіталістичну епоху злочин сприймався переважно як індивідуальний вибір, як трагедія, яку переживає особистість. У XX столітті злочин перестав бути вибором особистості і втратив риси трагедії. Як у житті, так і в літературі злочин став буденним соціальним явищем, одним із способів вирішення життєвих проблем, передусім проблем економічних.

Тривалий час і злочинність розглядали як соціальне явище. Нині ж ми не можемо погодитись із визначенням злочинності як соціального явища. Злочинність лише породжується соціальними явищами і процесами, проявляється у масштабі всього суспільства, найповніше виявляє себе через масу злочинів.

Поняття «злочин» держава визначає у кримінальному законі. Зокрема, згідно з ч. 1 ст. 11 Кримінального кодексу України злочином є передбачене цим Кодексом суспільно небезпечне винне діяння (дія або бездіяльність), вчинене суб'єктом злочину. Злочин – це завжди винне діяння осудного суб'єкта, який досяг певного віку, в якому він може усвідомлювати значення своїх вчинків і керувати ними.

Така ознака, як належність до соціальних явищ, яка завжди присутня у цьому понятті, не дозволяє розмежувати злочинність і злочин, девіантність, взаємодії у соціумі. Використовуючи цю ознаку, можна говорити про генезис злочинності, а не про її поняття [10].

Що ж є соціальними явищами? Це всі ті аспекти соціального життя, які є результатом спільної діяльності людей, що є прямим наслідком сформованих нині і у попередній період відносин між людьми. Соціальним явищем можна визнати певний окремий злочин, водночас не кожен злочин обов'язково є наслідком відносин між людьми, він може бути навіть психологічною потребою неосудної людини. Про попередні відносини між людьми не йдеться у випадку вчинення необережного злочину.

Доречно врахувати і ту обставину, що явище у філософії – це прояв, вираження сутності, те, у чому сутність виявляється. Феномен (грец. *φαινόμενον*, від *φαίνεσθαι* – бути видимим, здаватися) – явище, предмет, даний у чуттєвому спогляданні (у досвіді, що досягається за допомогою відчуттів). Феномен принципово відрізняється від ноумена, який залишається за межами досвіду і є предметом інтелектуального споглядання. Якщо терміном «ноумен» позначають приховану сутність предмета або явища, досягнути яку можна хіба що під час його глибокого вивчення, осмислення, умоглядного споглядання, то терміном «феномен» – результат впливу предмета на органи чуття, зовнішній прояв якоїсь речі, помилково сприйнятий як її сутність. Феноменом також називають незвичайне, рідкісне явище, винятковий факт [11].

Головною і найбільш істотною ознакою злочинності є сукупність злочинів, їхня повторюваність. Якщо широкого поширення набув якийсь один злочин, наприклад, шахрайство, у такому разі не можна говорити про злочинність, це буде лише широко поширене шахрайство. А от якщо мають місце масове шахрайство, розбої, грабежі, вбивства тощо і все це повторюється, то це вже злочинність. Отже, не буде коректним твердження, що злочинність – соціальне явище. Це сукупність соціальних явищ. Злочинність доцільно розглядати саме як сукупність злочинів одного або кількох видів, які мають масовий характер і закономірно повторюються у країні або окремому регіоні протягом певного періоду часу [12, с. 35-36].

Водночас слід визнати, що злочинність невіддільна від суспільства. Кількість і якість злочинів, їхні види задані організацією суспільства, злочинність – необхідний наслідок його організації. Суспільство створює можливість скоєння злочину. Злочинець реалізує цю можливість, він є лише знаряддям, проявом властивостей і характеристик суспільства.

Злочинність також можна пояснити як порушення соціалізації, коли людина або не засвоїла (чи не сприйняла) загальноновизнані соціальні норми або засвоїла лише негативні норми, які засуджуються у суспільстві. З'ясувати, чому так відбувається – це завдання низки наук, насамперед кримінології. На думку Ю.М. Антоняна, кримінологія потрібна для того, щоб зрозуміти себе,

свій стан і рушійні сили своєї поведінки [13]. Кримінологія має попереджати суспільство і державу про небезпеку, що їм загрожує через злочинність. Тобто ця наука має давати прогноз. Кримінологія не повинна виправдовувати злочинців, а лише пояснювати їхню поведінку із наукових позицій. Кримінологічний образ злочинця і злочинності обов'язково повинен переважати над їхніми образами, створеними завдяки суспільним уявленням і політичним впливам.

Висновки. Соціологічна характеристика злочинності прямо пов'язана із соціоструктурною організацією суспільства, його соціально-політичною структурою, специфікою організації політичних, соціальних, економічних інститутів, традиціями, звичаями, мораллю тощо. Специфіка і рівень злочинності, як відомо, визначаються культурними цінностями і соціальними цілями та ідеалами, що домінують у тому чи іншому суспільстві. Зі зміною таких цінностей та ідеалів змінюється і поняття про злочинність.

Нестабільні і непродумані трансформації економічної, політичної, соціальної і культурної сфер життя, порушення принципу рівності, несправедлива приватизація, різке соціальне розмежування, безробіття, інфляція, корупція, бідність, конфлікти у суспільстві – все це слід розглядати як соціальну основу злочинності.

Бездіяльність держави є основною детермінантою злочинності. На місце відсутнього правового регулювання суспільних відносин завжди приходять кримінальне його регулювання. Держава має належним чином виконувати всі свої функції. Лише комплексний вплив на всі сфери суспільного життя може істотно зменшити ймовірність злочину і знизити показники злочинності.

Детермінанти злочинності пов'язані переважно із самим суспільством, із його найгострішими суперечностями, із соціальною несправедливістю і соціальною нерівністю, нездоланими за умов нинішнього соціального простору. Деякі протиріччя історично долаються або мінімізуються, але з'являються все нові та нові кримінологічно значущі антагонізми, які детермінують злочинність. Світ змінюється. Змін потребує і юридична наука. Дослідження нових викликів і загроз потребують нових підходів. Через це соціологія злочинності, яка всебічно досліджує свій предмет, має істотні перспективи розвитку.

Список літератури:

1. Гишинский Я. Г. Девиантология: социология преступности, наркотизма, проституции, самоубийств и других «отклонений». Санкт-Петербург : «Юридический центр Пресс», 2004. 520 с. URL: <http://library.khpg.org/files/docs/1361798872.pdf>

2. Шестаков Д.А. Криминология: Новые подходы к преступлению и преступности: Криминогенные законы и криминологическое законодательство. Противодействие преступности в меняющемся мире : учебник. Санкт-Петербург : Изд-во «Юридический центр Пресс», 2006. 561 с.
3. Бачинин В.А. Социология : учебное пособие. Харьков : Консум, 2003. 576 с. URL: <http://politics.ellib.org.ua/pages-cat-179.html>
4. Комлев Ю.Ю. Криминология как социология преступности. *Вестник экономики, права и социологии*. 2017. № 2. С. 67–73. URL: <https://cyberleninka.ru/article/v/kriminologiya-kak-sotsiologiya-prestupnosti>
5. Костенко О.М. Основи соціально-натуралістичної юриспруденції та криминології : монографія. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2021. 140 с.
6. Яковлев А.М. Социология преступности. Социологический словарь. Отв. ред. Г.В. Осипов, Л.Н. Москвичев. Москва, 2014. URL: <http://ponjatija.ru/node/12686>
7. Тимошенко В.І. Соціологія злочинності. Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Т. 18: *Криминологія. Кримінально-виконавче право* / редкол.: В.І. Шахун (голова), В.І. Тимошенко (заст. голови) та ін. ; Нац. акад. прав. наук України ; Ін-т держави і права імені В.М. Корецького НАН України ; Нац. юрид. ун-т імені Ярослава Мудрого. 2019. С. 412–415.
8. Комлев Ю.Ю. Криминология как социология преступности. *Вестник экономики, права и социологии*. 2017. № 2. С. 67–73. URL: <https://cyberleninka.ru/article/v/kriminologiya-kak-sotsiologiya-prestupnosti>
9. Чернявская Г.А. Социология преступности : учебно-методический комплекс. Минск : Изд-во МГУ, 2014. С. 17-18, 19. URL: http://miu.by/rus/kaf_eup/kaf_download/25158_168714358.pdf
10. Шипунова Т.В. Подходы к объяснению преступности: противостояние или взаимодополнение. URL: http://deviantology.spb.ru/etc/publications/Shipunova-Podhody_k_obyasneniyu_prestupnosti.pdf
11. Лопухов А.М. Словарь терминов и понятий по обществознанию. 7-е изд. переб. и доп. Москва, 2013. URL: <http://ponjatija.ru/taxonomy/term/783>
12. Тимошенко В.І. Соціальна основа злочинності. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2018. № 2. С. 35–39.
13. Антонян Ю.М. Преступность, криминология, общество. *Вестник Нижегородской академии МВД России*. 2019. № 1 (45). С. 78. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/prestupnost-kriminologiya-obschestvo/viewer>

Tymoshenko V.I. SOCIOLOGY OF CRIME IN THE MODERN WORLD

The sociology of crime is considered as a branch of legal sociology (scientific field of sociology and jurisprudence), that examines crime in terms of legal, sociological, psychological, psychiatric, anthropological and other approaches.

World science considers criminology as a sociology of crime, i.e., the most advanced part of deviantology. Crime is a kind of deviant behavior from the point of view of sociology. On the one hand, any deviant behavior is important in terms of sociology. On the other hand, only that deviant behavior that is a kind of legal behavior is significant behavior from the point of view of the sociology of crime. In addition, the study of crime should take place with the use of principles, concepts, categories and methods developed by science, and the object of which is society itself.

The sociological characteristics of crime are directly related to the socio-structural organization of society, its socio-political structure, and the specifics of the organization of political, social, economic institutions, traditions, customs, morals, etc. The specifics and level of crime are known to be determined by cultural values and social goals and ideals that dominate in a given society. The concept of crime changes with the change of such values and ideals.

The concept of crime in different historical epochs is analyzed. Norms, both legal and moral, have always been violated at every stage of human development. In the pre-capitalist era, crime was perceived mainly as an individual choice, and as a tragedy experienced by the individual. In the twentieth century, crime ceased to be a choice of personality and lost the features of tragedy. Crime has become an everyday social phenomenon both in life and in literature. It has also become one of the ways to solve life's problems, especially economic ones. Moreover, criminality was seen as a social phenomenon for a long time. However, we cannot agree with the definition of crime as a "social phenomenon" now. Crime can be considered as a set of social phenomena. At the same time, it should be recognized that crime is inseparable from society. Society creates the possibility of committing a crime. The criminal realizes this possibility. He is only an instrument and a manifestation of the properties and characteristics of society.

Key words: crime, criminality, sociology of crime, society, deviant behavior, criminology.

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

УДК 343.137.5

DOI <https://doi.org/10.32838/TNU-2707-0581/2021.5/12>

Червінко М.В.

Львівський державний університет внутрішніх справ

СТАНДАРТИ ОБЛАШТУВАННЯ ТА ТЕХНІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ «ЗЕЛЕНИХ КІМНАТ»

Статтю присвячено аналізу наявних стандартів облаштування і технічного забезпечення «зелених кімнат» для проведення допиту дітей під час кримінального провадження. З'ясовано, що «зелена кімната» складається із двох окремих приміщень, які мають свої стандарти і виконують різні функції. У терапевтичному залі проводиться опитування дитини, тому основними вимогами до нього є належна звукоізоляція, забезпечення мікроклімату, наявність зручних м'яких меблів для дітей різного віку, приємне освітлення та естетичне оформлення «зеленої кімнати». Запропоновано облаштовувати терапевтичний зал за трьома основними напрямками: місце розташування «зеленої кімнати», облаштування входу до такої кімнати, шумоізоляція; мікроклімат кімнати (температура, освітлення, провітрювання); колір стін та обстановка кімнати. Звернено увагу на доцільність функціонування «зелених кімнат» на території чи у приміщенні, які належать шкільним або дошкільним навчальним закладам та передавати їх на баланс відділу чи управління поліції для зменшення часу на отримання дозволу і бронювання такої кімнати. Підкреслено необхідність запровадження електронного журналу бронювання «зеленої кімнати» і реєстрації осіб-учасників. Установлено, що виокремлення входу до «зеленої кімнати» від центрального входу до будівлі дає змогу уникнути зустрічі неповнолітнього з іншими учасниками кримінального провадження, а також захистити дитину від страху перед офіційною установою, вигляду ґрат тощо. Констатовано, що належна шумоізоляція надає дитині відчуття безпеки та інтимності, дозволяє довше утримати увагу дитини. Для забезпечення стабільного температурного режиму кімнати та очищення повітря запропоновано використовувати кондиціонери. Зазначено про важливість використання вікон із високими теплоізоляційними характеристиками із фрамугами чи кватирками. Виявлено, що обстановка кімнати повинна бути лаконічною, не містити багато деталей і зайвих предметів, які можуть відволікати дитину. З'ясовано, що у кімнаті мають бути наявними меблі та іграшки для дітей різного віку. До особливих вимог облаштування робочого приміщення «зеленої кімнати» слід віднести такі: можливість проведення виїзного судового засідання, забезпечення робочою зоною всіх присутніх та облаштування такої кімнати відео та аудіо записуючою апаратурою. Зроблено висновок про необхідність затвердження стандартів облаштування «зелених кімнат» у державних стандартах України.

Ключові слова: міжнародні стандарти; кримінальне провадження, дружнє до дитини; методика «зелена кімната»; особливості допиту малолітньої або неповнолітньої особи; місце проведення допиту неповнолітнього.

Постановка проблеми. Запровадження спеціальних практик впровадження дружнього до дитини правосуддя є однією із пріоритетних засад Стратегії реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 року [1]. Методика «зеленої кімнати» є однією з таких практик, що дозволяє отримати відомості посткримінального характеру,

які мають значення для кримінального провадження, а головне – здійснити це без повторного травмування дитини. Приміщення, в якому слід проводити допит неповнолітньої чи малолітньої дитини, повинно бути належним чином облаштоване, надавати дитині відчуття спокою і комфорту, сприяти психологу чи працівнику ювенальної

превенції у налагодженні контакту. Ані мінімальні стандартні правила Організації Об'єднаних Націй стосовно відправлення правосуддя щодо неповнолітніх («Пекінські правила»), ані жодні інші міжнародні стандарти чи національні нормативно-правові акти не встановлюють чітких вимог до облаштування так званих «зелених кімнат». Спільнота науковців і практичних фахівців самостійно розробляє тактику використання методики «зелена кімната» та вимоги до технічного забезпечення процедур процесуального інтерв'ювання.

З огляду на наявні в Україні «зелені кімнати» можна зробити висновок про те, що ці нечисленні кімнати є досить різними. Зокрема, в одному приміщенні практично немає меблів, проте є багато дрібних іграшок, в іншому – є меблі та іграшки, проте вони старі і зовсім не надають затишку у кімнаті. Обстановка деяких «зелених кімнат» часом відверто нагадує дитячу кімнату часів СРСР і далека від облаштування кімнат європейського зразка.

Відсутність стандартів і вимог до облаштування приміщень для роботи з дітьми може не дати очікуваних результатів. Тому розроблення і затвердження на законодавчому рівні детальних вимог до облаштування «зелених кімнат» є потрібним для забезпечення найкращих інтересів дитини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання про участь неповнолітнього у кримінальному провадженні ставали предметом вивчення таких науковців, як О.Ф. Вакуленко, Ю.А. Комісарчук, О.О. Кочура, А.І. Кунтій, С.І. Марко, Н.М. Мирошніченко, В.В. Романюка, Д.М. Тичина, О.В. Федосова. Використання методики «зеленої кімнати» досліджували Н.П. Бочкор, Ю.Д. Винниченко, О.В. Даценко, О.М. Дуфенюк, Є.С. Зеленський, В.П. Кононець, І.С. Кравченко, К.Б. Левченко, Т.І. Мальована, В.А. Нестеренко, Г.Ю. Нікітіна-Дудікова, Т.Є. Семікоп, Г.М. Степанова. Праці зазначених авторів мають вагомe значення для розвитку окресленої проблематики, та попри це чимало питань залишилися відкритими для обговорення.

Формулювання цілей статті. Метою роботи є узагальнення наявних стандартів облаштування і технічного забезпечення «зелених кімнат», а також підготовка практичних пропозицій щодо вирішення проблем нормативного врегулювання використання таких кімнат працівниками Національної поліції під час кримінального провадження.

Виклад основного матеріалу. Термін «зелена кімната» науковці та практики використовують для означення не тільки відповідної методики, але і спеціального приміщення, призначеного для роботи із дітьми. Таку кімнату часто називають «кімнатою, дружньою до дитини» [7], «кризовою кімнатою, дружньою до дитини» [13; 14; 16], «кімнатою, дружньою до опитування дітей» [15] тощо.

Дружня кімната для проведення опитування – це спеціально спроектоване і підготовлене приміщення, яке має забезпечувати дитині почуття комфорту, сприяти встановленню контакту з особою, яка здійснює цю процесуальну дію [2, с. 13]. Станом на червень 2021 року в Україні функціонує 47 таких кімнат [3].

Обладнання кімнат, призначених спеціально для проведення опитувань дітей, має відповідати положенням міжнародних і регіональних стандартів із питань правосуддя, дружнього до дитини, зокрема у справах, пов'язаних із участю дітей-жертв і свідків злочинів [4, с. 22].

«Зелена кімната» для дітей – це дві суміжні кімнати: терапевтичний зал, в якому з дитиною працюють працівник правоохоронних органів, психолог, залучені фахівці з педіатрії, дитячої гінекології, психіатрії, педагогіки тощо; робоче приміщення для працівників підрозділів ювенальної превенції та залучених спеціалістів, з якого ведеться спостереження за поведінкою дітей (кімната для спостереження) [5, с.12]. Деякі науковці також називають цю кімнату технічною [6, с.119]. Між двома кімнатами повинно бути скло позавізуального спостереження і вмонтована відеоапаратура [5, с. 12].

I. Вимоги до облаштування терапевтичного залу «зеленої кімнати»

Н.П. Бочкор, О.В. Даценко, К.Б. Левченко зазначають, що під час облаштування терапевтичного залу мають дотримуватися основні стандарти, до яких вони відносять:

- 1) наявність належної звукоізоляції приміщення;
- 2) забезпечення мікроклімату (постійна температура і свіже повітря) за рахунок наявності витяжки і кондиціонерів;
- 3) достатня кількість зручних м'яких місць для сидіння (диван, крісла з високими спинками, що дозволяють приймати розслаблену позу);
- 4) належне освітлення;
- 5) естетичне оформлення «зеленої кімнати» (наявність кімнатних квітів, різноманітних дитячих іграшок і таке інше) [5, с.16].

На нашу думку, для належного облаштування «зелених кімнат» слід дотримуватися зазначених нижче вимог.

1. Вимоги локаційні (місце розташування «зеленої кімнати», облаштування входу до такої кімнати, шумоізоляція). Через те, що методика «зелена кімната» може використовуватись у різних сферах роботи із дітьми (психологами і працівниками дошкільних закладів, шкіл, органів опіки і піклування, служби у справах дітей, лікарень, благодійних організацій тощо), створення відповідного приміщення і її утримання може здійснюватись установами різних форм власності. У низці країн спеціальні кімнати для опитування дітей працюють на базі неурядових організацій. Наприклад, у Молдові для опитування дітей використовується кімната на базі неурядової організації «Ла Страда-Молдова», у Польщі – при благодійному фонді «Нічії діти», а також на базі соціальних служб і Центру захисту дітей [4, с. 24], у м. Руставі (Грузія) облаштовано чотири кімнати, дружні до дитини, які функціонують при департаменті поліції, прокуратурі, бюро правової допомоги та міському суді [7].

В Україні більшість «зелених кімнат» функціонують при відділах поліції. Водночас є кімнати на базі навчальних закладів системи МВС: «Зелена кімната» при Харківському національному університеті внутрішніх справ (далі – ХНУВС) [10, с. 60], «Зелена кімната» на базі Навчально-наукового Інституту № 3 Національної академії внутрішніх справ [11, с. 340], тренінговий центр «Зелена кімната» у Дніпропетровському державному університеті внутрішніх справ [12, с. 168], «Кризова кімната, дружня до дитини» Одеського державного університету внутрішніх справ [13], а у Львові така кімната облаштовується при Львівській обласній дитячій лікарні «Охматдит» [14]. Загалом відсутні будь-які обмеження щодо приналежності таких кімнат до конкретної організації або ж назви таких кімнат. На нашу думку, найкраще облаштовувати «зелені кімнати» на базі шкільних і дошкільних навчальних закладів. Насамперед це пояснюється тим, що фасад, територія та зовнішній вигляд таких навчальних закладів зазвичай є облагородженими більш привітно для дітей. По-друге, поруч із такими закладами перебуватимуть діти, що дасть можливість дитині почуватись комфортніше. По-третє, при таких закладах обов'язково працюють психологи, які можуть допомогти під час спілкування із дітьми.

Важливо також зменшити бюрократичні перепони, які виникають під час бронювання відповід-

ної кімнати. Зокрема, під час проведення Дослідження передумов запровадження нової практики допиту/опитування дитини, яка постраждала від сексуального насильства Жіночим консорціумом України за підтримки VICE (Міжнародного католицького бюро дитини) та ОАК Foundation зроблено висновок про те, що недоліком кімнати, розташованої у ХНУВС, є досить довга тривалість отримання дозволу на її використання (близько тижня) [9, с. 34]. Тому після облаштування відповідної кімнати доцільно передавати її на баланс відділу поліції чи управління, закріпити електронний порядок бронювання кімнати за допомогою онлайн-журналу кімнати. Такий журнал дасть змогу одразу побачити вільні години кімнати, узгодити цей час із іншими учасниками слідчої (розшукової) дії, розрахувати час на дорогу та інші організаційні моменти. Важливо, щоб бронювати «зелену кімнату» міг лише учасник кримінального провадження, який бере участь у допиті неповнолітнього – дізнавач, слідчий, прокурор, захисник, слідчий суддя, суддя, який би зазначав свої відповідні дані (номер службового посвідчення, номер свідоцтва на право зайняття адвокатською діяльністю тощо). На підтвердження бронювання система могла би відправляти відповідний лист на електронну адресу, яка зазначалася під час реєстрації, або ж у вигляді короткого смс-повідомлення з датою та часом бронювання, місцем знаходження кімнати.

Вважаємо, що під час вибору приміщення для облаштування «зеленої кімнати» слід оцінити її віддаленість від проїжджої частини дороги, ізолятору тимчасового тримання, чергової частини, вольєрів для службових собак, якщо приміщення обирається при відділі поліції, а також урахувати інші фактори, які можуть створювати зайвий шум і вібрації у кімнаті. Більшість відділів поліції знаходяться у старих будинках, вхід до яких облаштований ґратами, на стінах розміщені оголошення про розшук осіб, різні офіційні брошури, там можуть перебувати потерпілі та підозрювані у провадженні, за яким проходить дитина в якості свідка. Аналогічно, на вході до суду можуть перебувати працівники служби охорони у форменому одязі, стояти метало-детектор, який видає незвичний звук у ввімкненому стані. Дитина, яка вперше відвідує такий заклад, може одразу злякатись і в подальшому не йти на контакт. Н.П. Бочкор, О.В. Даценко, К.Б. Левченко звертають увагу на те, що погана шумоізоляція може спричинити у дитини страх за те, що її почує хтось сторонній ззовні [5, с. 12].

Ми підтримуємо науковців, які вважають, що «зелена кімната» повинна мати окремий вхід. Зокрема, у прокуратурі м. Руставі (Грузія) такий вхід облаштований окремо від основного входу. Це зроблено спеціально для того, щоб дитина, яка направляється у кімнату, не бачила та не комунікувала з іншими особами, які заходять до прокуратури [7]. Вважаємо, що вхід у «зелену кімнату» повинен облаштовуватися із протилежного боку від центрального входу у будівлю або збоку. Перед входом має бути облаштований пандус для колясок і для інвалідів.

2. Мікроклімат кімнати (температура, освітлення, провітрювання).

У кімнаті має підтримуватися середня температура 18-20 °С. У холодну пору року приміщення має обігріватись опалювальними приладами, які слід закривати негорючими перегородками, решітками. Вважаємо, що задля підтримання потрібної температури кімнати найбільш доцільно використовувати кондиціонер. По-перше, це дозволить регулювати температуру кімнати окремо від усього закладу, при якому вона облаштована, по-друге, кондиціонер додатково очищує і зволожує повітря. Окремі вимоги необхідно застосувати щодо вікон – високі теплоізоляційні характеристики, наявність кватирок чи фрамуг, дитячого замка безпеки тощо. Природне освітлення має бути рівномірним і не створювати блиску. Для штучного освітлення доцільно використовувати світильники переважно відбитого світлорозподілу, які додатково забезпечують атмосферу для відпочинку і дозволять уникнути засліплення.

Основні вимоги до приміщень, у яких проводять час діти (заклади дошкільної освіти, загальної середньої освіти, інтернати), закріплені у державних стандартах і державних будівельних нормах. Отже, усі ці будівлі будуються та облаштовуються в межах чітких правил. Затвердження основних вимог до «зелених кімнат» у відповідному державному стандарті забезпечить дотримання техніки безпеки і створення необхідних умов для дитини.

3. Колір стін та обстановка кімнати. Науковці звертають увагу на те, що «зелена кімната» не обов'язково має бути пофарбованою в зелений колір [8, с. 121]. Наприклад, на думку Н.П. Бочкор, О.В. Даценко, К.Б. Левченко, з якою ми також погоджуємося, стіни мають бути пофарбованими у теплі пастельні тони [5, с. 13]. Як зазначають практики, надмірне використання одного кольору в інтер'єрі, у даному випадку зеленого, може не

заспокоювати, а навпаки дратувати і тиснути на психіку [8, с. 25].

У більш обладнаних кімнатах зазвичай присутній прозорий стіл для того, щоб оцінювати і слідкувати за поведінкою дитини під час допиту, тобто вона може проявляти рухи, які свідчать про замкнутість, тривогу, занепокоєння тощо [6, с. 119].

Облаштування приміщення повинно складатися із двох комплектів стільців і столиків різної висоти. Облаштування кімнати м'яким кріслом чи диваном дає дитині можливість вибору місця для сидіння. Науковці звертають увагу на необхідність розміщення м'яких меблів обличчям до дверей, що дозволяє дитині відчувати певний контроль за тим, хто заходить до кімнати. Окрім того, доцільно покласти невеличкий килимок, оскільки деякі діти люблять сидіти на підлозі [5, с. 15].

Кімната не повинна бути перенасиченою дрібними деталями чи мати якісь акценти, які будуть відволікати дитину, дезорієнтувати її. У такій кімнаті буде складніше звикнути та освоїтись. Для створення відчуття затишку у кімнаті можна використовувати акваріуми і кімнатні рослини.

Польська психологиня А. Будзінська зазначає, що кімната, дружня до дитини не може нагадувати кімнату для ігор чи шкільний клуб. Ураховуючи різний вік опитуваних дітей, кімната має бути обладнана меблями різної величини, щоб діти могли впиратися ногами у підлогу і спиратися долонями на стіл, що сприяє почуттю безпеки. Рекомендується покласти лише декілька м'яких іграшок для дружньої атмосфери. Серед реквізитів, які допомагають дитині описати речі, які їм важко назвати словами, передбачаються схематичні малюнки фігур людей та анатомічні ляльки [73, с. 13-14].

II. Вимоги до облаштування робочого приміщення «Зеленої кімнати».

Ця кімната призначена для спостереження за дитиною під час опитування іншими учасниками кримінального провадження. Оскільки у цій кімнаті перебувають лише повнолітні, особливих вимог до її облаштування немає. Головне у цьому приміщенні – можливість розміщення великої кількості людей, навіть проведення судового засідання, проведення аудіо- та відеозапису. Тому у кімнаті має бути відповідна кількість стільців і столів.

У робочій кімнаті спостереження, окрім стола і стільців, монтується технічне обладнання, яке дозволяє дивитися, як проходить опитування: монітор, підсилувач, обладнання для відео- та

аудіозапису. Таким чином на моніторі можна бачити зображення з камери, яка веде запис, і чути хід опитування [5, с. 18].

Спілкування між особою, яка працює з дитиною у терапевтичному залі та особами, які перебувають у робочому приміщенні, може здійснюватися за допомогою бездротової гарнітури. Тоді особи, які спостерігають за опитуванням, можуть ставити свої запитання [5, с. 19] або ж надавати певні рекомендації для роботи з дитиною.

Висновки. Загальні вимоги для облаштування «зелених кімнат» з урахуванням міжнародних стандартів і рекомендацій фахівців передбачають наявність світлого і затишного терапевтичного залу, в якому панує атмосфера безпеки і конфіденційності, з оформленням інтер'єру комфортними меблями та іграшками відповідно до віку дитини. Із метою становлення більш конкретних стандартів для облаштування терапевтичного та робочого приміщень «зеленої кімнати» запропоновано:

1) облаштовувати «зелені кімнати» на базі навчальних закладів освіти, де уже існує «ком-

фортна обстановка» для перебування дітей. Такі приміщення повинні передаватися на обслуговування управлінням та відділам поліції;

2) задля спрощення процедури і зменшення часу на бронювання «зеленої кімнати» доцільно запровадити електронну реєстрацію через мережу Інтернет та отримання відповідного підтвердження теж в електронній формі, у вигляді електронного листа чи смс-повідомлення;

3) певні норми облаштування (місцерозташування, наявність окремого входу, температурний режим, вимоги до вікон і звукоізоляції тощо) «зелених кімнат» слід закріпити у відповідних державних стандартах подібно державним стандартам щодо облаштування дошкільних навчальних закладів та інших закладів освіти, що надасть можливість забезпечити комфортні умови перебування дітей, урахувати їхні інтереси і привести вигляд усіх наявних кімнат до єдиної форми;

4) робоче приміщення «зеленої кімнати» повинно вмещувати велику кількість присутніх (зокрема проведення виїзного судового засідання) і містити відповідну кількість столів і стільців.

Список літератури:

1. Про схвалення Національної стратегії реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 18.12.2018 р. № 1027-р. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1027-2018-%D1%80#Text> (дата звернення: 08.07.2021).

2. Будзинська А. Як опитувати дитину: poradnik для фахівців, які беруть участь в опитуванні малолітніх свідків та потерпілих. URL: https://childfund.org.ua/Uploads/Files/books_pdf/book_opytuvaty_dytyny.pdf (дата звернення: 05.07.2021).

3. Портал МВС. У Нацполіції створений сектор ювенальних слідчих. URL: <https://mvs.gov.ua/uk/press-center/news/vidsyogodni-v-nacpoliciyi-stvorenii-sektor-yuvenalnix-slidcix-igor-klimenko> (дата звернення: 05.07.2021).

4. Пукас Д., Калашник О., Кочемировська О.; Цюман Т. Методичні рекомендації щодо опитування дітей, що стали свідками та/або жертвами насильства, а також вчинили насильство : метод. посіб. / за заг. ред. Т. Цюман. Київ : ФОП КЛИМЕНКО, 2015. 114 с.

5. Бочкор Н.П., Даценко О.В., Левченко К.Б. та ін. «Зелені кімнати»: рекомендації до обладнання. Київ : ТОВ «Агентство «Україна», 2012. 28 с.

6. Пряхіна Н.О., Дяк В.М. Особливості допиту (опитування) неповнолітніх за методикою «Зелена кімната». *Експлуатація як складова торгівлі людьми: виміри, тенденції та шляхи протидії* : збірник тез Міжнародної науково-практичної конференції (Львів, 6–7 червня 2019 р.) / упор. О.М. Балинська, Г. Я. Савчин. Львів: ЛьВДУВС, 2019. С. 116–120.

7. UNICEF. Child-friendly Spaces for children in contact with the law in Georgia. URL: <https://www.unicef.org/georgia/stories/child-friendly-spaces-children-contact-law-georgia>(дата звернення: 01.07.2021).

8. Винниченко Ю.Д. «Зелена кімната» у практиці досудового розслідування: поняття та значення. *Захист прав людини: міжнародний та вітчизняний досвід*: матеріали I Міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 16 травня 2019 р.). Київ : Національна академія прокуратури України, 2019. С. 120–122.

9. Дослідження передумов запровадження нової практики допиту/опитування дитини, яка постраждала від сексуального насильства. Жіночий консорціум України за підтримки VICE (Міжнародного католицького бюро дитини) та ОАК Foundation. 48 с.

10. Безсонна Т.Ф., Носова О.Ю. «Зелена кімната» як ефективний метод реалізації права дітей на особливе ставлення з боку правоохоронних органів. *Харківський національний університет внутрішніх справ: 25 років досвіду та погляд у майбутнє (1994–2019 рр.)* : зб. тез доп. на міжнар. наук.-практ. конф. до 25-річчя створення ун-ту (Харків, 22 листопада 2019 р.). С. 59–61.

11. Христюк О.С., Федоровська Н.В. Психолого-педагогічні аспекти підготовки майбутніх фахівців-психологів національної поліції до допиту дітей – жертв насильства. *Актуальні проблеми досудового розслідування та судового розгляду злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей, шляхи їх вирішення*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 19 червня 2020 року) / редкол.: В. В. Черней, С.Д. Гусарев, С.С. Чернявський, В.В. Корольчук. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2020. С. 338–341.

12. Довідник працівника поліції превентивної діяльності : навч. посібник / кол. авт. ; кер. авт. кол. канд. юрид. наук, Засл. юрист України А.Є. Фоменко. Дніпро : ДДУВС, 2018. 180 с.

13. Використання «Кризової кімнати, дружньої до дитини» Одеського державного університету внутрішніх справ на практиці. URL: <http://oduvsv.edu.ua/news/vikoristannya-krizovoyi-kimnati-druzhnoyi-do-ditini-odeskogo-derzhavnogo-universitetu-vnutrishnih-sprav-na-praktitsi/> (дата звернення: 03.07.2021).

14. Львівська районна державна адміністрація. *На Львівщині обговорили механізми роботи у кризовій кімнаті, дружній до дитини*. URL: <https://lviv-rda.gov.ua/na-lvivschyni-obhovoryly-mehanizmy-roboty-u-krizovij-kimnati-druzhnij-do-dytyny/> (дата звернення: 03.07.2021).

15. Офіційний портал Києва. *У Дарницькому районі з'явиться «кімната, дружня до опитування дітей», які стали свідками чи постраждали від насильства*. URL: https://kyivcity.gov.ua/news/u_darnitskomu_rayoni_zyavitsya_kimnata_druzhnya_do_opituvannya_ditey_yaki_stali_svidkami_chi_postrazhdali_vid_nasilstva/ (дата звернення: 27.07.2021).

16. Львівська обласна державна адміністрація. В ОХМАТДИТі запрацювала Кризова кімната, дружня до дитини. URL: <https://loda.gov.ua/news?id=60789> (дата звернення: 27.07.2021).

Chervinko M.V. ARRANGEMENT STANDARDS AND TECHNICAL SUPPORT OF “GREEN ROOMS”

The article is dedicated to the analysis of the current standards of arrangement and technical support of «green rooms» for interrogation of children during criminal proceedings. The «green room» consists of two separate rooms that have their own standards and perform different functions. The therapeutic room is designed for interviewing a child, thus, it requires proper sound insulation, microclimate, comfortable furniture for children of all ages, soft lighting, and aesthetic design. It is suggested that the therapeutic room shall be arranged in terms of three main areas: the location of the «green room», the arrangement of the entrance to the room, sound insulation; microclimate in the room (temperature, lighting, ventilation); wall color and design. It is reasonable to have the «green rooms» operating on the territory or premises of a school or primary educational institutions and transfer them to the balance of the police department in order to reduce the time for obtaining a permit and booking such rooms. The need to use an electronic logbook for booking a «green room» and registration of participants is emphasized. It is established that separate entrance to the «green room» minimizes the possibility for a minor to meet other participants in criminal proceedings, as well as protect the child from fear of the official institution, bars, etc. It is stated that proper sound insulation gives the child a sense of security and intimacy and allows us to hold the child's attention longer. The stable temperature in the room, as well as air purification, can be achieved with the help of air conditioners. The importance of using windows with high thermal insulation with transoms or vents is indicated. The design of the room should be concise without many details or unnecessary items that can distract the child. The room should have furniture and toys for children of all ages. The special requirements for the arrangement of the working space of the «green room» should include the following: the possibility of holding a court hearing, providing a working area for all participants and equipping such a room with video and audio recording. It is concluded that it is necessary to approve standards for the arrangement of «green rooms» in the state standards of Ukraine.

Key words: *international standards, child-friendly criminal proceedings, the «green room» method, peculiarities of interrogation of a minor, the place of interrogation of a minor.*

СУДОУСТРІЙ; ПРОКУРАТУРА ТА АДВОКАТУРА

УДК 349.2

DOI <https://doi.org/10.32838/TNU-2707-0581/2021.5/13>

Могілевський Л.В.

Харківський національний університет внутрішніх справ

ГЕНЕЗА ПРИНЦИПУ ЄДНОСТІ ТА ДИФЕРЕНЦІАЦІЇ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПРАЦІ ПРАЦІВНИКІВ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ УКРАЇНИ У РАДЯНСЬКИЙ ПЕРІОД

У статті, спираючись на аналіз наукових поглядів учених, здійснено історико-правовий аналіз розвитку принципу єдності та диференціації правового регулювання праці працівників правоохоронних органів України. Наголошено, що регулювання службово-трудова відносин у правоохоронних органах нині ґрунтується на нормативно-правових актах, які є підсумком генезису правової теорії і законодавства радянського періоду розвитку української держави. Саме тому вагомого значення набуває вивчення радянського періоду, який передував сучасному, а тим більше, що історія формування українського нормативно-правового масиву про службово-трудова відносини в правоохоронних органах раніше особливо не розглядалася.

Розкрито положення законодавства, за допомогою норм якого в різні історичні періоди здійснювалось регулювання діяльності правоохоронних органів. Констатовано, що диференціація трудового права зародилася з появою перших законів про працю. Це пояснюється тим, що правове регулювання трудових відносин спочатку мало сегментарний характер, який власне і спричиняв диференціацію, більш того, окремі підстави диференціації, наприклад, статеві-вікові особливості організму працівника, умови праці, залишилися незмінними і дотепер, що своєю чергою свідчить про їх стійкість і об'єктивну необхідність. Відзначено, що регулювання службово-трудова відносин у правоохоронних органах здійснювалось практично протягом усього історичного періоду і донині за допомогою спеціальних нормативно-правових актів, а відмінності у правовому регулюванні цих відносин від загальнотрудових за основними інститутами трудового права поступово зменшувалися.

Ключові слова: правоохоронні органи, генеза, законодавство, правове регулювання, єдність, диференціація, працівники.

Постановка проблеми. Нині не викликає сумніву, що принцип єдності та диференціації є одним із ключових у галузі трудового права. Разом із тим розвиток вказаного принципу не є завершеним, а тому він потребує удосконалення. Отже, проведення наукових досліджень у цьому напрямі є неможливим без здійснення комплексних досліджень, присвячених становленню та розвитку такого інституту. Про необхідність історичних досліджень під час вивчення правових явищ писав також А.М. Васильєв. Він указував: «Без уявлення про історію розвитку права не можна глибоко осмислити його сутності. Теорія виробляє свої категорії на основі історичних узагальнень, розкриваючи в них логіку виникнення й розвитку права. Дані історії дозволяють дедалі глибше занурюватися у суть правової форми сус-

пільного життя, синтезувати історичне з початковими уявленнями про сутність права і на цій основі відповідно розвивати, доповнювати, уточнювати поняття, які її виражають. У процесі пізнання права мають місце поєднання, постійні переходи логічного в історичне і навпаки. Пізнання рухається по спіралі, і в кожному новому витку відображаються такі переходи: теорія – багатше знання історії – більш розвинена теорія та ін.» [1, с. 185]. Варто відзначити, що витоків виникнення трудового права України було трудове право Росії. До певного історичного моменту, а саме проголошення незалежності української держави, можна проводити аналогію між нормами трудового права цих двох держав через те, що українські землі тривалий період були невід'ємною частиною російської держави.

Можна стверджувати, що вся історія трудового права України пов'язана саме з цією диференціацією. Більше того, в період, коли трудове право Росії, і тим більше України, ще не сформувалося, перші зародки майбутнього законодавства про працю були саме актами, що відображають диференційований підхід до регулювання суспільних відносин із приводу застосування праці.

Стан дослідження. Сутність та зміст принципу єдності та диференціації правового регулювання праці працівників правоохоронних органів неодноразово потрапляли у поле зору різних науковців, серед яких слід відзначити здобутки П.М. Рабиновича, Р.З. Лівшиця, В.І. Прокопенка, О.І. Процевського, В.С. Венедіктова, М.І. Іншина, В.В. Жернакова, П.Д. Пилипенка, Г.І. Чанишевої, В.І. Щербини та багатьох інших. Вказані науковці зробили вагомий внесок у розвиток сутності та змісту вказаного принципу. Втім як недолік слід вказати, що вчені занадто мало уваги приділяли генезі становлення та розвитку принципу єдності та диференціації правового регулювання трудових відносин працівників правоохоронних органів України, що, безумовно, є суттєвою прогалиною на теоретичному рівні.

Саме тому мета статті – розкрити генезу принципу єдності та диференціації правового регулювання трудових відносин працівників правоохоронних органів України у радянський період.

Виклад основного матеріалу. Після революційних перетворень почалося створення нового законодавства, а особливо трудового. Першим актом нового трудового законодавства став Декрет Ради народних комісарів про восьмигодинний робочий день. З погляду диференціації трудового права такий акт не розширив уже наявних підстав диференціації, але значно поліпшив становище тих робітників, праця яких уже регулювалася спеціальними нормами. Так, цей декрет обмежив допуск до надурочних робіт жінок і осіб, які не досягли віку 18 років, заборонив нічну працю жінок і підлітків віком до 16 років і залучення до підземних робіт жінок і молоді до 18 років. Декрет підвищив мінімальний вік прийому на роботу з 12 до 14 років, з подальшим підвищенням такого віку до 15 років. Істотним моментом було те, що вказаний Декрет поширювався на всі підприємства і на всіх найманих працівників. Крім того, виконання декрету було забезпечене санкціями – за його порушення передбачалося покарання у вигляді трьох років тюремного ув'язнення. Декрет про восьмигодинний робочий день розглядається представниками науки трудового права як фундамент радянського

законодавства про охорону праці [2, с. 110]. Підстави диференціації, закладені в декреті, збереглися в першому Кодексі законів про працю, прийнятому в грудні 1918 р., який і поклав початок подальшим кодифікуванням трудового законодавства.

Водночас КЗпП 1918 р. став актом, який уперше закріпив єдність правового регулювання праці. Зміст пункту 2 вступу КЗпП РРФСР 1918 р. свідчить про те, що його норми поширюються «на всіх осіб, які працюють за винагороду, і обов'язкові для всіх підприємств, установ і господарств (радянських, громадських, приватних і домашніх), а також для всіх приватних осіб, які застосовують чужу працю за винагороду». Деякі вчені вважають, що КЗпП 1918 р. запровадив диференціацію за класовим принципом, установивши трудову повинність у формі примусового залучення до виконання громадських робіт осіб, які не були зайняті суспільно корисною працею, тому були віднесені до так званих «непрацюючих класів, паразитичних прошарків суспільства» [3, с. 173].

Першим нормативним документом, який установлював правові підстави організації і функціонування радянської міліції, була Інструкція НКВС і НКЮ РРФСР від 12 жовтня 1918 р. «Про організацію Радянської робітничо-селянської міліції». Цей нормативний документ мав тимчасовий характер, був розрахований на період становлення міліції і багато в чому, незважаючи на свою назву, копіював попередні правові акти, які регламентували аналогічне коло суспільних відносин і належали, зокрема, дореволюційному міністерству внутрішніх справ [4, с. 185]. Після опублікування Декрету справа створення міліції в УСРР набула більш організованих форм. Під керівництвом НКВС України запроваджувалася одноманітність у її структурі і формах діяльності. Як і раніше, вона залишалася органом місцевих рад. У Радянській Україні поступово склалися кілька видів міліції: загальна міліція, карний розшук та судово-кримінальна міліція, промислова міліція і, нарешті, міліція залізнична, річкова та морська.

Організація і діяльність міліції регламентувалися «Інструкцією з організації радянської робітничо-селянської міліції» (російською мовою), підготовленою НКВС України у середині 1919 р. [5]. В інструкції зазначалося: «Радянська робітничо-селянська міліція є виконавчим органом робітничо-селянської центральної влади на місцях, що знаходиться в безпосередньому віданні місцевих рад і підлягає загальному керівництву Наркомвнуправ по підвідділу управління Радянської

міліції». Згідно з указаною Інструкцією, на службу до міліції мали прийматися лише громадяни УСРР, які визнавали Радянську владу, користувалися активним і пасивним виборчим правом, досягли віку 21 року та були письменними. У міліції могли служити як чоловіки, так і жінки. Не приймалися на службу особи, засуджені за вчинення злочинів, ті, що перебували під слідством і судом, позбавлені або обмежені у виборчих правах (тобто представники інтелігенції, буржуазії і т. ін.), ті, що використовували найману працю з метою здобуття прибутку, ті, що жили на проценти з капіталу, приватні торговці, службовці й агенти колишніх жандармських відділень та поліції, а також служителі релігійних культів. Начальницький склад міліції формувався за партійною ознакою.

Наступним важливим підетапом було прийняття Кодексу законів про працю, ухваленого IV сесією ВЦВК IX скликання 30 жовтня 1922 р. З'явилися нові підстави диференціації, закріплені у великій кількості нормативних актів, що регулюють працю окремих категорій працівників: надомників, домашніх працівників, сезонних і тимчасових працівників, сільськогосподарських працівників, мілітаризованих працівників (міліції, карного розшуку, місць виконання вироку), працівників концесійних підприємств, радянських працівників за кордоном, а також положення Кодексу щодо особливостей тієї чи іншої галузі (залізничного і водного транспорту, медицини, лісової, торф'яної промисловості, будівництва).

1 грудня 1923 р. було прийнято Правила проходження служби у робітничо-селянській червоній міліції. У документі встановлювалося, що особи, які поступили на службу в міліцію та карний розшук, вважаються державними службовцями. Працівники стройового складу зобов'язувалися прослужити не менше 1 року. Працівники міліції розподілялися на п'ять категорій: стройовий склад, політичний, адміністративний, канцелярський і нестройовий. Передбачалося, що особи, які вступали на службу до міліції, повинні бути за віком не молодшими 21 року, грамотними, придатними за станом здоров'я, користуватися виборчим правом, володіти українською та російською мовами. У розвиток вказаного положення 12 грудня 1923 р. було прийнято Дисциплінарний статут [6], який визначав поняття міліцейської дисципліни як точне дотримання встановлених у робітничо-селянській міліції правил служби та обов'язків поведінки службовців.

Положення про службу робітничо-селянської міліції, затверджене Декретом ЦВК і РНК РРФСР від 28 вересня 1925 р., яке встановлювало порядок прийому, проходження служби і звільнення осіб рядового і начальницького складу міліції, визначило, що на них (як і на осіб найманої праці) поширюються Кодекс законів про працю і видані в його розвиток постанови за окремими винятками, а саме: встановлюється ненормований робочий день (за особливим списком), вони можуть бути залучені до роботи у вихідні і святкові дні (з наданням днів відпочинку в інші дні тижня). Оскільки інше не впливає зі змісту цього Положення, до них застосовується Кодекс законів про працю РРФСР 1922 р.

Загальносоюзним Положенням про робітничо-селянську міліцію від 25 травня 1931 р. вищезгаданий республіканський акт було скасовано. Це Положення встановлювало, що на працівників оперативно-стройового і адміністративно-господарського складу (тобто на осіб рядового і начальницького складу міліції) не поширюється загальне законодавство про працю. Умови і порядок прийому на службу, порядок проходження служби і звільнення цих працівників регулюються статутами про службу в робітничо-селянській міліції (п. 27). Згідно з п. 16 вказаного загальносоюзного положення, видання таких статутів покладалося на начальників головних управлінь міліції НКВС союзних республік. Проте ці статuti у жодній союзній республіці видані не були [7, с. 17; 8].

Принципове значення для роботи міліції мало Положення про міліцію, затверджене Радою Міністрів СРСР у серпні 1962 р. Документ визначав завдання, права та обов'язки міліції, підкреслив необхідність неухильного дотримання соціалістичної законності, наявність у працівників високих моральних та професійних якостей. Цікавим є й те, що саме на початку 60-х рр. міліція прийняла зовнішність, значно схожу на теперішню. У липні 1962 р. на озброєнні міліції з'явилися гумові кийки та перші наручники. Сині сорочки замінили на саржеві сталювого кольору. У 1964 р. Рада міністрів прийняла рішення про безоплатний проїзд у міському та приміському транспорті працівників внутрішніх справ за службовими посвідченнями. За пропозицією міністра внутрішніх справ РРФСР В. Тікунова, наказом Президії Верховної Ради СРСР від 26 вересня 1962 р. було встановлено щорічне свято – День радянської міліції, яке відзначалося 10 листопада [9, с. 65–66].

Особлива увага проблемі сутності єдності і диференціації була приділена у зв'язку з підготовкою до кодифікування законодавства, що

завершилося ухваленням 15 липня 1970 р. Основ законодавства Союзу РСР і союзних республік про працю. Під час дискусії окреслилися дві точки зору: широка сфера дії – поширення законодавства про працю на всі форми колективної праці (А.Є. Пашерстник, Л.Я. Гінцбург, В.І. Догадов, О.С. Пашков, Ф.М. Левіант і ін.) і вузька сфера дії – поширення трудового законодавства тільки на робітників і службовців (М.Г. Александров, В.С. Андрєєв, К.П. Горшенін, Н.Д. Казанцев і ін.). В Основах законодавства про працю було закріплено другу позицію – вузьку сферу дії законодавства. Прийняття такого рішення пояснювалося тим, що на наявному тоді рівні розвитку суспільства була дуже звужена сфера застосування праці, відповідна двом визначальним формам власності: державній і кооперативно-колгоспній. Рівень економічного розвитку колгоспів (іншої кооперації на той час не існувало) не міг забезпечити колгоспникам рівень гарантій, встановлених для робітників і службовців [10, с. 84; 11].

Виходячи з різного розуміння сфери дії трудового законодавства, різні автори неоднаково підходили до проблеми єдності. Так, прихильники широкої сфери дії трудового права бачили єдність законодавства про працю у загальності принципів організації праці, тотожності мотивів і прийомів регулювання. Наприклад, С.Л. Рабінович-Захарін зазначав, що основними моментами, спільними для всіх різновидів відносин, урегульованих трудовим правом, є єдність правовідносин, принцип винагороди і характер регулювання, а організована співпраця, трудовий зв'язок між працівником і підприємством – це істотна межа як трудового договору, так і трудової сторони кооперативно-колгоспного членства [12, с. 97]. Прихильники вузької сфери дії норм трудового права бачили його єдність у тому, що воно поширюється на всіх робітників і службовців, незалежно від статі, віку, національності тощо [13, с. 48].

Новим етапом диференціації трудового права було кодифікування трудового законодавства. З'явилися норми, котрі стосуються робітників, які працюють у районах з особливими природними географічними і геологічними умовами та умовами підвищеного ризику для здоров'я. Крім того, в трудовому законодавстві з'явилися нові акти про умови праці жінок, неповнолітніх робітників, тимчасових і сезонних робітників, учителів загальноосвітніх шкіл, інженерно-педагогічних працівників профтехучилищ, керівних і інженерно-технічних працівників [14].

Вказані критерії диференціації залишилися і у подальшому розвитку законодавства про працю, надаючи йому гнучкості, необхідної для ефективного регулювання праці робітників, які мають неоднакові можливості для виконання трудових функцій і працюють у різних умовах.

З 1 липня 1973 р. було введено в дію Положення про радянську міліцію, затверджене постановою Ради міністрів СРСР від 8 червня 1973 р. [15, с. 236–248]. Службово-трудохим відносинам у згаданому нормативному акті було присвячено V розділ, який складається із шести пунктів. Пунктом 14 встановлювалися найзагальніші вимоги до якостей кандидатів на службу в міліцію: «На службу в міліцію приймаються громадяни СРСР, віддані соціалістичній Батьківщині і справі комуністичного будівництва, здатні за своїми політичними і діловими якостями, підготовкою і станом здоров'я забезпечити охорону громадського порядку, успішно вести боротьбу зі злочинністю і іншими правопорушеннями». Порядок і умови служби осіб рядового і начальницького складу міліції встановлювалися Положенням про проходження служби рядовим і начальницьким складом органів внутрішніх справ (далі – Положення про службу 1973 р.), затвердженим постановою Ради Міністрів СРСР від 23 жовтня 1973 р. У розвиток перерахованих нормативних актів було прийнято численні накази, що затверджували інструкції, положення, які регулювали відносини по службі відповідно до змісту загальноотрудових норм.

Аналізуючи нормативні акти за цей період, слід особливо відзначити, що умови служби в органах внутрішніх справ істотно відрізнялися від загальноотрудових. На службу до правоохоронних органів приймалися громадяни СРСР, які відповідали вимогам за своїми особистими, діловими, моральними, політичними якостями і мали відповідну загальноосвітню і спеціальну підготовку, придатні за станом здоров'я і за віком не старші за 30 років для рядового і молодшого начальницького складу і 35 років – для середнього і старшого начальницького складу. Кожний критерій (медичний, політичний, освітній та ін.) перевірявся відповідно до наказів і інструкцій. Особи, які призначалися на посади рядового і молодшого начальницького складу, давали письмове зобов'язання прослужити в органах внутрішніх справ не менше трьох років [16]. Природа цього зобов'язання була далека від змісту трудового договору, оскільки воно містило лише обов'язок осіб прослужити в органах внутрішніх справ не менше трьох років без конкретизації умов служби.

Звільнення зі служби було можливим тільки на підставах, передбачених п. 5, 65–71 Положення про службу 1973 р. Здебільшого підстави звільнення повторювали загальні норми трудового права: після закінчення строку зобов'язання; за хворобою і за службовою невідповідністю в атестаційному порядку, за порушення дисципліни, у зв'язку з переходом на роботу в інші міністерства, відомства і організації, на виборну роботу тощо. Разом із тим слід зазначити і такі підстави звільнення, які не просто не відповідали, а відверто суперечили трудовим принципам, зокрема, принципу свободи праці. Так, звільнення осіб рядового і начальницького складу за власним бажанням було можливе тільки після закінчення строку зобов'язання, якщо за два тижні до закінчення строку працівник подасть відповідний рапорт. До закінчення строку звільнення було можливе тільки у виняткових випадках за сімейними обставинами. Більше того, порядок звільнення за цією підставою відрізнявся від загального. Разом із такою підставою звільнення, як учинення провини, що дискредитує звання рядового або начальницького складу, звільнення працівників за сімейними обставинами проводилося наказами міністрів внутрішніх справ автономних республік, начальників управлінь внутрішніх справ виконкомів крайових, обласних рад депутатів. Неможливість добровільно припинити службові відносини проіснувала практично до 90-х рр., незважаючи на суперечність прийнятої в 1977 р. Конституції СРСР, де у ст. 40 указувалося: «Громадяни СРСР мають право на працю, включаючи право на вибір професії, роду занять і роботи відповідно до покликання, здібностей, професійної підготовки, освіти і з урахуванням суспільних потреб» [17].

Але однозначно стверджувати про те, що трудове право взагалі не впливало на формування нормативно-правового масиву про службу в органах внутрішніх справ не можна. У системі МВС функціонували трудові книжки. Так, у разі звільнення видавалися трудові книжки (якщо під час вступу на службу їх не було, то заводилися нові) з відповідним записом до них про службу (скільки років, місяців і днів). За проханням працівників під час звільнення видавалися довідки про стаж служби за фахом (педагогічної, медичної, ветеринарної), а також про причини звільнення. Відповідно, час служби зараховувався до загального трудового стажу для нарахування пенсій [18]. Також норми, які встановлювали порядок переміщення по службі, наприклад переміщення осіб

молодшого начальницького складу на посаду середнього начальницького складу було можливе тільки з відома працівника. Використовувалася термінологія трудового права, близька за змістом (наприклад, переміщення по службі могло бути здійснено на вищу, рівну і нижчу посади і під час вступу до навчального закладу МВС). Разом із цим особи рядового і начальницького складу могли за потреби притягуватися до роботи понад установленний робочий час за вказівкою начальника правоохоронного органу або осіб, які його заміщували. За роботу понад установленний робочий час, у дні щотижневого відпочинку і святкові дні додаткова грошова винагорода не виплачувалася. Тому можна стверджувати лише про один із проявів принципу загальності праці. Це є доказом впливу принципів трудового права на трудові відносини працівників правоохоронних і проявом єдності правового регулювання вказаних відносин.

Для осіб рядового і начальницького складу правоохоронних органів встановлювалася дисципліна на засадах військової дисципліни. Відповідно до ст. 9 Положення про військові трибунали справи про злочини проти встановленого порядку несення служби, учинені особами начальницького складу виправно-трудова установ, були підсудні військовим трибуналам. Застосовувати заходи дисциплінарного впливу міг практично будь-який безпосередній начальник. Ці й деякі інші встановлені правила (носіння форменого одягу, віддання військового вітання і ін.) тривалий час наближали службу в органах внутрішніх справ до військової служби.

Грошове забезпечення працівників міліції визначалося Положенням про грошове забезпечення осіб рядового і начальницького складу органів внутрішніх справ (далі – Положення про грошове забезпечення 1976 р.). Грошове забезпечення складалося з окладів грошового утримання за роки безперервної служби; додаткових видів грошового утримання (районних коефіцієнтів, надбавок за особливі умови служби та ін.). Для осіб середнього і старшого начальницького складу, крім того, виплачувався оклад за спеціальним званням. Положенням про грошове забезпечення 1976 р. (п.п. 4.1–4.8) передбачалася диференціація оплати праці працівникам органів внутрішніх справ за різними об'єктивними і суб'єктивними критеріями. Так, підвищені грошові оклади на 10, 15, 25 відсотків передбачалися особам, які працюють у виправно-трудова колоніях суворого і особливого режиму, особам, які працюють у лікарнях, створених для лікування

засуджених до позбавлення волі за умови, якщо кількість засуджених на лікуванні (НТК суворого і особливого режиму) становить понад 50% ліміту наповнення лікарні. Надавалися відсоткові надбавки за вислугу років (від 5% у разі вислуги від 2 до 5 років до 30% у разі вислуги 25 років і більше), правда, тільки особам середнього, старшого і вищого начальницького складу [19].

Висновки. У підсумку наукового дослідження відзначимо, що регулювання службово-трудових відносин у правоохоронних органах нині ґрунтується на нормативно-правових актах, які є підсумком генезису правової теорії і законодавства радянського періоду розвитку української держави. Зміна економічних і політичних засад держави неминуче призводить і до зміни деяких функцій і завдань правоохоронних органів, характеру регулювання службових відносин. Саме тому вагомим значення набуває вивчення радянського періоду, який передував сучасному. Тим більше, що історія формування українського нормативно-правового масиву про службово-трудові відносини в правоохоронних органах раніше особливо не розглядалася.

Завершуючи, слід також констатувати, що диференціація трудового права зародилася з появою перших законів про працю. Це пояснюється тим, що правове регулювання трудових відносин спочатку мало сегментарний характер, який спричиняв диференціацію. Більше того, окремі підстави диференціації, наприклад, статево-вікові особливості організму працівника, умови праці, залишилися незмінними дотепер, що свідчить про їх стійкість і об'єктивну необхідність. У контексті представленої проблематики варто відзначити, що регулювання службово-трудових відносин у правоохоронних органах здійснювалося практично протягом усього періоду і донині за допомогою спеціальних нормативно-правових актів. Відмінності у правовому регулюванні цих відносин від загальнотрудових за основними інститутами трудового права поступово зменшувалися. Спеціальні норми з початку 70-х років здебільшого містили загальні трудові правила. Отже, можна констатувати в історичному аспекті вагомий вплив принципів трудового права на формування нормативно-правового масиву, який регулює трудові відносини працівників правоохоронних органів.

Список літератури:

1. Васильев А.М. Правовые категории. Методологические аспекты разработки системы категорий теории права. Москва : Юрид. лит., 1976. 264 с.
2. Киселев И.Я. Трудовое право России: Историко-трудовое исследование : учебное пособие для вузов. Москва : Норма, 2001. 371 с.
3. Лушников А.М., Лушникова М.В. Курс трудового права: В 2 т. Т. 1. Москва : Проспект, 2003. 512 с.
4. Органы и войска МВД России: краткий исторический очерк. Москва : Объед. ред. МВД России, 1996. 462 с.
5. Инструкция по организации советской рабоче-крестьянской милиции. Харьков : НКВД УССР, 1919. 26 с.
6. Дисциплинарный Устав рабоче-крестьянской милиции 1923 г. *Бюллетень НКВД УССР*. 1924. № 1–2. С. 51–59.
7. Шамаров В.М. Кадровая работа в милиции НКВД РСФСР (1917–1930) (Правовые и орг. основы) : учебное пособие. Москва : Акад. упр. МВД России, 1997. 94 с.
8. Пономаренко Л.В. Ментальність українського суспільства та її вплив на сучасні процеси інституціоналізації (архетипний підхід). *Публічне урядування*. 2020. № 1(21). С. 252–262.
9. Історія органів внутрішніх справ: Науково-бібліографічний довідник / Л.О. Зайцев (заг. ред.), О.М. Кобелев (уклад.). Харків : Вид-во Ун-ту внутрішніх справ, 2000. 57с.
10. Лившиц Р., Никитинский В. Реформа трудового законодательства: вопросы теории. *Соц. труд*. 1989. № 1. С. 78–84.
11. Субота С.І. Аксиологічні засади правоохоронної діяльності в умовах розвитку громадянського суспільства. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 1. С. 36–38.
12. Рабинович-Захарин С.Л. К вопросу о дифференциации советского трудового права. Вопросы советского гражданского и трудового права. Москва : Изд-во АН СССР, 1952. С. 95–110.
13. Каринский С.С. Дифференциация и унификация советского трудового законодательства. *Правоведение*. 1966. № 3. С. 46–53.
14. Кодекс законів про працю України. *Відомості Верховної Ради України*. 1971. Ст. 375.
15. Положение о советской милиции. Свод законов СССР. 1973 г. Том 10. С. 236–248.
16. Приказ МВД СССР № 170 от 20 июня 1973 г. «Об утверждении Положения о прохождении службы рядовым и начальствующим составом органов внутренних дел». 48 с.

17. Конституция СССР от 7 октября 1977 г. Конституция СССР и развитие советского законодательства. Москва : Юрид. лит., 1983. С. 22–74.

18. О трудовых книжках рабочих и служащих : Постановление Совета Министров СССР и ВЦСПС от 6 сентября 1973 г. Свод законов СССР. 1973 г. Том 10. С. 285–294.

19. Михайленко П.П. Історія міліції України у документах і матеріалах : у 3-х т. Київ : Генеза, 2000. Т. 3: 1946–1990. 616 с.

Mohilevskiy L.V. GENESIS OF THE PRINCIPLE OF UNITY AND DIFFERENTIATION OF LEGAL REGULATION OF LABOR REGULATION OF UKRAINIAN BODIES IN THE SOVIET PERIOD

The article, based on the analysis of scientific views of scientists, provides a historical and legal analysis of the development of the principle of unity and differentiation of legal regulation of labor of law enforcement officers of Ukraine. It is emphasized that the regulation of service and labor relations in law enforcement agencies today is based on regulations, which are the result of the genesis of legal theory and legislation of the Soviet period of development of the Ukrainian state. That is why it is important to study the Soviet period, which preceded the modern one, and even more so because the history of the formation of the Ukrainian legal framework on service and labor relations in law enforcement agencies has not been particularly considered before.

The provisions of the legislation are revealed, by means of the norms of which in different historical periods the activity of law enforcement bodies was regulated. It is stated that the differentiation of labor law originated with the advent of the first labor laws. This is due to the fact that the legal regulation of labor relations initially had a segmental nature, which actually caused differentiation, moreover, some grounds for differentiation, such as gender and age of the employee, working conditions, have remained unchanged so far, which in turn indicates about their stability and objective necessity. It is noted that the regulation of labor relations in law enforcement agencies has been carried out almost throughout the historical period and until now with the help of special regulations, and differences in legal regulation of these relations from general labor in the main institutions of labor law gradually decreased.

Key words: law enforcement agencies, genesis, legislation, legal regulation, unity, differentiation, employees.

Відомості про авторів

Баранов С.О. – кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри адміністративного права та адміністративного процесу Одеського державного університету внутрішніх справ

Болдіжар С.О. – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри адміністративного, фінансового та інформаційного права ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Вельма І.О. – аспірант кафедри державно-правових дисциплін, кримінального права і процесу Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди

Китайгородська В.В. – аспірант кафедри цивільно-правових дисциплін і трудового права імені професора О.І. Процевського Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди

Ліпатнікова О.О. – аспірантка кафедри цивільного права № 1 Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Лукаш С.С. – доктор юридичних наук, професор, директор Сумської філії Харківського національного університету внутрішніх справ

Могілевський Л.В. – доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України, проректор Харківського національного університету внутрішніх справ

Пішта В.І. – доктор філософії у галузі знань «Право», асистент кафедри адміністративного, фінансового та інформаційного права ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Почтовий М.М. – кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінального права Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Протопопова Я.С. – кандидат юридичних наук, доцент кафедри правового забезпечення та адміністрування транспортної діяльності Українського державного університету залізничного транспорту

Профатіло К.В. – аспірант Харківського національного університету внутрішніх справ

Резніченко В.О. – кандидат юридичних наук, докторант Науково-дослідного інститут публічного права

Рибаченко С.П. – аспірант кафедри державно-правових дисциплін Міжнародного гуманітарного університету

Стовпець В.Г. – кандидат філологічних наук, професор, професор кафедри кримінального і адміністративного права, директор Центру освітніх послуг Одеського національного морського університету

Стовпець О.В. – доктор філософських наук, доцент, професор кафедри кримінального і адміністративного права Навчально-наукового морського гуманітарного інституту Одеського національного морського університету

Тимошенко В.І. – доктор юридичних наук, професор, Заслужений діяч науки і техніки України, головний науковий співробітник відділу організації наукової діяльності та захисту прав інтелектуальної власності Національної академії внутрішніх справ

Червінко М.В. – ад'юнкт кафедри кримінального процесу та криміналістики факультету № 1 Львівського державного університету внутрішніх справ

Науковий журнал

**ВЧЕНІ ЗАПИСКИ
ТАВРІЙСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ В.І. ВЕРНАДСЬКОГО**

Серія: Юридичні науки

Том 32 (71) № 5 2021

Коректура • *Н. Пирог*

Комп'ютерна верстка • *Ю. Семенченко*

Адреса редакції:

Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського

м. Київ, вул. Джона Маккейна, 33

Електронна пошта: editor@juris.vernadskyjournals.in.ua

Сторінка журналу: www.juris.vernadskyjournals.in.ua

Формат 60×84/8. Гарнітура Times New Roman.

Папір офсетний. Цифровий друк. Обл.-вид. арк. 8,29. Ум. друк. арк. 8,84. Зам. № 1121/444

Підписано до друку 26.11.2021. Наклад 150 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»

65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглєзі, 6/1

Телефон +38 (048) 709 38 69,

+38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08

E-mail: mailbox@helvetica.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи

ДК № 6424 від 04.10.2018 р.